

TURYSTYKA SPOŁECZNA w regionie łódzkim

**Praca zbiorowa
pod redakcją ANDRZEJA STASIAKA**

Łódź 2010

Wydawnictwo
WSTH w Łodzi

Publikacja wydana ze środków finansowych Departamentu Kultury Fizycznej,
Sportu i Turystyki Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi

REDAKTOR NAUKOWY

Andrzej Stasiak

RECENZENT

Jacek Kaczmarek

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

MAPY I RYSUNKI

Anna Wosiak

SKŁAD KOMPUTEROWY I REDAKCJA

Anna Araszkiewicz

ADRES WYDAWNICTWA

Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi

ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź

tel./fax (42) 632 42 23

e-mail: wsth@wsth.edu.pl

© Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi, 2010

PL ISBN 978-83-918688-9-8

Druk: GRAFIX, ul. ŻELIGOWSKIEGO 46, 90-644 ŁÓDŹ

www.grafix-poligrafia.pl

grafix@grafix-poligrafia.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
CZĘŚĆ I. Turystyka społeczna – zagadnienia ogólne	9
Janusz Reichel Znaczenie i rozwój ekonomii społecznej w Polsce	11
Bogdan Włodarczyk Turystyka społeczna – próba definicji zjawiska	23
Andrzej Stasiak Cele i zadania turystyki społecznej – kilka uwag o istocie zjawiska	37
Jolanta Śledzińska Projekt Calypso – powstanie, stan obecny, perspektywy rozwoju	57
Justyna Mokras-Grabowska Program „Europe Senior Tourism” – założenia, realizacja, efekty ekonomiczne	71
CZĘŚĆ II. Organizatorzy turystyki społecznej	89
Joanna Kowalczyk-Anioł Caritas Archidiecezji Łódzkiej jako organizator turystyki społecznej	91
Marek Skrzypczyński Turystyka społeczna na tle działalności oddziałów Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w województwie łódzkim ...	105
Małgorzata Dobroniak Turystyka społeczna w Polskim Towarzystwie Schronisk Młodzieżowych	121
Marek Lawin Turystyka społeczna w Związku Harcerstwa Polskiego	137
Jakub Grabowski Turystyka społeczna w wybranych zakładach pracy	157
Małgorzata Karolczak Turystyka społeczna w działalności Ludowych Zespołów Sportowych ...	173
Piotr Rzeńca Turystyka społeczna a samorządy gmin województwa łódzkiego	191

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

WSTĘP

Minione dwie dekady były okresem bardzo dynamicznego rozwoju branży turystycznej w Polsce. Wynikało to oczywiście z ogólnej transformacji społeczno-ekonomicznej kraju, ale też ze zmiany sposobu myślenia o turystyce. Dziś nikt już nie kwestionuje jej znaczenia jako ważnej dziedziny współczesnej gospodarki.

Udowadniając, że turystyka może być dochodowym biznesem, chyba jednak trochę zapomnieliśmy, że pełni ona także niezwykle istotne funkcje społeczne. Przypomniała o tym dopiero zainicjowana przez Unię Europejską (a przede wszystkim Hiszpanię) promocja programów turystyki społecznej. Przemawiające do wyobraźni raporty na temat ekonomicznej efektywności takich działań sprawiły, że termin „turystyka społeczna” stał się modny i powszechnie używany w całej Europie. Ciągłe jednak brak jest wspólnej, ogólnie akceptowanej definicji tego zjawiska. Na razie każdy kraj, bazując na własnych doświadczeniach i uwarunkowaniach, rozumie pod tym pojęciem trochę coś innego.

Złożona historia Polski sprawiła, że turystyka w naszym kraju właściwie nigdy nie była li tylko beztróskim wypoczynkiem. Od XIX w. podróże Polaków były silnie nacechowane pierwiastkiem edukacyjno-wychowawczym i patriotycznym, a powstające społeczne organizacje turystyczne (Towarzystwo Tatrzańskie, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze) od początku za główny cel stawiały sobie krzewienie wiedzy o kraju ojczystym. Podejmowane przez miłośników turystyki inicjatywy często znajdowały się w awangardzie światowych działań. Tak było np. z powstaniem w 1926 r. Stowarzyszenia Polskich Schronisk Młodzieżowych (jako trzeciego na świecie) i dynamicznym rozwojem taniej bazy noclegowej.

Swój udział w upowszechnianiu turystyki wśród wszystkich warstw społeczeństwa wniosły również czasy PRL-u. Stworzony wtedy system socjalny, choć obciążony ideologią, zapewniał jednak wielu pracownikom o niskich dochodach możliwość podróżowania i wypoczynku. Wraz ze

zmianą ustroju mechanizm ten odszedł do przeszłości, a zasoby kadrowo-materialne organizacji społecznych ulegają systematycznej erozji.

Na początku XXI w., pod wpływem impulsu z Unii Europejskiej, stajemy więc przed szeregiem starych-nowych problemów:

1. Czym jest dzisiaj turystyka społeczna? – elementem nowoczesnej polityki społecznej państwa, czy też raczej narzędziem kreowania popytu turystycznego poza głównym sezonem?

2. Jakie są główne cele rozwoju turystyki społecznej? Czy w kapitalistycznym dążeniu do maksymalizacji zysku możliwe jest utrzymanie prymatu celów społecznych nad ekonomicznymi?

3. Jak efektywnie wykorzystać pozostałości dawnego systemu turystyki socjalnej (np. nadal duży potencjał organizacji turystycznych) w warunkach gospodarki rynkowej?

4. Jaki wpływ na rozwój turystyki społecznej mają ogólne trendy społeczno-gospodarcze, np. zmiana struktury rodziny, starzenie się społeczeństw, indywidualizacja zachowań turystycznych?

5. Które grupy społeczne w Polsce należy objąć wsparciem?

6. Jak w nowych realiach społeczno-gospodarczych stworzyć skuteczny system zapewniający wszystkim obywatelom realizację prawa do turystyki?

7. W jaki sposób przenieść na polski grunt doświadczenia innych krajów europejskich, a które polskie rozwiązania mogą być naszym wkładem w realizację unijnego programu Calypso?

Poszukiwanie odpowiedzi na te i wiele innych pytań dopiero się rozpoczyna. Dlatego konieczna jest szeroka debata w gronie praktyków i teoretyków turystyki.

Niniejsza publikacja jest pierwszym tak szczegółowym opracowaniem naukowym dotyczącym turystyki społecznej w Polsce. Praca składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza z nich zawiera ogólne teoretyczne rozważania na temat analizowanego zjawiska. W kolejnych rozdziałach zaprezentowano: turystkę społeczną w kontekście rozwoju ekonomii społecznej, problemy związane z definiowaniem i badaniem turystyki społecznej oraz refleksje dotyczące istoty dofinansowywania podróży i wypoczynku. Dopełnieniem tych rozważań jest analiza europejskich programów turystyki społecznej: unijnego Calypso i hiszpańskiego Europe Senior Tourism.

Druga część książki poświęcona została diagnozie stanu turystyki społecznej w województwie łódzkim. Badaniu poddano potencjał i działalność wybranych podmiotów, zajmujących się organizacją dotowanego wypoczynku (Caritas Archidiecezji Łódzkiej, PTTK, PTSM, ZHP, 4 duże zakłady pracy i LZS-y). Swoiste podsumowanie tych zagadnień stanowi analiza polityki samorządów gmin w zakresie wspierania podróży swoich mieszkańców.

Oddawana do rąk Czytelników pozycja z pewnością nie wyczerpuje tematu, zarówno jeśli chodzi o teoretyczne podstawy zjawiska, jak i identyfikację dotowanego ruchu turystycznego w regionie łódzkim. Wielu zasygnalizowanych problemów nawet nie dotyka – wymagają one bowiem podjęcia bardziej szczegółowych i pracochłonnych badań. Mam jednak nadzieję, że publikacja ta zapoczątkuje wymianę poglądów na temat zakresu pojęcia „turystyka społeczna”, charakteru i skali działania jej organizatorów, a także możliwości dalszego rozwoju tej formy turystyki nie tylko w Łódzkiem, ale i w innych regionach Polski.

Andrzej Stasiak

CZĘŚĆ I.

**Turystyka społeczna
– zagadnienia ogólne**

Janusz Reichel*

ZNACZENIE I ROZWÓJ EKONOMII SPOŁECZNEJ W POLSCE

Stopniowo coraz wyraźniej daje się zaobserwować zjawisko zaciera-
nia granic między sektorem organizacji nastawionych na zysk (przedsię-
biorstwa) a sektorem organizacji non-profit (organizacje pozarządowe).
Z jednej strony, sektor pozarządowy, korzystając z narzędzi biznesowych,
profesjonalizuje działania i kładzie coraz większy nacisk na efektywność
i mierzalność efektów swoich działań. Z drugiej strony, firmy nastawione
dotąd na wyniki ekonomiczne, pod wpływem presji społecznej, ale też
wzrastającej wrażliwości społecznej kadry zarządzającej i pracowników,
wdrażają strategie społeczne w celu minimalizacji negatywnych efektów
zewnętrznych swoich działań. Coraz trudniej też jest jednoznacznie zakwa-
lifikować do jednego z tradycyjnie rozumianych sektorów, takie podmioty,
jak np.: przedsiębiorstwa społeczne, firmy z misją społeczną, organizacje
pozarządowe prowadzące działalność gospodarczą, fundusze etyczne,
organizacje religijne czy przedsiębiorstwa komunalne.

Granice między aktywnością nienastawioną na zysk a działalnością
z zyskiem, jako głównym celem działalności, systematycznie się zacierają.

Na rysunku 1 widać wyraźnie, iż istnieją podmioty, które jednoczą
w sobie cechy typowe dla sektora biznesowego (główna motywacja to
osiąganie zysku) oraz cechy typowe dla sektora organizacji pozarząd-
owych (kierowanie się misją społeczną). Organizacje pozarządowe coraz
częściej korzystają z możliwości prowadzenia działalności gospodarczej,
stając się tym samym – według niektórych ujęć – przedsiębiorstwami
społecznymi. Przedsiębiorstwa z kolei coraz częściej korzystają z narzę-

* Wydział Zarządzania UŁ, ul. Matejki 22/26, 90-237 Łódź, e-mail: reichel@uni.lodz.pl.

dzi zaangażowania społecznego lub wdrażają strategię społecznej odpowiedzialności. W praktyce trudno jest postawić ostrą granicę pomiędzy firmą odpowiedzialną społecznie a omawianym w dalszej części artykułu przedsiębiorstwem społecznym.

Rys. 1. Spektrum hybrydowe zawierające 4 typy organizacji (Alter 2004)

Korzyści z funkcjonowania i rozwoju wymienionych organizacji dostrzegł również sektor publiczny. Zalicza się je zwykle do tzw. gospodarki lub ekonomii społecznej. Ekonomia społeczna bywa definiowana jako: „narzędzie mobilizacji ekonomicznej i społecznej zaniedbanych społeczności lokalnych/obszarów” oraz formuła „zwiększania uczestnictwa ich członków/mieszkańców w wymianie gospodarczej i życiu publicznym” (Kaźmierczak, Rymsza 2007).

Słowo „narzędzie” sugeruje, że istnieje podmiot lub podmioty, które tego narzędzia używają. Jest to spojrzenie na sektor ekonomii społecznej z perspektywy sektora publicznego i jego zaangażowania w promocję wsparcia dla podmiotów ekonomii społecznej. Jednak warto pamiętać, że ważnym aspektem funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych jest ich autonomia i oddolność inicjatywy.

W mniej instrumentalnym ujęciu ekonomia społeczna to pewien obszar refleksji teoretycznej, a równocześnie pewien obszar praktyki gospodarowania, „w stosunku do którego z kolei coraz mocniej ugruntowuje się stosowanie dwóch pozostałych terminów: przedsiębiorstwa społecznego i przedsiębiorczości społecznej” (Kaźmierczak, Rymsza 2007). Te ostatnie zresztą zaczynają powoli wypierać sam termin „ekonomia społeczna”.

Przedsiębiorstwo społeczne definiowane jest jako instytucja prowadząca działalność gospodarczą, która wyznacza sobie cele ściśle społeczne i która inwestuje wypracowane nadwyżki zależnie od wyznaczonych sobie celów w działalność lub we wspólnotę, zamiast kierować się potrzebą osiągnięcia maksymalnego zysku na rzecz właścicieli (udziałowców) (Branco 2007).

Jednym z najbardziej znanych ujęć przedsiębiorstwa społecznego jest ujęcie wypracowane w ramach projektu sieci badawczej EMES. Przedsiębiorstwo społeczne, według tego podejścia, to takie, które spełnia 9 poniższych kryteriów¹:

Kryteria ekonomiczne:

- **ciągła aktywność ekonomiczna** polegająca na odpłatnym dostarczaniu określonych produktów – dóbr lub usług;

- **autonomia** – podmiot tworzony i kontrolowany przez grupę ludzi, a nie administrację publiczną czy inne organizacje (np. federacje, firmy);

- **znaczący poziom ryzyka ekonomicznego** – zależność między poziomem sprzedaży swoich produktów/usług a własną kondycją;

- **zatrudnianie płatnego personelu** – obok pracy społecznej;

Kryteria społeczne:

- **wyraźna orientacja na cele społeczne** – nie tylko „społeczne zarządzanie”, ale także „społeczna wrażliwość” (prymat celów społecznych nad ekonomicznymi);

- **oddolny, obywatelski charakter** – wynik współdziałania istotnej dla przedsięwzięcia grupy ludzi, nie zaś owoc odgórnych decyzji administracji publicznej czy biznesu;

- **udział w decyzjach nieoparty na wielkości udziałów** – „jeden człowiek = jeden głos”;

- **partycypacyjna natura** – wyrażająca się we włączaniu w zarządzanie przedsiębiorstwem jego środowiska społecznego; „zanurzenie się” w lokalnych społecznościach, w których działa przedsiębiorstwo;

- **ograniczona dystrybucja zysków** – inwestowanie np. w działalność lub we wspólnotę.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, iż działania inicjowane w ramach ekonomii społecznej wychodzą poza obszar przynależny do sektora publicznego (państwa) oraz prywatnego (rynkowego). B. Roelants oraz

¹ <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/433225> (26.11.2010).

C.S. Bajo (2005) wyróżniają cztery rozwijające się obszary ekonomii społecznej:

- społeczna, demokratyczna i uczestnicząca przedsiębiorczość,
- zatrudnienie i spójność społeczna,
- rozwój lokalny,
- wzajemna ochrona społeczna.

Aktywność zaliczaną do tej „nowej gospodarki” odnaleźć można w wielu dziedzinach gospodarki i życia społecznego. Obfituje ona w działania o bardzo zróżnicowanym charakterze. Początkowo kojarzono je głównie z inicjatywami w obszarze reintegracji społeczno-zawodowej grup dotkniętych wykluczeniem społecznym i tworzeniem miejsc pracy w ramach zatrudnienia socjalnego, coraz częściej jednak dochodzi do działań w obszarze ochrony środowiska, promowania pracy domowej jako zawodu, etyki gospodarczej, demokracji ekonomicznej i odbudowy postaw obywatelskich (Leś 2005).

M. Rymśa (2007) do cech współczesnego modelu ekonomii społecznej (ES) w krajach członkowskich Unii Europejskiej zalicza m.in.:

- obudowywanie przez ES „normalnego rynku”;
- podstawę uczestnictwa w przedsięwzięciach ES: zasadę inkluzji wykluczonych, koncepcję „mieszania ryzyk”;
- zatrudnianie wspierane i zatrudnianie socjalne subsydiowane ze środków publicznych.

Ekonomia społeczna ma w Polsce silne tradycje, jednak o specyficznym rysie. W przeszłości ze względu na uwarunkowania historyczne (123 lata zaborów) organizacje ekonomii społecznej były głównie narzędziem zachowania polskości. Ich siła gospodarcza dała o sobie w pełni znać w okresie 20-lecia międzywojennego. Działo wówczas na rynku ponad 20 tys. spółdzielni, a Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych miały 50% udział w rynku ubezpieczeń (Herbst 2006). Po II wojnie światowej komunistyczny reżim doprowadził do zmarginalizowania lub wyeliminowania organizacji ekonomii społecznej, m.in. spółdzielnie, które przetrwały ten okres, będąc sztandarowym przykładem promowanej wówczas własności grupowej, zatraciły swój społeczny charakter (Reichel, Kozakiewicz 2007).

Obecnie mamy do czynienia z ponownym zainteresowaniem instytucjami zaliczanymi do ekonomii społecznej oraz wzrostem ich liczby. Ważnego źródła tego wzrostu upatruje się w Polsce w ciągle młodym, ale dynamicznym sektorze organizacji pozarządowych. Jednak z biegiem

czasu zmieniły się poglądy na temat roli tej sfery aktywności ekonomicznej obywateli – zasadnicze różnice przedstawiono w tabeli 1.

Kontekst, w jakim ekonomia społeczna rozwija się obecnie w Polsce, jest dość złożony. Z jednej bowiem strony społeczeństwo raczej słabo zna samo pojęcie ekonomii społecznej. „Wśród ankietowanych Polaków znajomość i rozumienie pojęcia «ekonomia społeczna» zadeklarowało aż 14,1%, natomiast 25% twierdzi, że się z nim zetknęło, choć nie jest pewne, co ono oznacza. Niewiele mniej – niemal 10% Polaków – deklaruje, że zna i rozumie pojęcie «przedsiębiorstwo społeczne», kolejne 20% się z nim zetknęło” (Gumkowska, Herbst, Huszcz 2006). Z drugiej strony, sektor publiczny – zachęcony priorytetami wyrażanymi w dokumentach Unii Europejskiej – coraz bardziej angażuje się we wspieranie rozwoju tego sektora.

Tabela 1. Ekonomia społeczna – wczoraj i dziś

Wyszczególnienie	Wczoraj	Dzisiaj
Odpowiedź na problemy	Wyzysk, alienacja	Wykluczenie, bezrobocie
Formy	Spółdzielnie, stowarzyszenia, towarzystwa pomocy wzajemnej	Firmy społeczne, spółdzielnie socjalne i inne
Stosunek do rynku	Konkurencja	Operowanie w obszarach nieudolności rynku
Oczekiwany efekt	Oslabienie konfliktu klasowego	Wzrost spójności społecznej

Źródło: T. Kaźmierczak, M. Rymsza (2007, s. 106).

Systematycznie powstają akty prawne, które regulują funkcjonowanie podmiotów w omawianej sferze. Warto wymienić chociażby prawo spółdzielcze, ustawy dotyczące funkcjonowania organizacji pozarządowych czy ustawę o spółdzielniach socjalnych. Prace nad ustawą dotyczącą przedsiębiorczości społecznej trwają.

Wejście Polski do Unii Europejskiej spowodowało m.in. wzrost zainteresowania problematyką przedsiębiorczości społecznej. Oczywiście rozwój ekonomii społecznej odbywał się już wcześniej i niezależnie od akcesji Polski do UE, jednak ten ostatni fakt znacznie wzmocnił zainteresowanie możliwościami, jakie niesie ze sobą funkcjonowanie sprawnego i rozległego sektora ekonomii społecznej. Coraz częściej w dokumentach programowych na szczeblu krajowym, regionalnym i lokalnym mo-

zna spotkać odniesienia do ekonomii społecznej, deklaracje wsparcia dla zakładających przedsiębiorstwa społeczne, powstają akty prawne regulujące aktywność w tej sferze oraz – rozproszony jeszcze – system wsparcia informacyjnego, szkoleniowego i grantowego dla podmiotów ekonomii społecznej. W publikacji J. Reichela i M. Kozakiewicza (2007) zaprezentowano analizę SWOT sektora ekonomii społecznej w Polsce (tab. 2), w której zestawiono główne możliwości i problemy związane z rozwojem tego sektora w ostatnich latach.

Tabela 2. Analiza SWOT sektora ekonomii społecznej w Polsce

Mocne strony	Słabości
Funkcjonowanie wielu programów upowszechniających przedsiębiorczość społeczną w Polsce Powstanie pionierskich inicjatyw o silnym oddziaływaniu, np. Fundacja Pomocy Wzajemnej Barka Wzrost zainteresowania organizacji pozarządowych prowadzeniem działalności gospodarczej Możliwość wpływania na decyzje rządowe przez Radę Pożytku Publicznego Wzrastające znaczenie kampanii „1% podatku” Wzrastająca liczba organizacji eksperckich, świadczących usługi dla wszystkich sektorów Rozwój spółdzielczości kredytowo-oszczędnościowej	Przerwana tradycja aktywności w sferze społecznej i funkcjonowanie wielu podmiotów zaliczanych do ekonomii i przedsiębiorczości społecznej w szczątkowej postaci (spółdzielnie socjalne, banki czasu, fundusze społecznie odpowiedzialne) Brak umiejętności tworzenia długofalowych strategii rozwoju Brak umiejętności przekonywania mediów do zainteresowania się problematyką działania organizacji społecznych
Możliwości	Zagrożenia
Szybkie przenikanie doświadczeń z zagranicy Możliwość pozyskiwania środków z Unii Europejskiej na innowacyjne programy (EQUAL, inne) Wzrastająca liczba usług zleczanych organizacjom przez władze lokalne Trend tworzenia partnerstw wymuszony przez niektóre programy unijne (np. EQUAL)	Wzrastająca zależność podmiotów ekonomii społecznej od władz rządowych i lokalnych Wzrastające wymagania rejestracyjne i wymogi raportowania (w przypadku organizacji pożytku publicznego) Szanse na pozyskanie większych środków głównie dla dobrze zarządzanych i największych podmiotów z racji wysokich wymogów formalnych Niejasne akty prawne (podatkowe) i niska sprawność sądów gospodarczych

Źródło: J. Reichel, M. Kozakiewicz (2007).

Do organizacji ekonomii społecznej w Polsce możemy zaliczyć: stowarzyszenia i fundacje, organizacje samorządu gospodarczego, spółdzielnie (w tym spółdzielnie inwalidów), Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych i inne organizacje wzajemnościowe, spółdzielnie socjalne oraz inne formy, w których może realizować się przedsiębiorczość społeczna.

Liczebność organizacji ekonomii społecznej w Polsce przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Liczebność podmiotów ekonomii społecznej w Polsce

Rodzaj organizacji	Liczba
Fundacja, stowarzyszenia i organizacje społeczne	71 000
Spółdzielnie	12 868
Centra integracji społecznej	49
Warsztaty terapii zajęciowej	676
Zakłady aktywności zawodowej	50
Spółdzielnie socjalne	157
Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych	9

Źródło: <http://bazy.ngo.pl> (26.11.2010), S. Nałęcz, K. Goś-Wójcicka, R. Wilk (2010).

Autor licznych analiz i badań nad ekonomią społeczną w Polsce, J. Herbst (2006) zwraca uwagę na fakt, że nie należy tych danych interpretować zbyt optymistycznie. Świadczą one bardziej o potencjale rozwojowym niż o faktycznie rozwiniętej ekonomii społecznej. W gruncie rzeczy liczby te niewiele mówią o rozwoju sektora, gdyż wymienione instytucje w różnym stopniu wpisują się w definicję przedsiębiorstwa społecznego. Przy skrajnej interpretacji może to oznaczać, iż ekonomia społeczna w Polsce jest obecnie w stanie załączkowym, gdyż przedsiębiorstw społecznych jest być może jedynie kilkadziesiąt.

Wspomniany autor, po zastosowaniu kryteriów definicji przedsiębiorstwa społecznego opracowanej przez EMES, dochodzi do wniosku, że liczba organizacji, którym blisko jest do koncepcji przedsiębiorstwa społecznego sięga pewnie ok. 4 tys. (czyli blisko 10% ogółu organizacji). Warto jednak pamiętać, że nadal nie są to przedsiębiorstwa społeczne. „Wypada więc postawić – skądinąd mało odkrywczą – diagnozę, że przedsiębiorczość społeczna to w Polsce raczej projekt niż praktyka.” (Herbst 2006).

Co można powiedzieć z pewnością to to, iż sektor przedsiębiorstw społecznych ma obecnie ciągle niski poziom dojrzałości oraz stosunkowo wąski zakres działalności reprezentujących go podmiotów, niski poziom innowacyjności, małą otwartość na konkurencję przy mimo wszystko dość znaczącej dynamice rozwoju sektora.

Łącznie sektor organizacji pozarządowych należałoby szacować na ponad 120 tys. zarejestrowanych podmiotów. Warto jednak mieć na uwadze, że pewna część tych organizacji nie jest aktywna (pozostał po nich jedynie wpis do rejestru REGON, który nie został zaktualizowany). Głównymi podmiotami sektora pozarządowego są stowarzyszenia i fundacje. Stanowią one potencjalną bazę dla powstawania przedsiębiorstw społecznych. Wyznacznikiem tego jest liczba organizacji, które podejmują aktywność gospodarczą. Jest to możliwe w dwóch formach. Pierwszą z nich jest prowadzenie działalności gospodarczej. Drugą formą aktywności gospodarczej organizacji pozarządowych jest prowadzenie działalności odpłatnej nie dla zysku, wprowadzonej w 2003 r. przez *Ustawę o działalności pożytku publicznego i wolontariacie*. Łącznie działalność odpłatną lub gospodarczą (jedną z tych form lub obie razem) zadeklarowało w 2006 r. ok. 18% organizacji (Gumkowska, Herbst 2006). Jednak znaczenie środków wypracowywanych przez same organizacje w latach 2005–2007 zmniejszyło się niemal dwukrotnie – z ok. 25% (26,2%) ogółu ich przychodów do 14%. Oznaczać to może m.in. zwiększenie uzależnienia organizacji od środków pochodzących z sektora publicznego (Gumkowska, Herbst 2008).

Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 2003 r. zmieniła sytuację organizacji pozarządowych, tworząc przede wszystkim dwa systemowe rozwiązania: możliwość prowadzenia kampanii o pozyskanie 1% podatku od indywidualnych podatników oraz ustanowienie obowiązku współpracy władz lokalnych z organizacjami pozarządowymi (obowiązek sporządzania rocznego programu współpracy z organizacjami pozarządowymi) (*Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* z 24 kwietnia 2003 r., DzU 96, poz. 873 z 29 maja 2003 r.).

Mimo iż w Polsce zarejestrowanych jest ponad 12,5 tys. spółdzielni, to jednak według danych Krajowej Rady Spółdzielczej faktycznie działalność prowadzi niecałe 10 tys. Wśród spółdzielni istnieją specyficzne typy, takie jak np. spółdzielnie mieszkaniowe i budowlane (jest ich aż ok. 5 tys.), spółdzielnie inwalidów (ok. 350) oraz Spółdzielcze Kasy Oszczęd-

nościowo-Kredytowe (ok. 120) (Herbst 2006). Część sektora bankowego w Polsce to bankowość spółdzielcza.

Na osobną uwagę zasługują spółdzielnie socjalne. Do *Prawa Spółdzielczego* pojęcie spółdzielni socjalnej wprowadziła *Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 kwietnia 2004 r.)*. Możliwość zakładania spółdzielni socjalnych została doprecyzowana *Ustawą o spółdzielniach socjalnych (Ustawa o spółdzielniach socjalnych z 27 kwietnia 2006 r.)*.

Do założenia spółdzielni socjalnej potrzeba minimum 5 członków. Ważne jest to, iż rozpoczęcie aktywności gospodarczej w formie spółdzielni socjalnej przez 5 osób jest tańsze od zarejestrowania działalności gospodarczej osobno przez każdą z tych osób (Rosiński 2006).

Rozwiązania zapisane w ustawie wzorowane są na rozwiązaniach włoskich i w praktyce zadaniem spółdzielni socjalnych jest łączyć działalność gospodarczą z integracją społeczną i zawodową członków (osób niepełnosprawnych lub doświadczających trudności na rynku pracy) (Herbst 2006). Według wpisów do bazy podmiotów ekonomii społecznej w listopadzie 2010 r. jest w Polsce 157 spółdzielni socjalnych².

Ciekawym przykładem przedsiębiorstwa społecznego z branży turystycznej w regionie łódzkim jest hotel w Jedliczach, działający jako spółka z o.o. Przedsiębiorstwo powstało w ramach projektu KŁOS (Koalicja Łamania Oporów Społecznych), który realizowany był przy wsparciu Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Inicjatywy Wspólnotowej EQUAL (od 2004 r. do 2008 r.). Inicjatywa była realizowana przez lokalne partnerstwo prowadzone przez Towarzystwo Przyjaciół Niepełnosprawnych.

Głównym celem działania przedsiębiorstwa jest – oprócz świadczenia usług turystycznych – przygotowanie do funkcjonowania na rynku pracy osób długotrwale bezrobotnych i chorych psychicznie z terenów wiejskich gminy Zgierz. Osoby te znajdują się w trudnej sytuacji życiowej, która prowadzi do negatywnych rezultatów psychologicznych, takich jak: apatia, brak perspektyw, niskie poczucie własnej wartości, co ostatecznie prowadzi do ich izolacji społecznej i patologii. Utrudnia to lub nawet uniemożliwia funkcjonowanie na konkurencyjnym rynku pracy.

Opisywane przedsiębiorstwo umożliwia m.in. readaptację zawodową

² <http://bazy.ngo.pl> (26.11.2010).

osób wykluczonych i poprawę ich sytuacji na rynku pracy (w tym celu równolegle działają Centrum Szkoleniowe i Hotel). Partnerstwo stworzyło model dla przedsiębiorstw społecznych prowadzonych przez organizacje pozarządowe oraz wypracowało model współpracy w środowisku lokalnym. Dodatkowym atutem jest promocja potencjału turystycznego regionu (materiały Koalicji Łamania Oporów Społecznych – KŁOS).

Podmioty typowe dla sektora ekonomii społecznej nie są tworem ostatnich dekad. Ich działalność kwitła już w XIX i w początkach XX w. Niestety w naszej części Europy ciągłość rozwoju tego sektora została przerwana przez II wojnę światową oraz reżim komunistyczny. W krajach, w których takiego przerwania ciągłości rozwoju nie zanotowano, podmioty ekonomii społecznej stanowią często bardzo istotny segment rynku, a przewidziane dla niej formy prowadzenia działalności są alternatywą dla tradycyjnych form prawnych działalności biznesowej.

Literatura

- Alter K., 2004, *Social Enterprise Typology*, Virtue Ventures LLC, Washington DC: www.virtueventures.com/typology.
- Branco D., 2007, *Analiza potrzeb ekonomicznych, szkoleniowych i edukacyjnych w sektorze ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej dla Słowenii, Włoch, Wlk. Brytanii i Polski. Raport zbiorczy opracowany w ramach projektu EU TESES*, dokument elektroniczny: <http://www.teses.eu/>, data pozyskania: 15.06.2009.
- Gumkowska M., Herbst J., 2006, *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badania 2006*, Warszawa.
- Gumkowska M., Herbst J., 2008, *Najważniejsze pytania – podstawowe fakty. Polski sektor pozarządowy 2008*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa, dokument elektroniczny: http://civicpedia.ngo.pl/files/civicpedia.pl/public/publikacje/badania2008_pomar.pdf.
- Gumkowska M., Herbst J., Huszcz J., 2006, *Społeczny kontekst rozwoju ekonomii społecznej w Polsce. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Herbst J., 2006, *Kondycja ekonomii społecznej w Polsce 2006*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.
- Kaźmierczak T., Rymsza M. (red.), 2007, *Kapitał społeczny. Ekonomia społeczna*, ISP, Warszawa.
- Leś E., 2005, *Nowa ekonomia społeczna. Wybrane koncepcje*, Trzeci Sektor, nr 2, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.

- Nałęcz S., Goś-Wójcicka K., Wilk R., 2010, *Wstępna informacja nt. wyników badania stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych (SOF-1) zrealizowanego w 2009 r.*, GUS, Warszawa.
- Reichel J., Kozakiewicz M., 2007, *Analiza potrzeb szkoleniowych w celu zrozumienia potrzeb szkoleniowych w obszarze przedsiębiorczości społecznej w Polsce*, opracowany w ramach projektu EU TESES, dokument elektroniczny: <http://www.theses.eu/>, data pozyskania: 15.06.2009.
- Roelants B., Bajo C.S., 2005, *Rozszerzenie ekonomii społecznej*, dokument przygotowawczy na konferencję „Ekonomia społeczna”, Praga, 2002 [w:] Kwaśnicki W., *Gospodarka społeczna z perspektywy ekonomii liberalnej*, Trzeci Sektor, nr 2, Warszawa.
- Rosiński P., 2006, *Doświadczenia w tworzeniu przedsiębiorstw społecznych w Polsce*, [w:] Leś E., Ołdak M. (red.), *Z teorii i praktyki gospodarki społecznej*, t. 1, *Materiały z Konferencji Międzynarodowej „Gospodarka społeczna – praca i solidarność. Nowi partnerzy rozwoju lokalnego, 6–7 lutego 2006 r., Warszawa”*, Collegium Civitas Press, Warszawa.
- Rymsza M., 2007, *Trzeci sektor a druga fala ekonomii społecznej w Polsce*, Trzeci Sektor, nr 9, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie z 24 kwietnia 2003 r.*, DzU 96 poz. 873 z dnia 29 maja 2003 r.
- Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy z 20 kwietnia 2004 r.*
- Ustawa o spółdzielniach socjalnych z 27 kwietnia 2006 r.*

Strony internetowe

<http://bazy.ngo.pl> (26.11.2010).

<http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/433225> (26.11.2010).

Bogdan Włodarczyk*

TURYSTYKA SPOŁECZNA – PRÓBA DEFINICJI ZJAWISKA

1. Wstęp

Turystyka społeczna, czasem turystyka socjalna, bowiem pojęcia te w dość ubogiej literaturze przedmiotu używane są zamiennie, w ostatnim czasie stały się bardzo modne i często wykorzystywane w różnorodnych kontekstach. Zarówno opracowania o charakterze naukowym (m.in. Górską 2010, Kosmaczewska 2010), jak i raporty (*Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce...* 2007, *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce* 2010) oraz oficjalne dokumenty europejskie, nie wypracowały jednoznacznej definicji i koncentrują się raczej na analizie podjętych działań oraz przewidywaniu kierunków rozwoju zjawiska. Zjawiska nie nowego, ale na nowo „odkrywanego” i charakteryzowanego z perspektywy zmieniającej się w szybkim tempie (także w Polsce) rzeczywistości społecznej, ekonomicznej i politycznej.

Brak akceptowanej powszechnie, jednoznacznej definicji turystyki społecznej (socjalnej) pozwala na stwierdzenie, że zjawisko to w nowej formule nie jest do końca rozpoznane i zajmującym się nim badaczom, ale także praktykom sprawia wiele kłopotów z jego zastosowaniem (wykorzystaniem).

Niniejszy artykuł jest próbą wskazania głównych problemów związanych z definiowaniem i badaniem zjawiska turystyki społecznej.

* Instytut Geografii Miast i Turyzmu UŁ, ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź, e-mail: bowlo@poczta.onet.pl.

2. Problem I. Turystyka socjalna czy turystyka społeczna?

W dostępnych publikacjach właściwie brak jest jednoznacznej definicji turystyki społecznej, a samo pojęcie, jak już wspomniano, używane jest zamiennie z terminem „turystyka socjalna”. Warto zatem sprawdzić, jakie jest znaczenie tych przymiotników w świetle określeń zaproponowanych przez *Słownik języka polskiego PWN* (2007):

Socjalny – dotyczący społeczeństwa; społeczny, mający na celu zaspokojenie potrzeb materialnych i kulturalnych społeczeństwa.

Społeczny – dotyczący społeczeństwa, dotyczący postaw lub działań większości członków społeczeństwa, został wytworzony przez społeczeństwo i jest jego wspólną własnością, służy zaspokajaniu potrzeb i poprawie warunków życia społeczeństwa.

Jak pokazują przytoczone definicje, pojęcia „socjalny” i „społeczny” rozumiane są bardzo podobnie. W takim przypadku zamienne stosowanie pojęć „turystyka społeczna” i „turystyka socjalna” jako synonimów wydaje się w pełni uprawnione. Jednak potoczne rozumienie tych słów oraz analiza kontekstów ich stosowania nie pozwala wcześniejszego stwierdzenia przyjąć jako oczywiste i jednoznaczne.

Przymiotnik „socjalny” zarówno dawniej, jak i obecnie używany jest głównie w odniesieniu do działań polegających na wsparciu (głównie finansowym) osób lub grup wykluczonych z normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Powody tego wykluczenia mogą być bardzo różne, począwszy od ubóstwa materialnego, poprzez zachowania patologiczne, na stanie zdrowia skończywszy. Podobnie nazywana jest działalność zakładów pracy polegająca na wsparciu finansowym wypoczynku pracowników z tzw. funduszu socjalnego. Szczególnie widoczne było to w czasach minionego systemu społeczno-politycznego, w którym nie tylko finansowano wypoczynek pracowników (np. w FWP), ale także organizowano wyjazdy do własnych ośrodków wypoczynkowych, wycieczki krajoznawcze czy aktywności o charakterze rekreacyjnym. Obecnie większość z tych działań sprowadzona została do refundacji (całkowitej lub częściowej) skierowań zakupionych w biurach podróży lub dofinansowywania tzw. wczasów pod gruszą dla pracownika i uprawnionych członków rodziny.

Pomimo tych pozytywnych konotacji, pojęcie „socjalny” bardzo często

traktowane jest jako zapożyczenie, kalka językowa, termin przestarzały, nieatrakcyjny, zdevaluowany i mocno zamortyzowany psychologicznie (tab. 1).

Tabela 1. Konteksty używania pojęć „społeczny” i „socjalny”

Socjalny	Społeczny
Zaspokajający tylko potrzeby podstawowe	Godny pochwały
Przeznaczony dla (wspomagający) biednych bądź wykluczonych	Pozytywnie zaangażowany
Nie zawsze dobrej jakości, substandardowy, niskiej jakości, gorszy	Działający na rzecz społeczności (np. lokalnej)
Nie do końca podlegający wyborowi, niedobrowolny	Budzący uznanie
Sterowany odgórnie (np. przez zakład pracy, władze)	Wykonywany wspólnie, zgodnie, w porozumieniu
Niechciany, nieakceptowany	Wykonywany na rzecz innych
Będący pozostałością poprzedniego systemu polityczno-społecznego	Konsultowany, akceptowany
Będący efektem przysługujących praw	Pożyczany, przynoszący korzyści
Organizowany dla innych	Uprzywilejowany, posiadający przywileje
	Kojarzony jako element społeczeństwa obywatelskiego, demokratycznego

Źródło: opracowanie własne.

Określenie „społeczny” w polskiej tradycji językowej ma zdecydowanie szerszy kontekst użytkowania i bardziej pozytywne konotacje (tab. 1). Dzieje się tak dlatego, że w pojęciu tym, oprócz klasycznej działalności socjalnej polegającej głównie na dofinansowywaniu wybranych form turystyki dla określonych grup społecznych, zawiera się także organizacja wyjazdów turystycznych z wykorzystaniem zasad ekonomii społecznej. Organizacje podejmujące takie działanie, organizując turystykę niskokosztową („po kosztach”), nie traktują jej jako źródła zarobku komercyjnego, a sam proces organizacji ma charakter wolontariatu. Innymi słowy, turysta jedynie pokrywa koszty podstawowych elementów pakietu turystycznego, a wkładem społecznym w proces jego przygotowania jest praca wolontariuszy. Organizacji takich jest w Polsce wiele. Do najbardziej znanych należą m.in. PTTK, ZHP, TPD. Nie znaczy to jednak, że ich działalność w całości ma tak rozumiany charakter społeczny. Część działań wspierana jest z dotacji budżetowych (są to bowiem organizacje pożytku publicznego) lub sponsorowana przez różnego rodzaju

podmioty instytucjonalne czy prywatne. Jednak i w tym przypadku należy docenić czas poświęcony na pozyskiwanie tych środków (aplikacje konkursowe, kwesty, loterie itp.) oraz późniejszą organizację różnych form aktywności turystycznej. Jak pokazuje tabela 1, określenie „społeczny” to termin nośny, modny, akceptowany, budzący pozytywne emocje i zdecydowanie bogatszy znaczeniowo niż wspomniany wcześniej „socjalny”.

Przedstawione w dalszej części artykułu definicje turystyki społecznej pochodzące z dokumentów i opracowań zarówno krajowych, jak i zagranicznych (za: *Działania na rzecz rozwoju turystyki...* 2010, *Analiza rozwoju turystyki...* 2007) nie dotyczą jednak całości tego złożonego zjawiska.

Turystyka socjalna – to działalność organizowana w niektórych państwach przez stowarzyszenia, spółdzielnie i związki zawodowe, której celem jest zapewnienie możliwości podróżowania jak największej liczbie osób.

Komisja Europejska

Turystyka socjalna – wszelkie koncepcje i zjawiska związane z udziałem w turystyce grup społecznych o niskich dochodach, możliwe dzięki dokładnie określonym instrumentom socjalnym.

Bureau Internationale la Tourisme Social

Turystyka społeczna – wspomagana forma aktywności grup ludzi, którzy z wielu powodów – głównie społecznych i zdrowotnych – mają trudności z organizowaniem swoich wakacji.

Plan Działania dla Rozwoju UE

Turystyka społeczna – jej zadaniem są działania wspierające oparte na subwencji sektora publicznego zmierzające do włączenia poszczególnych grup, które nie uczestniczyły dotychczas w ruchu turystycznym.

Analiza rozwoju turystyki

Z punktu widzenia działań podejmowanych aktualnie w tej sferze, definicje te w większości są już nieaktualne, wskazują bowiem tylko na uczestników (i korzyści będące ich udziałem) tego rodzaju ruchu turystycznego, pomijając korzyści dla obszaru recepcyjnego, na co coraz częściej zwraca się uwagę w charakteryzowaniu misji i efektów turystyki społecznej (Kosmaczewska 2010).

Niektórzy z autorów wypowiadających się na temat turystyki społecznej podkreślają w jej rozwoju tę część, która dotyczy dzieci i młodzieży. Na podstawie wypowiedzi M. Szpechta (2009) wygłoszonej podczas konferencji organizowanej pod auspicjami MSiT oraz KE można stwierdzić, że:

Turystyka społeczna – (...) jest upowszechniana przez stowarzyszenia działające non-profit oraz przez organizatorów turystyki szkolnej, dla których cele i funkcje turystyki młodzieżowej oraz jej walory, znaczenie dla procesu edukacji i wychowania są podstawowym motywem działania.

Jak podkreśla w swoim głosie w dyskusji M. Szpecht (2009), turystyka społeczna normowana jest przez inne akty prawne niż obowiązująca od 1997 r. *Ustawa o usługach turystycznych*. Autor, będąc przedstawicielem organizatorów turystyki młodzieżowej, stwierdza także, że jest ona ważną częścią turystyki społecznej oraz stanowi jej trwały fundament. Podejście takie, skądinąd słuszne, tylko w części wypełnia zagadnienie, bowiem turystyka społeczna nie dotyczy jedynie dzieci i młodzieży, ale także pozostałych grup wiekowych oraz całych rodzin i ma wówczas nieco inny charakter.

Konkludując rozważania, należy stwierdzić, że turystyka społeczna jako zjawisko powszechne nie jest precyzyjnie zdefiniowana, co powoduje odmienne jej rozumienie przez różne grupy interesariuszy, w tym praktyków i środowiska naukowe zajmujące się tą tematyką. Sytuacja taka jest niekorzystna z punktu widzenia tworzenia i realizacji coraz to nowych programów i projektów, których powodzenie uzależnione jest m.in. od tego czy ich beneficjenci tak samo rozumieją podstawowy przedmiot działań.

3. Problem II. Czym właściwie jest turystyka społeczna?

Turystyka społeczna nie jest tylko wyrazem społecznych funkcji turystyki, bowiem każda forma turystyki niesie ze sobą określone wartości społeczne (m.in. Przeclawski 2004, Podemski 2004). Tak więc zdefiniowane i używane obecnie pojęcie turystyki społecznej jest węższe w kontekście pełnionych funkcji, a niektóre z tych funkcji (np. wychowawcza, patriotyczna) w obowiązujących dokumentach i opracowaniach nie są wcale wymieniane.

Czym w takim razie jest turystyka społeczna? Na to zagadnienie spróbujemy odpowiedzieć zadając kilka pytań szczegółowych:

1. Czy jest głównie pracą społeczną, czyli społecznym [bez wynagrodzenia, na zasadach wolontariatu] organizowaniem wyjazdów tury-

stycznych? Jest tak tylko w części przypadków, bowiem jak uczą aktualne doświadczenia, turystykę społeczną (w rozumieniu jej efektów) organizują także podmioty komercyjne upatrujące w pośredniczeniu między sponsorem a turystą konkretnych korzyści finansowych. To zainteresowanie turystyką społeczną różnych podmiotów gospodarczych przybiera coraz to nowe formy. Na rynku edukacyjnym można spotkać już komercyjne (odpłatne) oferty szkolenia specjalistów ds. turystyki społecznej (sic!).

2. Czy jest misją polegającą na realizacji ważnych społecznie celów? Zdecydowanie tak. Realizacja tych celów, według niektórych autorów (m.in. Górską 2010, Kosmaczewska 2010), nie ogranicza się jedynie do realizowania np. powszechnego prawa do turystyki (a więc korzyści głównie dla obszarów generujących ruch turystyczny), ale obejmuje także m.in. minimalizację wpływu sezonowości na lokalną gospodarkę turystyczną, a co za tym idzie, przynoszą ewidentne korzyści dla obszaru recepcyjnego.

3. Czy jest wypadkową społecznych funkcji turystyki? Tak, ale niektóre z tych funkcji, jak wspomniano wcześniej, nie są wystarczająco podkreślane w definiowaniu zjawiska.

4. Czy może jest spędzaniem czasu wolnego z innymi, mającym znamiona ruchu turystycznego? W kontekście rozumienia turystyki jako zjawiska społecznego z pewnością tak, ale nie należy trywializować problemu, sprowadzając go do zachowań o charakterze towarzyskim.

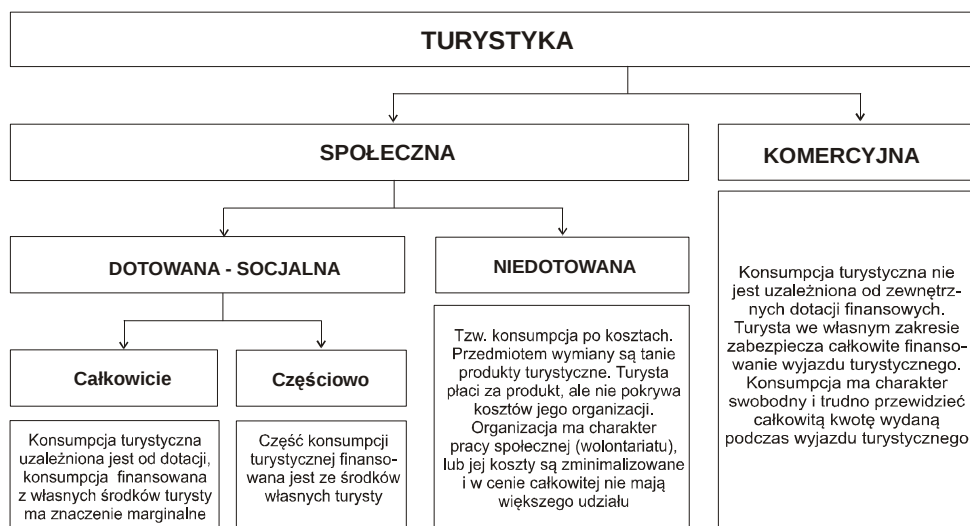
Przedstawione odpowiedzi nie wyjaśniają ostatecznie zakresu pojęcia turystyki społecznej, bowiem zjawisko jest bardziej skomplikowane niż mogłoby się początkowo wydawać. Niektóre z wątpliwości zostaną szerzej omówione i wyjaśnione podczas rozważania kolejnych problemów.

4. Problem III. Jeżeli turystyka społeczna jest jedną z form turystyki, to jakie są inne formy wypełniające pojęcie wyróżnione według takiego kryterium?

Turystyka społeczna, jako zjawisko znane od dawna w kontekście osiąganych efektów, jest pojęciem nowym, jeśli spojrzeć na nią z punktu widzenia funkcjonującej terminologii oraz proponowanych kryteriów

klasyfikacji budowanych często na zasadach antynomii (przeciwieństw). Funkcjonujące dotychczas i stosowane powszechnie podziały są w miarę proste, jednoznaczne i zrozumiałe. I tak w opozycji do turystyki masowej wymieniamy turystykę elitarną, do turystyki twardej turystykę zrównoważoną, turystykę indywidualną przeciwstawiamy grupowej itd. W przypadku turystyki społecznej nie możemy określić takiej formy aktywności, która byłaby antonimem i jednocześnie wypełniałaby warunki stawiane aktywności turystycznej niebędącej turystyką społeczną. Pojęcie turystyki „aspołecznej” czy „niespołecznej”, biorąc pod uwagę społeczne aspekty aktywności turystycznej, w tym przypadku jest oczywiście bezsensowne.

Jeśli jako podstawę delimitacji turystyki społecznej przyjmiemy kryterium związane z finansową stroną zjawiska (a jeszcze lepiej z korzyściami finansowymi wynikającymi z jej organizacji), to pierwszym „pomysłem” jest podzielenie turystyki na społeczną – dotowaną lub organizowaną „po kosztach” oraz pozostającą w opozycji do niej turystykę komercyjną, gdzie podstawowym celem jej organizacji jest wypracowanie określonego zysku w kategoriach finansowych, a efekty społeczne nie są uwzględniane lub stanowią jedynie tło dla efektu podstawowego. Inny charakter ma także konsumpcja turystyczna będąca udziałem uczestników ruchu turystycznego (rys. 1).

Rys. 1. Podział turystyki ze względu na jej społeczny charakter
(opracowanie własne)

W przypadku turystyki komercyjnej sytuacja jest w miarę klarowna, bowiem relacja między trzema zasadniczymi podmiotami wymiany, tj. producentem, pośrednikiem i turystą ma charakter ekonomiczny (finansowy) i to głównie decyduje o korzyściach i kosztach ponoszonych w tym układzie. Biorąc pod uwagę turystykę społeczną nie jest to już takie oczywiste, dlatego że relacje finansowe stanowią tylko część ogólnych związków, a do układu włączają się jeszcze inne podmioty (np. donatorzy, sponsorzy) (rys. 2).

Generalnie turystykę społeczną możemy podzielić wewnętrznie na dotowaną, którą w pewnym uproszczeniu można nazwać „socjalną” polegającą na całkowitym lub częściowym finansowym wsparciu uczestników ruchu turystycznego spełniających pewne kryteria formalne oraz turystykę niedotowaną (tanią), w której uczestnik pokrywa jedynie podstawowe koszty pakietu turystycznego, organizację wyjazdu dostając gratis (rys. 1).

W odróżnieniu od turystyki komercyjnej ta grupa aktywności na pierwszym planie stawia efekty społeczne, do których osiągnięcia potrzebne są co prawda określone środki finansowe, ale nie są one głównym elementem sprawczym zjawiska. Innymi słowy, w przypadku turystyki społecznej pieniądze są środkiem do osiągnięcia założonych efektów społecznych, a nie celem, jak to jest w przypadku turystyki komercyjnej.

5. Problem IV. Jeśli turystykę społeczną można uprawiać wszędzie i ze wszystkimi, to kto jest uczestnikiem, a kto beneficjentem turystyki społecznej?

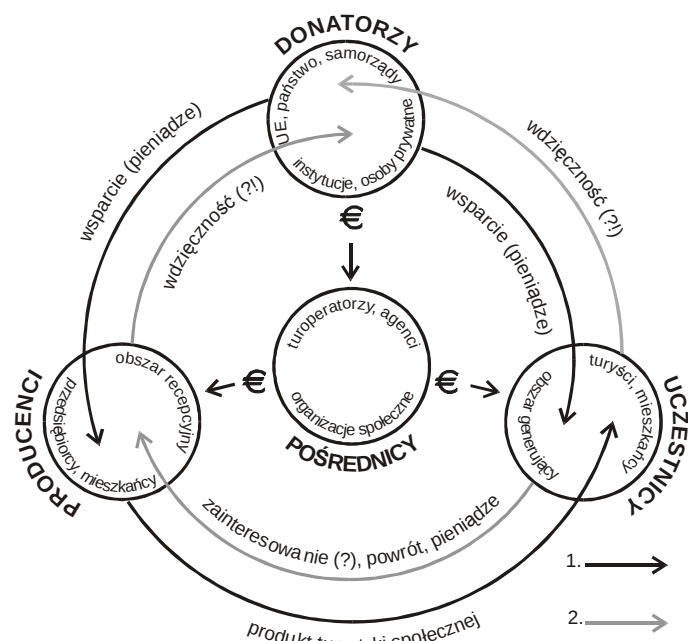
Jak już wspomniano, turystyka społeczna adresowana jest do o wielu osób czy grup. W istniejących opracowaniach najczęściej wymienia się:

- dzieci i młodzież (niezależnie od pochodzenia, statusu materialnego itp.),
- rodziny w specjalnej sytuacji (materialnej, zdrowotnej, rodzinnej),
- osoby niepełnosprawne oraz ich opiekunów,
- osoby starsze (grupa 50+).

Mając na uwadze korzyści poszczególnych grup uczestników, szczególną uwagę należy zwrócić na aspekt edukacyjny w przypadku dzieci oraz młodzieży oraz swoistą reedukację osób starszych zgodnie z zało-

żeniami społeczeństwa ciągle uczącego się. Trzeba jednak pamiętać, aby turystyka społeczna niechcący nie stała się narzędziem napiętnowania (stygmatyzacji) uczestniczących w niej osób czy grup, jako „tych gorszych, korzystających z socjałki”. Dbając o to, aby produkt turystyki socjalnej był pełnowartościowy i spełniał standardy europejskie, można przyczynić się do budowania pozytywnego wizerunku zjawiska, poprawy jakości życia i swoistej nobilitacji jej uczestników.

Jeżeli dokonać prostego rachunku, to pozostaje niewiele takich grup czy osób, które nie miałyby szans uczestniczenia w turystyce społecznej, nawet bowiem grupy niespełniające kryteriów formalnych mogą korzystać ze świadczeń turystycznych w niniejszym artykule rozumianych jako „socjalne” oraz „po kosztach”.

1. relacje pierwotne (podstawowe), 2. relacje wtórne (zwrotne, oczekiwane)

Rys. 2. Uproszczony łańcuch korzyści w turystyce społecznej (opracowanie własne)

W wąskim rozumieniu beneficjentami turystyki socjalnej są jej uczestnicy, w szerokim lista interesariuszy zdecydowanie się wydłuża i obejmuje (rys. 2):

- uczestników wyjazdu turystycznego,

- miejsce zamieszkania dotowanych uczestników wyjazdu (społeczność),
- miejsce recepcji turystycznej (przedsiębiorcy, mieszkańcy),
- donatorzy, sponsorzy (państwo, samorządy, organizacje, osoby prywatne),
- pośrednicy (jeżeli przyjmiemy, że w sferze organizacyjnej turystyka społeczna rządzi się takimi samymi zasadami jak turystyka komercyjna).

Między wymienionymi podmiotami zachodzą różnego rodzaju relacje o charakterze zwrotnym przedstawione w uproszczeniu na rysunku 2. Relacje te, podobnie jak w całym zjawisku turystyki (turystyka bezprymiotnikowa), mają charakter swobodnego łańcucha korzyści niezależnie czy są one rozważane w kategoriach ekonomicznych (finansowych), społecznych czy psychologicznych (rys. 2, tab. 2).

Tabela 2. Przewidywane efekty (korzyści) zaangażowania w turystykę społeczną różnych grup interesariuszy

Interesariusz/beneficjent	Zakładane (przewidywane) efekty/korzyści
Donatorzy/sponsorzy/władze	poprawa wizerunku kapitał polityczny (realizacja programu) kapitał społeczny (wypełnianie misji)
Uczestnicy/turyści/obszar generujący	wzrost poziomu aktywności turystycznej poprawa jakości życia wzrost konsumpcji turystycznej
Producenci/obszar recepcyjny	zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania wyeliminowanie negatywnego wpływu sezonowości wzrost produkcji i konsumpcji turystycznej, w efekcie poprawa jakości życia
Pośrednicy/touropreatorzy/agenci/organizacje	budowanie pozytywnego wizerunku na rynku, w społeczeństwie wyeliminowanie negatywnego wpływu sezonowości na działalność w ciągu roku realizacja celów statutowych i misji organizacji

Źródło: opracowanie własne.

Jak widać, tak rozumiana turystyka społeczna niesie ze sobą korzyści nie tylko (choć w założeniu głównie) dla obszaru generującego ruch turystyczny, ale także dla pozostałych grup beneficjentów (tab. 2). Potwierdzają to projekty realizowane w Europie (np. szeroko komentowany projekt Calypso), w których korzyści obszarów recepcyjnych są równie

ważne, jeśli nie ważniejsze niż te obserwowane w obszarach generujących (Górska 2010, Kosmaczewska 2010).

Przyjmując ten punkt widzenia jako akceptowalny w rozumieniu zjawiska, należałoby zredefiniować pojęcie turystyki społecznej, bowiem funkcjonujące definicje nie oddają rzeczywistego charakteru nazywanej tym określeniem aktywności turystyczne.

6. Problem V. Czy turystyka społeczna jest pożądanym narzędziem realizacji ważnych celów społecznych czy też nowym narzędziem marketingowym w realiach twardej konkurencji rynkowej?

Turystyka społeczna, jak wspomniano, jest stosunkowo nowym, modnym i nośnym terminem i prowadzi do realizacji ważnych z punktu widzenia społecznego celów. Pozytywne konotacje i społeczny odbiór nie tylko pojęcia, ale całego zjawiska, są tym większe, że są one zbieżne z kluczowymi wyzwaniami turystyki zrównoważonej określonymi raporcie z 2007 r. pt. *Działania na rzecz bardziej zrównoważonej turystyki europejskiej – Agenda 21 dla turystyki* (za: *Działania na rzecz...* 2010).

Wśród ośmiu kluczowych wyzwań turystyki zrównoważonej, do których należą:

- a) redukcja sezonowości popytu,
- b) ograniczenie negatywnego oddziaływania transportu na środowisko,
- c) poprawa jakości zatrudnienia w turystyce,
- d) utrzymanie i podniesienie dobrobytu społeczności lokalnych oraz jakości ich życia,
- e) minimalizowanie wykorzystania zasobów i produkcji odpadów,
- f) ochrona i nadawanie wartości dziedzictwu naturalnemu i kulturowemu,
- g) zapewnienie wszystkim grupom społecznym dostępu do turystyki,
- h) wykorzystanie turystyki jako narzędzia w globalnym zrównoważonym rozwoju,

prawie połowa (punkty a, d, g) to potencjalne efekty i korzyści, które powinny być osiągane zgodnie z założeniami turystyki społecznej.

Ale ta duża popularność terminu turystyka społeczna, wpisującego się

w aktualne, światowe trendy „myślenia turystycznego” (ekologiczność, rozwój zrównoważony, aspekty społeczne), może stać się łakomym kąskiem dla tych, którzy pod jej hasłami będą starali się zrobić wielki biznes turystyczny. W takim przypadku turystyka społeczna sprowadzona zostanie do roli listka figowego w realiach twardej konkurencji na rynku turystycznym. Przykładem potwierdzającym takie zachowania mogą być wspomniane wcześniej komercyjne kursy organizatorów turystyki społecznej. Istnieje więc realne niebezpieczeństwo wykorzystania tego jakże potrzebnego działania do maskowania praktyk, które z turystyką społeczną mają niewiele wspólnego.

7. Zamiast podsumowania

Przedstawione rozważania upoważniają do wyodrębnienia kilku cech pozwalających na dookreślenie pojęcia, jakim jest „turystyka społeczna”. Zatem istotę turystyki społecznej określa to, że:

- jest całkowicie lub częściowo dotowana lub organizowana „po kosztach” i ma w części charakter socjalny,
- pozwala realizować prawo dostępu do turystyki wszystkim (w tym głównie wykluczonym) grupom społecznym,
- poprawia koniunkturę w branży turystycznej (aspekt ekonomiczny) szczególnie w obszarze recepcyjnym,
- jest narzędziem pomagającym osiągać ważne cele społeczne (np. poprawa jakości życia, edukacja, wychowanie) zarówno w obszarach recepcyjnych, jak i generujących ruch turystyczny.

Można zatem stwierdzić, że:

Turystyka społeczna – to rodzaj (forma) całkowicie lub częściowo finansowanej (dotowanej) zewnątrznie lub organizowanej na zasadach wolontariatu aktywności, mającej na celu realizację prawa powszechnego dostępu do turystyki, będącej także narzędziem do osiągnięcia innych, ważnych z punktu widzenia jej beneficjentów celów o charakterze społecznym (patriotycznych, wychowawczych, edukacyjnych, poprawy jakości życia itp.).

Jak widać, zdefiniowanie tak szerokiego zjawiska, jakim jest turystyka społeczna, nie jest wcale łatwe, ale wydaje się być niezbędne. Brak jednoznacznego i szeroko akceptowanego, nawet o dużym poziomie

ogólności, określenia skutkuje niejednorodną metodologią, a w konsekwencji nieporównywalnością coraz częściej i coraz chętniej podejmowanych badań oraz działań o charakterze praktycznym.

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse, zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, 2010, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Górska E., 2010, *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, Acta Scientorum Polonorum, Oeconomia, 9 (4).
- Kosmaczewska J., 2010, *Turystyka socjalna jako narzędzie minimalizowania negatywnych skutków sezonowości w regionach turystycznych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 591, Ekonomiczne problemy usług nr 53, Szczecin.
- Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Przeclawski K., 2004, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, FH-U Albis, Kraków.
- Słownik języka polskiego*, 2007, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szpecht M., 2009, *Turystyka młodzieżowa w programach (i ofertach) organizatorów turystyki komercyjnej – wprowadzenie do tematu*. Wystąpienie na konferencji Ministerstwa Sportu i Turystyki oraz Komisji Europejskiej nt. „Projekt Calypso w Polsce i sąsiednich krajach członkowskich”, 17–18 listopada 2009 r., Warszawa.

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Andrzej Stasiak*

CELE I ZADANIA TURYSTYKI SPOŁECZNEJ – KILKA UWAG O ISTOCIE ZJAWISKA

1. Wstęp

Koniec pierwszej dekady XXI w. przyniósł niezwykle popularność pojęcia „turystyka społeczna”. Wynika ona m.in. ze skutecznej promocji hiszpańskich programów turystyki społecznej (IMSERSO, Europe Senior Tourism) czy też unijnego programu Calypso, ale również z toczących się procesów demograficznych. Starzenie się europejskich społeczeństw sprawia, że seniorzy już są ważnym segmentem rynku turystycznego na Starym Kontynencie, a jego znaczenie będzie jeszcze rosło. Nic więc dziwnego, że grupa ta wzbudza coraz żywsze zainteresowanie tour-operatorów i gestorów bazy noclegowej.

Mimo że terminu „turystyka społeczna” używa się dziś powszechnie, nie został on jeszcze dostatecznie zdefiniowany. Turystyka społeczna jest różnie pojmowana w poszczególnych państwach, co jest wypadkową m.in. uwarunkowań historycznych, poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego czy przyjętych rozwiązań organizacyjnych (zaangażowanie państwa, rola związków zawodowych, aktywność stowarzyszeń turystycznych). Ale nawet w ramach jednego kraju rozumienie tego samego pojęcia może być odmienne w zależności od pozycji zajmowanej na rynku turystycznym (organizacje społeczne, podmioty komercyjne, administracja publiczna, adresaci oferty).

Niniejsze opracowanie nie rości sobie pretensji do ostatecznego uporządkowania kwestii terminologicznych. Koncentruje się jedynie na cha-

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: andrzej.stasiak@wsth.edu.pl.

rakterystyce najbardziej typowych (najczęściej podkreślanych w publikacjach) cech turystyki społecznej, które stanowią niekwestionowane jądro tego zjawiska. W artykule zaprezentowane zostały: podstawowe grupy beneficjentów dotowanych podróży, źródła i sposoby ich finansowania oraz najważniejsze korzyści wynikające z rozwoju turystyki społecznej. Swoiste podsumowanie tych rozważań stanowi próba wskazania niezbędnych cech (warunek *sine qua non*) turystyki społecznej oraz wydzielenia dwóch form pośrednich oddzielających ją od turystyki czysto komercyjnej. W podsumowaniu pracy omówiono turystykę społeczną w ujęciu systemowym, jako element szerszej polityki społecznej państwa.

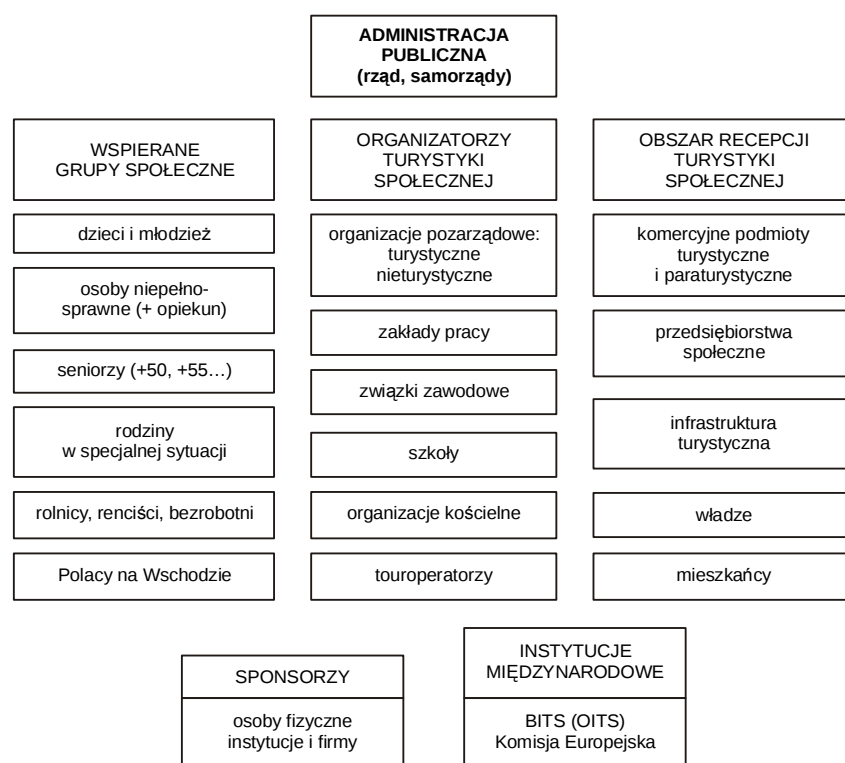
2. Podmioty turystyki społecznej

Niezależnie od rozumienia i sposobu definiowania turystyki społecznej pewne podstawowe jej założenia są wspólne (por. m.in. *Opinia Europejskiego Komitetu...* 2006, *Analiza rozwoju turystyki społecznej...* 2007, *Badania Calypso...* 2010, *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce* 2010, *Evaluation of the profitability...* 2010, Gaworecki 2010, Górská 2010, Kosmaczewska 2010). Dotyczy to m.in. głównych grup podmiotów biorących w niej udział, które – powiązane ze sobą licznymi zależnościami – tworzą dość skomplikowany system (rys. 1).

Do podmiotów tych należą:

- **wspierane grupy społeczne** – grupy społeczne mające (z powodów ekonomicznych, społecznych czy zdrowotnych) ograniczone możliwości podróżowania, którym wsparcie ułatwia udział w wyjazdach turystycznych,
- **organizatorzy turystyki społecznej** – podmioty branży turystycznej zajmujące się przygotowaniem i realizacją wypoczynku dla wspieranych grup,
- **podmioty obszaru recepcyjnego** (przyjmującego uczestników turystyki społecznej), które w sposób bezpośredni lub pośredni korzystają z pobytu turystów na tym terenie,
- **administracja publiczna** – organy administracji rządowej i samorządowej, które są inicjatorem (twórcą) polityki społecznej państwa (regionu), w tym realizowanych programów turystyki społecznej, a także ważnym źródłem ich finansowania,

- **sponsorzy** – osoby fizyczne, instytucje i firmy, które przekazują środki pieniężne na realizację turystyki społecznej,
- **międzynarodowe instytucje i programy**, wspierające promocyjnie, organizacyjnie i finansowo rozwój turystyki społecznej; szczególną rolę odgrywają tu m.in. Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS)¹, wdrażający program Calypso Dyrektoriat Generalny Przedsiębiorczości i Przemysłu Komisji Europejskiej, czy fundusze strukturalne Unii Europejskiej (np. Europejski Fundusz Społeczny).

Rys. 1. Elementy systemu turystyki społecznej (opracowanie własne)

¹ Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (Bureau Internationale la Tourisme Social – BITS) powstało w 1963 r. w Brukseli. Jest ogólnosiwiatową, niezarobkową organizacją, która zrzesza ponad 145 organizacji członkowskich z blisko 40 krajów. Zajmuje się ułatwianiem możliwie najszerszym kręgom społeczeństwa dostępu do wypoczynku, wakacji i turystyki. Podczas Światowego Kongresu Turystyki Społecznej w Rimini (19–23.1.2010 r.) oficjalnie zatwierdzono zmianę nazwy BITS na Międzynarodową Organizację Turystyki Społecznej (Organisation Internationale du Tourisme Social – OITS, www.bits-int.org).

Szerszego omówienia wymagają przynajmniej trzy pierwsze grupy podstawowych beneficjentów turystyki społecznej, składające się z wielu mniejszych segmentów.

Wspierane grupy społeczne zwane są też grupami wykluczonymi społecznie (zagrożonymi wykluczeniem), słabszymi ekonomicznie, o niskich dochodach, dyskryminowanymi, (naj)mniej uprzywilejowanymi, osobami ze środowisk defaworyzowanych².

Podstawowym beneficjentem turystyki społecznej są grupy społeczeństwa, których prawo do podróżowania jest utrudnione (ograniczone lub wręcz niemożliwe do zrealizowania). Dzięki wsparciu finansowemu w ramach turystyki społecznej ta naturalna potrzeba każdego człowieka może być zaspokojona.

Co do ogólnej zasady konieczności wyrównywania szans upośledzonych grup społecznych panuje powszechna zgoda. Jednak już próby określenia, jakie grupy społeczne wymagają wsparcia, prowadzą do znacznych rozbieżności. Praktycznie w każdym kraju Unii Europejskiej przyjęto inne rozwiązania³.

Najczęściej jednak wśród beneficjentów turystyki społecznej wyróżnia się następujące segmenty:

- **dzieci i młodzież** – z reguły bez uwzględniania ich pochodzenia czy statusu materialnego rodziców, dofinansowaniem objęte są więc również dzieci z zamożnych rodzin, niekiedy wsparcie dotyczy tylko wypoczynku wakacyjnego, innym razem również wyjazdów w trakcie roku szkolnego (turystyka szkolna), istnieje tendencja do wydłużania wieku młodzieży, nawet do 30 lat,
- **osoby niepełnosprawne** (jeśli jest to konieczne wraz z opiekunem) – dofinansowywane mogą być wszystkie podróże turystyczne lub tylko turnusy rehabilitacyjne,
- **osoby starsze** – przy czym za seniorów uznawane są już osoby, które ukończyły 50 lat (w innych programach: 55, 60 lub 65 lat) – wydaje się jednak, że wobec powszechnej w całej Europie tendencji podnoszenia wieku emerytalnego, granica ta musi ulec podniesieniu: pięćdzie-

² Podstawową wadą wszystkich tych określeń są towarzyszące im liczne pejoratywne konotacje. W języku polskim brak jak na razie terminu neutralnego emocjonalnie (może z wyjątkiem pierwszego).

³ Raporty na temat turystyki społecznej (socjalnej) w różnych krajach europejskich znajdują się na stronie:

http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/calypso/index_en.htm

sięciolatek będzie bowiem dopiero mniej więcej w połowie swej aktywności zawodowej,

– **rodziny w specjalnej sytuacji** – jest to bardzo obszerna grupa obejmująca m.in.: rodziny dysfunkcyjne i patologiczne (również zagrożone patologiami), rodziny zagrożone wykluczeniem społecznym (np. wskutek utraty zdrowia lub długotrwałego bezrobocia), rodziny niepełne, rodziny dotknięte klęskami żywiołowymi (np. powodzianie), rodziny zastępcze, dzieci z domów dziecka.

Zdecydowanie rzadziej, ale również jako potencjalni beneficjenci turystyki społecznej wymieniani są niekiedy bezrobotni, renciści, a nawet rolnicy⁴. Wyjątkową grupę stanowi też Polonia na Wschodzie (w krajach byłego Związku Radzieckiego), której warunki ekonomiczne utrudniają lub wręcz uniemożliwiają odwiedziny kraju ojców. Dofinansowanie takich podróży, zwłaszcza przedstawicielom najmłodszego pokolenia, jawi się jako szczególna moralna powinność państwa polskiego.

Realizacja turystyki społecznej byłaby niemożliwa bez podmiotów podejmujących trud przygotowania wyjazdów dostępnych finansowo dla określonych odbiorców. Wbrew pozorom **grupa organizatorów dotowanej turystyki**⁵ nie jest jednolita, lecz bardzo zróżnicowana. Należą do niej:

– **organizacje społeczne** (*non profit*) – zarówno turystyczne (np. PTTK, PTSM), jak i nieturystyczne, które jednak poprzez turystykę i krajoznawstwo realizują swoje cele statutowe (np. ZHP, ZHR, TPD, różne organizacje charytatywne),

– **szkoły** (państwowe, społeczne i prywatne, na wszystkich poziomach nauczania) organizujące dla swoich uczniów wycieczki szkolne, „zielone” i „białe szkoły”, kolonie, rajdy itp.,

– **organizacje kościelne** – w tym przypadku turystyka jest formą działalności charytatywnej prowadzonej dla wszystkich potrzebujących, nie tylko członków danego Kościoła (kryterium wyznania raczej nie jest stosowane, choć zazwyczaj wyjazdy obejmują również elementy praktyk religijnych),

– **zakłady pracy** (państwowe i prywatne), które organizują swoim pracownikom (i ich rodzinom) wyjazdy turystyczne (np. tzw. wycieczki za-

⁴ Z uwagi na fakt, że specyfika zawodu praktycznie uniemożliwia rolnikom udział w turystyce letniej.

⁵ Na razie pozostawmy bez odpowiedzi pytanie, czy każda dotowana podróż jest turystyką społeczną.

kładowe, wyjazdy motywacyjne) i wspierają ich wypoczynek, np. poprzez udostępnianie na preferencyjnych warunkach miejsc w zakładowych ośrodkach wypoczynkowych⁶ lub wypłatę świadczeń pieniężnych z funduszu socjalnego (tzw. wczasy pod gruszą),

- **związki zawodowe**, „normalnie” organizujące podróże dla swoich członków (i ich rodzin) lub w ramach pojedynczych, okazjonalnych akcji społecznych dla osób niezrzeszonych (np. wypoczynek dla dzieci powoźdian),

- **touoperatorzy** – w ostatnich latach do organizatorów turystyki społecznej dołączyły komercyjne biura podróży, które korzystając z dotacji państwowych oferują specjalne pakiety turystyczne np. dla seniorów (w ramach hiszpańskiego programu Europe Senior Tourism); zachęcenie powodzeniem tego przedsięwzięcia touoperatorzy przygotowują też własne preferencyjne oferty dla tego segmentu rynku.

Podsumowując ten krótki przegląd należy podkreślić:

- po pierwsze – dużą różnorodność organizatorów turystyki społecznej zarówno pod względem organizacyjno-prawnym, jak i własnościowym (przedstawiciele sektora państwowego, społecznego oraz prywatnego),

- po drugie – fakt, że organizacje społeczne mogą też prowadzić turystykę na komercyjnych zasadach, a uzyskane zyski mogą być przeznaczone na dofinansowanie innych wycieczek (już w ramach turystyki społecznej).

Trzecia grupa beneficjentów znajduje się w obszarze recepcyjnym (w przeciwieństwie do dwóch pierwszych, związanych z obszarem generującym ruch turystyczny). Tworzą ją różnego rodzaju podmioty, odnoszące w sposób bezpośredni lub pośredni korzyści z pobytu turystów na ich terenie. Są to:

- **komercyjne podmioty turystyczne** (hotele, restauracje, lokalne biura podróży itd.) i **paraturystyczne** (kina, teatry, obiekty sportowo-rekreacyjne itd.) uzyskujące dochody ze świadczenia usług turystom,

- **przedsiębiorstwa społeczne** – jak wyżej, tylko celem nadrzędnym dla nich jest nie tyle zysk, co realizacja założonej misji (np. stworzenie miejsc pracy dla wykluczonych),

⁶ Obecnie są to już z reguły odrębne podmioty gospodarcze, pozostające na własnym rozrachunku, ale często np. powiązane kapitałowo z firmą-matką.

- **ogólna infrastruktura komunalna** – będące własnością publiczną elementy zagospodarowania obszaru niezbędne dla pobytu turystów na danym terenie, służące też na co dzień mieszkańcom (np. komunikacja miejska, oczyszczalnia ścieków),
- **władze lokalne/państwowe** – zyskujące ekonomicznie (wzrost budżetu poprzez wpływy z podatków, oszczędności na pomocy społecznej, możliwość zaspokajania innych potrzeb mieszkańców) i politycznie (opinia dobrego gospodarza),
- **mieszkańcy regionu**, dla których rozwój turystyki społecznej oznacza dodatkowe miejsca pracy i wzrost dochodów, ale też poprawę ogólnych warunków życia, dostępność atrakcji turystycznych przez cały rok, możliwość kontaktu z obywatelami innych krajów, potwierdzenie atrakcyjności ich małej ojczyzny.

3. Źródła i sposoby finansowania turystyki społecznej

Istotą turystyki społecznej jest dofinansowanie wyjazdu, tak by po obniżeniu kosztów zakupu stał się on dostępny dla odbiorcy. Kluczowe jest więc określenie źródeł dysponujących funduszami na ten cel. Dostępne opracowania tematu (*Opinia Europejskiego Komitetu...* 2006, *Analiza rozwoju turystyki społecznej...* 2007, *Badania Calypso...* 2010, *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce* 2010, *Evaluation of the profitability...* 2010, Gaworecki 2010, Górską 2010, Kosmaczewska 2010) wskazują dość szeroki wachlarz możliwych rozwiązań.

Do najczęściej wykorzystywanych źródeł finansowania turystyki należą:

- **subwencje sektora publicznego** – środki pieniężne pochodzące z budżetu państwa lub budżetów regionalnych wydawane są w ramach realizowanej polityki społecznej; w Polsce dysponują nimi organy administracji rządowej (ministerstwa, zwłaszcza Edukacji Narodowej oraz Sportu i Turystyki, kuratoria), odpowiednie komórki organizacyjne urzędów jednostek samorządu terytorialnego (np. wydziały edukacji, sportu czy turystyki w urzędach miast, ośrodki pomocy społecznej, centra pomocy rodzinie) oraz specjalnie tworzone fundusze celowe (np. PFRON); z uwagi na wielkość budżetu sektor publiczny jest z reguły najważniejszym donatorem turystyki społecznej,

– **dochody własne organizacji pozarządowych** – istotnym uzupełnieniem otrzymanych dotacji zewnętrznych mogą być dochody wypracowane przez organizacje społeczne, te dodatkowe środki mogą pochodzić ze składek członkowskich, czy też prowadzonej działalności gospodarczej (np. organizacji w pełni komercyjnych imprez turystycznych),

– **darowizny sponsorów** – mogą pochodzić od osób fizycznych, instytucji i firm, w polskich warunkach sponsoring imprez turystycznych nie jest jednak zbyt popularny (niewielka skala promocji, brak zachęt finansowych itd.),

– **zakładowe fundusze świadczeń socjalnych** – mimo że w Polsce od 2004 r. nie są one już obowiązkowe, siłą tradycji nadal istnieją w wielu zakładach pracy, jedną z najpopularniejszych form wspierania pracowników są wypłaty za tzw. wczasy pod gruszą,

– **dotatkowe wynagrodzenie celowe** (z przeznaczeniem na wydatki turystyczne),

– **środki finansowe z Unii Europejskiej** – mimo dużych możliwości pozyskiwania funduszy na wsparcie turystyki grup upośledzonych (w ramach EFS), źródło to jak dotąd wykorzystywane jest w Polsce w niewielkim stopniu.

Bardzo często praktykowanym sposobem obniżenia kosztów turystyki jest **nieodpłatna organizacja wyjazdów**. Dzięki zatrudnieniu niepobierających wynagrodzenia społecznych kadr turystycznych lub wolontariuszy, uczestnicy opłacają tylko niezbędne świadczenia, z których korzystają podczas podróży. Podobny charakter ma organizacja wyjazdu „po kosztach” (w tym przypadku organizator turystyki rezygnuje ze swojej marży),

Dla sprawnego funkcjonowania systemu turystyki społecznej istotna jest nie tylko wielkość i dostępność funduszy, ale także sposób przekazywania środków finansowych beneficjentom. Wśród wielu stosowanych rozwiązań do najpopularniejszych należą:

– **dotacje** – nieodpłatna i bezzwrotna pomoc finansowa udzielana podmiotom dla poparcia ich działalności,

– **dotacje celowe** – przeznaczone na finansowanie konkretnych zadań należących do organów administracji publicznej lub zleconych do realizacji organizacjom pozarządowym, w tym **otwarte konkursy ofert na realizację zadań publicznych** – polegające na wyłonieniu najlepszej zgłoszonej oferty (gwarantującej wykonanie zadania w sposób efektywny i oszczędny),

– **bony (czeki) wakacyjne** – system voucherów uprawniających do skorzystania z usług turystycznych; bony od narodowej agencji kupują przedsiębiorstwa (w zamian za ulgi podatkowe) i dystrybuują wśród swych pracowników, po realizacji świadczeń usługodawcy otrzymują zwrot kosztów usług; system czeków wakacyjnych sprawdził się m.in. we Francji i na Węgrzech, w Polsce mimo kilku prób nie udało się go na razie wprowadzić w życie,

– **refundacja poniesionych kosztów** – polega na zwrocie wydatków poniesionych na wypoczynek na podstawie przedstawionych rachunków – refundacja odbywa się ze środków funduszu socjalnego zakładu pracy i obejmuje koszty wypoczynku pracownika oraz jego rodziny, pomoc może być dodatkowo obwarowana pewnymi warunkami (np. górna granica dofinansowania, miejsce wypoczynku, wiek dzieci),

– **wypłaty z funduszu socjalnego** – najprostszy sposób przekazywania pieniędzy na wypoczynek pracowników, w Polsce zwany popularnie „wczasami pod gruszą”; kwota dofinansowania wypłacana jest wszystkim zatrudnionym (niezależnie od zajmowanego stanowiska i uzyskiwanych dochodów)⁷; wobec braku kontroli pieniądze mogą być wydatkowane na dowolny cel, niekoniecznie związany z turystyką.

Aby uniknąć „defraudacji” pieniędzy przeznaczonych na dofinansowanie turystyki społecznej, unika się bezpośredniego ich przekazywania głównym beneficjentom (wspieranym grupom społecznym). Otrzymują oni co najwyżej vouchery do wykorzystania w określony sposób i w określonym terminie (bez możliwości zamiany na pieniądze). W innych rozwiązaniach, aby móc skorzystać ze świadczenia, muszą ponieść część kosztów lub zapłacić 100% ceny, a później starać się o refundację.

Na podstawie analizy drogi pieniądza w ramach różnych sposobów finansowania turystyki społecznej można wyróżnić następujące **rodzaje strumieni finansowych**:

1) darczyńcy (administracja publiczna, sponsorzy, fundusze unijne itd.) → organizatorzy turystyki społecznej → usługodawcy w regionie recepcyjnym,

2) darczyńcy (administracja publiczna, sponsorzy, fundusze unijne itd.) → usługodawcy w regionie recepcyjnym,

⁷ Nieliczne wyniki badań tego zjawiska (por. artykuł J. Grabowskiego) wskazują na brak istotnej korelacji pomiędzy wysokością świadczenia a uzyskiwanymi dochodami.

3) organizatorzy turystyki społecznej (własne środki) → usługodawcy w regionie recepcyjnym,

4) wspierane grupy (własne środki) → usługodawcy w regionie recepcyjnym ... organizatorzy turystyki społecznej → wspierane grupy (refundacja kosztów).

4. Korzyści z rozwoju turystyki społecznej

Dlaczego warto dopłacać do rozwoju turystyki grup społecznych, których nie stać na uprawianie turystyki? Dlaczego największe źródło dofinansowania ma pochodzić z pieniędzy publicznych? (a więc z budżetu zawsze zbyt szczupłego w stosunku do istniejących potrzeb).

Ogólna odpowiedź na te pytania jest stosunkowo prosta: ponieważ efekty turystyki społecznej znacznie przewyższają poniesione nakłady finansowe. Korzyści z podróży dyskryminowanych grup odnoszą bowiem nie tylko bezpośredni i pośredni beneficjenci, ale także wszyscy mieszkańcy regionu⁸.

Co więcej, dzięki świadomemu, planowemu rozwojowi turystyki społecznej (socjalnej) można osiągać różne, ważne z punktu widzenia całego społeczeństwa, cele szczegółowe. Analiza literatury tematu (*Opinia Europejskiego Komitetu...* 2006, *Analiza rozwoju turystyki społecznej...* 2007, *Badania Calypso...* 2010, *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce* 2010, *Evaluation of the profitability...* 2010, Gaworecki 2010, Górská 2010, Kosmaczewska 2010) potwierdza, że przed turystyką społeczną stawia się bardzo różne zadania. Najogólniej można je podzielić na dwie podstawowe grupy: cele społeczne i cele ekonomiczne.

Wśród **celów społecznych** podkreśla się zwłaszcza:

a) **zapewnienie powszechnego prawa do wypoczynku** – prawo to coraz powszechniej gwarantowane jest przez konstytucje narodowe, już 65 państw formalnie przyjęło na siebie takie zobowiązania wobec swych obywateli (Gaworecki 2010); w tym kontekście turystyka jawi się jako szczególne dobro, które powinno być dostępne dla wszystkich członków społeczności, niezależnie od ich zamożności,

⁸ Takim nieuświadamianym, rzadko łączonym z turystyką zyskiem dla społeczeństwa może być np. ograniczanie występowania zjawisk patologicznych.

b) **przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu** – udział w podróżach przełamuje alienację (zwłaszcza osób niepełnosprawnych), zmusza do aktywności, nawiązywania kontaktów z innymi ludźmi, buduje pewność siebie, sprzyja edukacji, nabywaniu nowych doświadczeń, podpatrywaniu innych sposobów życia, hierarchii wartości itp.,

c) **przeciwdziałanie nadmiernemu rozwarstwieniu społeczeństwa** – turystyka stała się jednym z wyznaczników powodzenia, sukcesu w życiu; umożliwienie podróżowania jest formą zmniejszania różnic poziomu życia wynikających z pogłębiających się dysproporcji w uzyskiwanych dochodach,

d) **solidarność, integrację społeczną** – podróżowanie nieodłącznie wiąże się ze spotykaniem przedstawicieli różnych grup społecznych; turystyka może więc służyć poznawaniu współobywateli, być narzędziem budowania poczucia wspólnoty i solidarności z innymi członkami społeczności; finansowanie lub nieodpłatna pomoc w organizacji wypoczynku osób poszkodowanych przez los sprzyja rozwijaniu otwartości, empatii i kształtowaniu właściwych relacji międzyludzkich;

e) **wychowanie do turystyki**, w tym:

- rozbudzanie potrzeb turystycznych,
- kształtowanie właściwych nawyków turystycznych,
- promocja aktywnych form rekreacji i wypoczynku,

ponieważ turystyka konkuruje o klientów z innymi tzw. przemysłami czasu wolnego, niezbędne są działania zachęcające do takiego właśnie sposobu spędzania wolnego czasu; odpowiednie przygotowanie zwiększa też ostateczną satysfakcję z uprawiania turystyki,

f) **cele edukacyjno-wychowawcze**, a zwłaszcza:

- wspomaganie szkolnego procesu dydaktycznego,
- poznawanie własnego kraju,
- budzenie patriotyzmu,
- kształtowanie postaw prozdrowotnych,
- przeciwdziałanie patologiom,

w dużej mierze cele te odnoszą się do turystyki dzieci i młodzieży, ale w kontekście koncepcji kształcenia ustawicznego (przez całe życie) aktualne są również w przypadku podróży innych grup społecznych,

g) **poznawanie innych krajów/regionów i kultur** – nawiązanie bezpośrednich kontaktów z mieszkańcami danego kraju/regionu ma zaowocować szerszą współpracą międzynarodową w wielu innych dziedzinach,

h) **popularyzację własnej kultury**, m.in. sztuki, rzemiosła, folkloru, produktów regionalnych, co pomaga w budowaniu pozytywnego wizerunku całego kraju/regionu, a w przyszłości może stać się bodźcem do ponawiania wizyt,

i) **wzrost świadomości obywatelstwa unijnego** – jako jednego ze sposobów kształtowania przyszłego społeczeństwa Unii Europejskiej.

Z kolei do najważniejszych **celów ekonomicznych** zalicza się:

a) **zwiększenie ruchu turystycznego**,

b) **wydłużenie sezonu turystycznego**, zwłaszcza w regionach, w których występują duże wahania natężenia ruchu turystycznego, a martwy sezon znacząco obniża dochodowość branży turystycznej,

c) **zwiększenie dochodów sektora turystycznego**:

– ze sprzedaży pakietów turystycznych,

– w wyniku bezpośrednich wydatków turystów (telefony, przesyłki pocztowe, pamiątki, aktywność kulturalna i rekreacyjna),

warto przy tym podkreślić, że z wydatków dotowanych turystów korzystają zarówno przedsiębiorcy w obszarze recepcji, jak i emisji ruchu turystycznego (zakupy przed wyruszeniem w podróż)⁹,

d) **zmniejszenie fluktuacji poziomu zatrudnienia** (bezrobocia sezonowego) – w wielu regionach ważny jest nie tyle sam dochód z turystyki, ile jego stabilizacja w trakcie całego roku – umożliwia to bowiem przekształcanie sezonowych miejsc pracy w stałe formy zatrudnienia,

e) **wzrost popytu na inne produkty i usługi** – beneficjentami turystyki społecznej są nie tylko przedsiębiorcy zajmujący się bezpośrednio obsługą ruchu turystycznego, ale także wiele firm działających w ich otoczeniu; sprzyja to powstawaniu nowych miejsc pracy w innych, współpracujących z turystyką, sektorach gospodarki (np. rolnictwie, budownictwie, bankowości, informatyce); w ten sposób turystyka społeczna może stać się kołem zamachowym lokalnej gospodarki (mnożnik turystyczny),

f) **wzrost przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej mieszkańców** – pojawienie się w regionie turystów, z zasady chętnie wydających pieniądze, sprzyja rozwojowi zaradności i kreatywności biznesowej

⁹ J. Kosmaczewska (2010) podkreśla, że każda podróż generuje również wydatki w miejscu zamieszkania, przed wyruszeniem z domu. W przypadku Polaków ich wysokość może sięgać nawet połowy wszystkich kosztów wyjazdu. Jednak wobec braku szczegółowych badań przenoszenie tej ogólnej prawidłowości na zachowania dotowanych turystów jest nieuprawnione.

oraz zachęca tubylców do podejmowania różnorodnych inicjatyw gospodarczych,

g) **korzyści dla budżetu państwa i budżetów lokalnych** – obejmują z jednej strony **wzrost dochodów**, np. z podatków od usług świadczonych na rzecz dotowanych turystów czy podatków lokalnych¹⁰, z drugiej zaś **zmniejszenie obciążeń**, np. ograniczenie wydatków na zasiłki dla bezrobotnych,

h) **inwestycje infrastrukturalne** – rozwój każdej formy turystyki wymaga określonych nakładów na infrastrukturę i podniesienie estetyki miejscowości, w przypadku turystyki społecznej niezbędny jest też rozwój niskobudżetowej bazy turystycznej (w tym również bazy organizacji pozarządowych).

Oprócz wymienionych już celów, niekiedy wskazuje się również kilka innych – jednak ich zasadność budzi spore wątpliwości, które rozstrzygnąć mogą tylko szczegółowe badania. Wspomina się np. o:

– **poprawie wizerunku regionu**, co ma prowadzić do ogólnego **wzrostu jego atrakcyjności turystycznej** – czy jednak napływ reprezentantów wykluczonych grup społecznych (być może gorzej ubranych, specyficznym zachowujących się) nie spowoduje raczej erozji wizerunku obszaru? (jako miejsca wypoczynku biedniejszych turystów),

– **uniezależnieniu się od wahań turystyki międzynarodowej** – tylko, czy skala turystyki społecznej jest w stanie zniwelować wahania popytu wywołane światowym kryzysem gospodarczym czy zagrożeniem terrorystycznym? czy w ogóle można skutecznie odizolować turystykę w kraju/regionie od wpływu czynników zewnętrznych?

– **szansie „wychowania” lojalnego klienta** – czy rzeczywiście po poprawie sytuacji materialnej ludzie będą chcieli wracać do regionu, który kojarzy im się z dotowaną turystyką, czy raczej wybiorą inny kraj/region?

Przedstawione zestawienie wskazywanych w różnych opracowaniach celów turystyki społecznej jest z oczywistych względów niepełne. Pozwala jednak dostrzec dość interesującą dychotomię. I to podwójną.

W praktyce cele społeczne i ekonomiczne występują oczywiście razem (są nierozłączne), ale ich udział rzadko kiedy jest proporcjonalny. Najczęściej widoczna jest zdecydowana przewaga albo jednych, albo drugich.

¹⁰ Według szacunków Innova Management każde 1 euro zainwestowane przez hiszpański rząd i Unię Europejską w program Europe Senior Tourism przyniosło 1,55 euro dochodu (*Evaluation of the profitability...* 2010).

W przeszłości (druga połowa XX w.) dominowały cele społeczne, cele ekonomiczne nie odgrywały większej roli. Było to widoczne zwłaszcza w krajach socjalistycznych, w których władze ignorowały prawa ekonomiczne, stawiając ideologię nad opłacalnością. Turystyka była więc w nich przede wszystkim narzędziem polityki socjalnej, niejako przy okazji miała też pomagać w kształtowaniu obywateli socjalistycznego państwa.

Zmiana ustroju i dynamiczny rozwój gospodarki rynkowej spowodowały, że na początku XXI w. podkreśla się niemal wyłącznie zyski ekonomiczne. Dofinansowywanie turystyki społecznej ma się wszystkim opłacać, ma przynieść profity branży turystycznej, gospodarce regionu, mieszkańcom... Ale zyski społeczne pozostają gdzieś na dalszym planie, są wręcz przemilczane¹¹. Nie prowadzi się np. badań nad rzeczywistymi potrzebami potencjalnych beneficjentów, zakładając z góry, że przygotowana oferta musi (?) spełniać ich oczekiwania.

Na przestrzeni pół wieku zaszły bardzo istotne zmiany w postrzeganiu istoty turystyki społecznej: od powinności wspierania najuboższych obywateli, przez obowiązek zagwarantowania prawa do wypoczynku dla wszystkich, po instrument kreowania popytu na dobra i usługi turystyczne poza sezonem¹².

Druga dychotomia dotyczy zauważalnej różnicy w wyznaczaniu celów w zależności od miejsca tworzenia programów turystyki społecznej. Jeśli powstają one w obszarze recepcyjnym, przewagę uzyskują w nich cele ekonomiczne. Przyjazd turystów z dyskryminowanych grup społecznych ma zapobiec bolączkom sektora turystycznego i wspomóc rozwój całej gospodarki regionu. Natomiast jeśli programy opracowywane są w obszarze generującym, główny nacisk położony jest na cele społeczne. Wyjazdy turystyczne mają wtedy m.in. zapobiegać patologiom, służyć zdobywaniu nowych doświadczeń, przełamywać alienację, dowartościo-

¹¹ Opublikowane ostatnio raporty i opracowania (*Evaluation of the profitability...* 2010, Górka 2010) koncentrują się przede wszystkim na zaskakująco dobrych wynikach ekonomicznych hiszpańskich programów turystyki społecznej. Zastanawiający jest jednak brak szczegółowych analiz efektów społecznych, co w przypadku akurat tej formy turystyki wydawałoby się oczywiste.

¹² W tym kontekście dość złowrogo brzmi konkluzja J. Kosmaczewskiej (2010): „W miarę dostrzegania korzyści finansowych i społecznych, jakie leżą po stronie podażowej turystyki socjalnej, coraz mniejsze znaczenie ma fakt, kto staje się dotowanym uczestnikiem podróży, a dużo ważniejsze jest, by zachęcony turysta nabył określone dobra i usługi turystyczne w określonym miejscu i czasie.” Tylko, czy to będzie jeszcze turystyka społeczna?

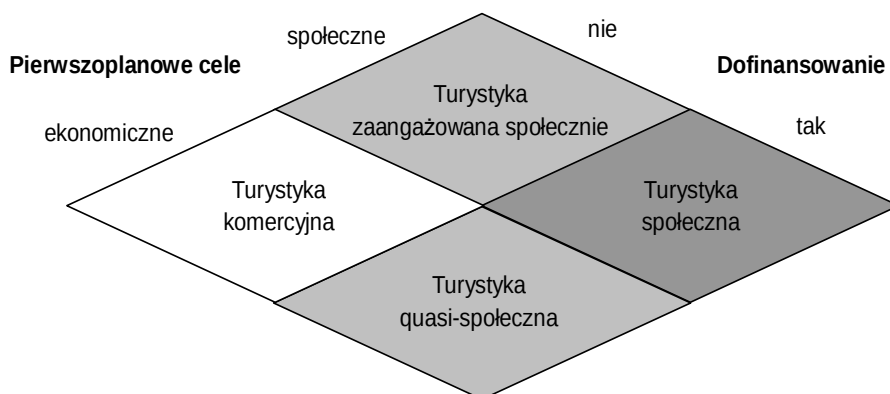
wywać wykluczonych, uczyć budowania relacji międzyludzkich. Krótko mówiąc, budować i wzbogacać niezbędny kapitał społeczny w miejscu zamieszkania.

5. Warunek *sine qua non* turystyki społecznej

Zaprezentowane rozważania upoważniają do stwierdzenia, że turystyka społeczna charakteryzuje się co najmniej dwoma niepodważalnymi cechami:

- **jest dotowana** (przy wykorzystaniu różnych sposobów obniżania kosztów dla głównych beneficjentów),
- **służy osiągnięciu ważnych celów społecznych.**

Biorąc więc pod uwagę te dwa parametry (istnienie lub brak dofinansowania oraz dominujący charakter zakładanych celów) można wyróżnić cztery podstawowe rodzaje turystyki (rys. 2).

Rys. 2. Rodzaje turystyki ze względu na dwa kluczowe parametry: dofinansowanie i cele (opracowanie własne)

Na przeciwległych biegunach znajdują się w tym układzie: turystyka czysto komercyjna i turystyka społeczna. Oddzielają je dwie pośrednie formy.

Za typową **turystykę społeczną** należy uznać wszystkie podróże turystyczne, które odbywają się dzięki różnym formom dofinansowania w celu osiągnięcia przede wszystkim świadomie zakładanych efektów

społecznych (wyrównywania szans i wsparcia z różnych powodów upośledzonych grup społecznych oraz osiągnięcia korzystnych dla całego społeczeństwa celów).

Przeciwieństwem tak rozumianej turystyki społecznej jest turystyka realizowana na zupełnie komercyjnych warunkach (**turystyka komercyjna**). Jej uczestnicy nie otrzymują żadnego dofinansowania, opłacają 100% kosztów imprezy, a głównym motorem działania podmiotów zaangażowanych w organizację podróży są wyłącznie korzyści ekonomiczne (zysk firmy, rozwój gospodarki regionu itp.).

Możliwe są jeszcze dwa przypadki pośrednie. W pierwszym z nich osoby podróżujące uzyskują co prawda wsparcie finansowe (często obejmujące nawet całość kosztów), ale pierwszorzędnym celem darczyńcy nie są cele społeczne, tylko ekonomiczne. Takie podróże można określić mianem **turystyki quasi-społecznej**.

Jest nią np. turystyka korporacyjna. Wyjazdy w ramach tzw. *team building*, mimo podkreślanych w nazwie efektów społecznych (budowa relacji międzyludzkich w zespole), mają w rzeczywistości służyć przede wszystkim poprawie wyników ekonomicznych przedsiębiorstwa (wzrost efektywności pracy przekładający się na dochody i zyski firmy). Podobny charakter mają podróże w nagrodę (turystyka motywacyjna), udział w konferencjach, kursach i szkoleniach (turystyka konferencyjna) czy podróże w interesach (turystyka biznesowa)¹³. Mimo że dają podróżującym określone profity (np. możliwość pobytu w egzotycznych miejscach), chodzi głównie o interes firmy. Korporacje skłonne są finansować wyjazdy swych pracowników, o ile tylko jest to niezbędne dla ich prawidłowego funkcjonowania i korzystne dla przyszłego rozwoju.

Do tej grupy można też zaliczyć turystykę socjalną zakładów pracy. W większości przedsiębiorstw dofinansowanie wypoczynku wakacyjnego pracowników i członków ich rodzin ma bowiem charakter dodatkowego świadczenia pieniężnego, a nie przemysłanej, celowej polityki wspierania zatrudnionych o najniższych dochodach. Dlatego „wczasy pod gruszą” są przede wszystkim sposobem budowania lojalności i zadowolenia pracowników z pracy w zakładzie o licznych przywilejach socjalnych.

¹³ Wymieniony ciąg podróży nie jest przypadkowy – stanowi swoiste kontinuum od form turystyki najbardziej „uspołecznionych” (*team building*) do najbardziej ekonomicznych (podróże służbowe).

W szerszym kontekście wymienione turystyczne gratyfikacje (bonusy) można uznać po prostu za jeden z wielu elementów procesu zarządzania zasobami ludzkimi we współczesnych przedsiębiorstwach.

Ostatnią wyróżnioną grupę turystyki stanowią podróże pozbawione formalnego dofinansowania, ale z założenia przygotowywane w celu osiągnięcia w pierwszym rzędzie efektów społecznych, a nie ekonomicznych. Można zaliczyć do nich wyjazdy organizowane „po kosztach”, czy też z minimalną marżą. Ich organizatorzy¹⁴, mając na uwadze ważny cel społeczny, eliminują zupełnie lub istotnie ograniczają swój zysk, aby udostępnić podróż grupom słabszym ekonomicznie. Taką formę wsparcia można nazwać **turystyką społecznie zaangażowaną** (turystyką społecznie odpowiedzialną).

Warto też podkreślić, że udział w turystyce ograniczają nie tylko bariery finansowe, ale również organizacyjne, informacyjne (bardzo ważne zwłaszcza w przypadku osób niepełnosprawnych – por. Grabowski, Milewska, Stasiak 2007), społeczne (bierny styl życia, inny model wypoczynku itp.), zawodowe (np. brak możliwości otrzymania urlopu w trakcie sezonu turystycznego). Wszelkie więc wysiłki zmierzające do ich niwelowania, należy uznać za społecznie użyteczne¹⁵.

Brak jasnej definicji turystyki społecznej może więc wynikać po części z trudności w precyzyjnym określeniu granicy pomiędzy turystyką społeczną a turystyką społecznie zaangażowaną (realizującą cele społeczne, ale pozbawioną wsparcia finansowego) oraz pomiędzy turystyką społeczną a turystyką dofinansowywaną, lecz nastawioną głównie na realizację celów ekonomicznych.

6. Podsumowanie

Turystyka jest wytworem społeczeństwa na pewnym etapie jego rozwoju. Dla przyjemności ludzie podróżują dopiero wtedy, gdy mają zabezpieczone podstawowe potrzeby życiowe. Dużą aktywnością tury-

¹⁴ Mogą to być zarówno organizacje *non profit*, jak i komercyjne podmioty gospodarcze.

¹⁵ Taką będzie np. działalność na terenach wiejskich biura podróży, które – mimo że nie oferuje dofinansowanego wypoczynku – poprzez specjalną ofertę umożliwia wyjazdy turystyczne dzieciom czy osobom niepełnosprawnym.

styczną charakteryzują się przede wszystkim społeczeństwa zamożne. Z drugiej strony turystyka inicjuje postanie wielu zjawisk i procesów społecznych (por. np. Podemski 2004, Przeclawski 2004, Gulda 2009).

Bez wątpienia turystyka jest więc zjawiskiem społecznym. A skoro tak, to dlaczego dookreślać ją jeszcze dodatkowo przymiotnikiem „społeczna”? Wytlumaczenie może być tylko jedno: pewne formy turystyki są „bardziej społeczne” niż inne, pełniej (skuteczniej) realizują pożądane cele społeczne, czy też są planowo wykorzystywane jako narzędzie osiągania ważnych z punktu widzenia **całego** społeczeństwa efektów. Korzyści społeczne muszą przeważać nad ekonomicznymi. W takich przypadkach używanie określenia „turystyka społeczna” jest uzasadnione, w innych będzie stanowić nadużycie, wprowadzać w błąd, będzie tylko sprytnym zabiegiem marketingowym mającym na celu poprawienie rynkowego wizerunku.

Rozwój turystyki społecznej należy rozpatrywać w dwóch ujęciach systemowych:

- po pierwsze – jako jeden z wielu elementów zintegrowanej polityki społecznej państwa,
- po drugie – jako zespół zsynchronizowanych działań, zapewniających tanie, dostępne dla wszystkich, możliwości podróżowania.

Jak już wspomniano, wiele państw konstytucyjnie zagwarantowało swoim obywatelom prawo do wypoczynku i turystyki (na równi z prawem do edukacji, ochrony zdrowia, zapewnienia bezpieczeństwa itp.). Realizacja tego zobowiązania niesie z sobą konieczność zapewnienia społeczeństwu tego dobra szczególnie pożądanego w XXI w. Ale turystykę społeczną można też rozumieć jako narzędzie przywracania społeczeństwu wykluczonych warstw społecznych, swoistą inwestycję w budowę kapitału społecznego niezbędnego dla prawidłowego funkcjonowania całego społeczeństwa.

Z tych powodów turystyka społeczna powinna być jednym z wielu elementów długofalowych działań państwa na rzecz zaspokajania potrzeb i rozwiązywania problemów społecznych. Jako taka powinna znaleźć swoje miejsce w wielu obszarach, m.in. w ramach polityki rodzinnej, edukacyjnej, ochrony zdrowia, zatrudnienia, pomocy społecznej, prewencji i zwalczania zjawisk patologii.

Należy dobitnie podkreślić, że turystyka społeczna nie obejmuje tylko i wyłącznie dofinansowywania wyjazdów. Aby umożliwić tanie podróże-

wanie, konieczne jest podjęcie wielu systemowych działań, dotyczących m.in.:

- wsparcia turystycznych organizacji społecznych,
- szkolenia kadr turystyki społecznej,
- modernizacji i rozbudowy sieci taniej bazy noclegowej,
- tworzenia ulg podatkowych dla inwestorów, organizatorów i sponsorów turystyki społecznej,
- stosowania zniżek dla wspieranych grup w środkach transportu publicznego,
- promocji turystyki jako aktywnej i wartościowej formy spędzania czasu wolnego.

Kluczowe dla przyszłego rozwoju turystyki społecznej w Polsce jest podjęcie strategicznej (politycznej) decyzji, czy budżet państwa stać na wspieranie wszystkich czterech podstawowych segmentów beneficjentów (a wliczając jeszcze Polonię, nawet pięciu). Jeśli nie, to w jaki sposób znaleźć brakujące środki (od prywatnych sponsorów, z funduszy unijnych...), czy też dla większej efektywności skoncentrować dofinansowanie jedynie na 1–2 wybranych segmentach.

Sukces programu rozwoju turystyki społecznej będzie w dużej mierze zależał od umiejętności harmonijnego połączenia celów społecznych i ekonomicznych. W warunkach gospodarki rynkowej nie można ignorować imperatywu opłacalności – świadczenie usług dla komercyjnej branży turystycznej po prostu musi być dochodowe. Koncentrowanie się jednak tylko na efektach ekonomicznych sprawi, że będziemy mieli do czynienia z turystyką quasi-społeczną, szermującą społecznymi hasłami, ale przynoszącą korzyści tylko stronie podażowej. Oprócz ułomności (niskiej efektywności) podejmowanych działań może to wśród ostatecznych beneficjentów wywołać rozżalenie, poczucie wykorzystania, a w konsekwencji odrzucenie takiej formy pomocy.

Na poziomie operacyjnym rysuje się jeszcze jeden problem. Rozwój turystyki społecznej nie będzie możliwy bez efektywnej współpracy sektora publicznego, społecznego i prywatnego. Dotychczasowe doświadczenia w zakresie rozwoju partnerstwa publiczno-prywatnego (PPP) przekonują, że czeka nas w tym zakresie długa i trudna droga.

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce: Stan, szanse, zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Badania Calypso. Kompendium dobrych praktyk*. 2010, Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorczości, Bruksela.
- Calypso poszerza horyzonty podróżnicze Europy*, 2010, Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu, Luksemburg.
- Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, 2010, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Evaluation of the profitability and economic impact generated by the Europe Senior Tourism Programme. Working document*, 2010, Innova Management.
- Gaworecki W.W., 2010, *Turystyka*, PWE, Warszawa.
- Górska E., 2010, *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomia, 9 (4).
- Grabowski J., Milewska M., Stasiak A., 2007, *Vademecum organizatora turystyki niepełnosprawnych*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź.
- Gulda M., 2009, *Socjologia. Wprowadzenie do socjologii turystyki*, Wydawnictwo WSTiH w Gdańsku, Gdańsk.
- Kosmaczewska J., 2010, *Turystyka socjalna jako narzędzie minimalizowania negatywnych skutków sezonowości w regionach turystycznych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 591, Ekonomiczne problemy usług, nr 53.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie turystyki socjalnej w Europie*, 2006, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 318/67: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:318:0067:0077:PL:PDF> (23.12.2006).
- Podemski K., 2004, *Socjologia podróży*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Przeclawski K., 2004, *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*, F.H.-U. Albis, Kraków.
- Socio-cultural and economic impact of INATEL PROGRAMS for the senior tourism market in Portugal*: www.inatel.pt.

Strony internetowe

- http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/calypso/index_en.htm (Komisja Europejska, program Calypso, 30.11.2010).
- <http://www.inatel.pt> (Fundacja Inatel, programy społeczne w Portugalii, 30.11.2010).
- <http://www.bits-int.org> (Międzynarodowa Organizacja Turystyki Społecznej – OITS, 30.11.2010).

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Jolanta Śledzińska*

PROJEKT CALYPSO – POWSTANIE, STAN OBECNY, PERSPEKTYWY ROZWOJU

1. Wstęp

Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS)¹ uważa, że turystyka społeczna to „wszelkie koncepcje i zjawiska związane z udziałem w turystyce grup społecznych o niskich dochodach, możliwym dzięki dokładnie określonym instrumentom socjalnym” (Górska 2010, s. 134). Jednym z państw, gdzie od wielu lat realizowane są liczne programy polityki społecznej, które oprócz wyraźnych aspektów społecznych wpływają również na znaczne ożywienie gospodarcze, jest Hiszpania.

2. Prawo do turystyki ma każdy

W Santiago w Chile, 1 października 1999 r. członkowie Światowej Organizacji Turystyki (WTO), przedstawiciele światowego przemysłu turystycznego, delegaci państw, terytoriów, przedsiębiorstw, instytucji oraz organizacji, które zebrały się na Zgromadzeniu Ogólnym, uchwalili *Globalny kodeks etyki w turystyce* (1999). W dokumencie tym możemy przeczytać, że :

1. Ludzie na całym świecie mają jednakowe prawo do bezpośredniego i osobistego odkrywania i cieszenia się z bogactw naszej planety.
2. Coraz szersze uczestnictwo w turystyce krajowej i zagranicznej

* PTTK Zarząd Główny, ul. Senatorska 11, 00-075 Warszawa, e-mail: jsledzinska@pttk.pl.

¹ Od września 2010 r. Międzynarodowa Organizacja Turystyki Społecznej (OITS).

należy postrzegać jako jeden z najlepszych sposobów wykorzystywania stale zwiększającego się czasu wolnego, toteż nie należy stawiać przeszkód na drodze tego uczestnictwa. Powszechne prawo do turystyki należy uważać za bezpośrednią pochodną prawa do wypoczynku i czasu wolnego, w tym prawa do racjonalnego ograniczania godzin pracy i okresowych płatnych urlopów, tak jak to zostało zagwarantowane w artykule 24 „Powszechnej deklaracji praw człowieka” i artykule 7d „Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych”.

3. Turystyka socjalna, zwłaszcza grupowa, ułatwiająca szeroki dostęp do wypoczynku, podróży i wakacji powinna być rozwijana z pomocą władz publicznych.

4. Należy popierać i ułatwiać turystykę rodzinną, młodzieżową, studencką oraz dla osób starszych i niepełnosprawnych.

3. Czym jest turystyka w Unii Europejskiej?

Turystyka to obszar działalności charakteryzujący się jednym z najwyższych potencjałów generowania wzrostu gospodarczego i zatrudnienia w Unii Europejskiej. Przyczynia się również do rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz integracji na obszarach wiejskich, peryferyjnych lub słabiej rozwiniętych.

W 2006 r. turystyka w jej podstawowym rozumieniu (*Działania na rzecz rozwoju...* 2010, s. 21)² wypracowała ok. 5% PKB Unii Europejskiej. Rynek ten to ponad 1,8 mln firm, które zatrudniają bezpośrednio ok. 9,7 mln osób, co stanowi 5,2% ludności czynnej zawodowo. W roku 2008 liczba wyjazdów osób zamieszkałych w UE, niezależnie od celu podróży i długości pobytu, znacznie przekroczyła miliard (1,4 mld wyjazdów) (*Tourism Statistics* 2008). Pod względem wydatków związanych z turystyką UE zajmuje pierwsze miejsce w skali globalnej z kwotą 94,2 mld euro wydanych przez obywateli wspólnoty w 2007 r. (*Statistics in Focus* 2009).

W 2004 r. powołano **Grupę ds. Zrównoważonego Rozwoju Turystyki** (Tourism Sustainability Group – TSG), której zadaniem było opara-

² Tradycyjnie rozumiane firmy turystyczne (hotele, restauracje, kawiarnie, agencje turystyczne, wypożyczalnie samochodów, linie lotnicze itp.) dostarczające wyroby lub usługi bezpośrednio dla turystów.

cowanie Agendy 21 dla turystyki. W 2007 r. grupa ta przedstawiła raport pt. *Działania na rzecz bardziej zrównoważonej turystyki europejskiej*. Zdaniem jego twórców, osiągnięcie celów zrównoważonego rozwoju wymaga sprostania kluczowym wyzwaniom, do których zaliczono:

- 1) redukcję sezonowości popytu,
- 2) ograniczenie negatywnego oddziaływania transportu turystycznego na środowisko,
- 3) poprawę jakości zatrudnienia w turystyce, utrzymanie i podniesienie dobrobytu społeczności lokalnych oraz jakości ich życia,
- 4) minimalizowanie wykorzystania zasobów i produkcji odpadów,
- 5) ochronę i nadawanie wartości dziedzictwu naturalnemu i kulturowemu,
- 6) zapewnienie wszystkim grupom społecznym dostępu do turystyki,
- 7) wykorzystanie turystyki jako narzędzia w globalnym, zrównoważonym rozwoju.

4. Program przygotowawczy Calypso

Unia Europejska, dostrzegając ogóle trendy społeczno-gospodarcze, takie jak: zmiana struktury rodziny, pojawienie się gospodarstw jednoosobowych, większa spodziewana długość życia, ograniczenia finansowe, kwestie zatrudnienia, dodatkowy czas wolny i starzenie się ludności³, zwróciła też uwagę na zmiany zachodzące w turystyce. Chcąc dobrze się do nich przygotować, władze budżetowe z inicjatywy Parlamentu Europejskiego opowiedziały się w 2008 r. za programem przygotowawczym „Turystyka społeczna w Europie”. Program ten zakłada podjęcie działań w kierunku zwiększenia liczby osób uczestniczących w wyjazdach wakacyjnych, napędzania lokalnych gospodarek, zwiększenia mobilności społeczeństw, a także zwalczania sezonowości w turystyce i wzmacniania wśród mieszkańców krajów członkowskich poczucie bycia obywatelem Europy.

Obecnie działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej podejmowane są przy dużym zaangażowaniu **Dyrektoriatu Generalnego Przedsiębiorczości i Przemysłu Komisji Europejskiej**, który zajmuje się tury-

³ <http://ec.europa.eu> (12.11.2010).

styką w Unii Europejskiej. Inicjatywy te stanowią zewnętrzną motywację do proponowania i integrowania działań podmiotów środowiska turystyki. Komisja Europejska podjęła już kilka inicjatyw w dziedzinie turystyki, w tym Działanie Przygotowawcze **Calypso**.

Calypso to inicjatywa Komisji Europejskiej, która docelowo ma za zadanie poprawienie jakości życia obywateli z terenu całej Europy, którzy z różnych względów znajdują się w niekorzystnej sytuacji ekonomicznej czy społecznej. Założono, że dzięki tej inicjatywie zostaną zrealizowane dwa cele. Pierwszy dotyczy umożliwienia podróżowania do ośrodków wypoczynkowych na terenie Europy osób, które ze względu na sytuację finansową czy społeczną nie mogą sobie na to pozwolić. Z kolei drugi odnosi się do ekonomii, gdyż zakłada wykorzystanie tych ośrodków poza sezonem, co powinno sprzyjaćżywieniu gospodarczemu i zapobieganiu bezrobociu.

Program Calypso jest częścią działania przygotowawczego, którego realizację zaplanowano na lata 2009–2011. Budżet, jaki przewidziano na ten cel w 2009 r., wynosił 1 mln euro. Kolejne lata finansowania programu będą wymagały akceptacji władz budżetowych. Na nazwę programu wybrano imię nimfy z eposu Homera pt. *Odyseja*. **Calypso**⁴ gościła u siebie Odyseusza przez siedem lat. Ten epizod eposu zawiera m.in. wątki podróży, rozrywki, gościnności – wszystkie one są zawarte w unijnym programie.

5. Główne założenia programu Calypso

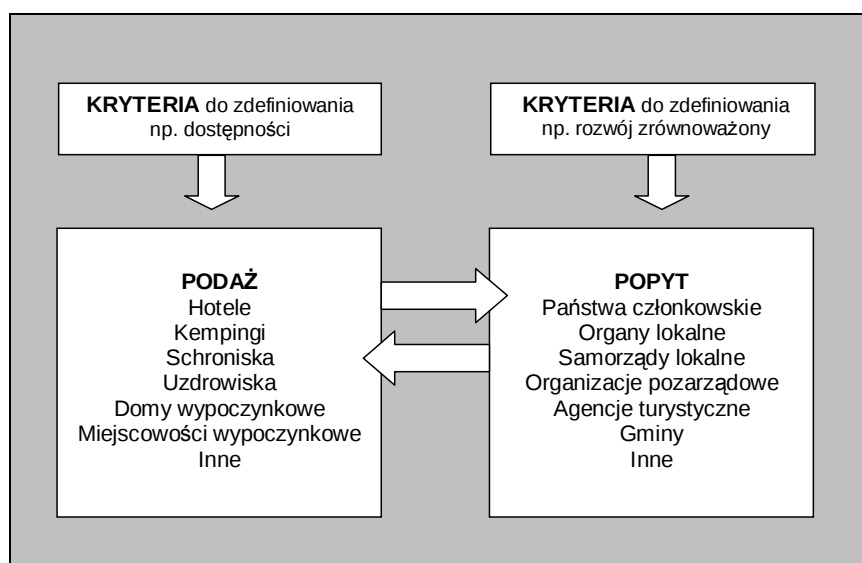
Program Calypso ma służyć jako narzędzie upowszechniania istniejących w poszczególnych regionach (krajach) dobrych praktyk, przy jednoczesnym zapewnieniu dostępności do wymiany turystycznej dla różnych grup docelowych. Obecnie najważniejszym elementem programu są spotkania informacyjne (warsztaty) organizowane w różnych

⁴ Nimfa Calypso żyła na wyspie Ogygia w pobliżu Malty. Była stanu wolnego, niezależna. Przez siedem lat gościła w swoim domu Odyseusza, namiętnie go kochając. Zaproponowała mu życie wieczne pod warunkiem, że zostanie z nią (Odyseusz odmówił, miał żonę Penelopę). Ostatecznie, po skargach Odyseusza do Zeusa, Calypso pomogła mu dotrzeć szczęśliwie do domu w Itace (www.paleothea.com/Goddesses.html – 30.11.2010).

miastach Europy (docelowo ma ich być 6). Każde z nich poświęcone jest innej tematyce i obejmuje analizę dobrych praktyk realizowanych przez interesariuszy programu, a także próbę wypracowania wspólnej strategii rozwoju turystyki społecznej.

Zakłada się, że informacje o programie w ramach działań promocyjno-informacyjnych znajdują się w Internecie i innych mediach. W ramach projektu przewidziano przeprowadzenie badań na temat: wymiany turystycznej w Europie, wspierania zatrudnienia, przedłużania sezonu turystycznego, a także w zakresie rozwoju obywatelstwa europejskiego oraz poprawy stanu gospodarek regionalnych (lokalnych) poprzez rozwój turystyki społecznej. Do wdrażania inicjatywy Calypso powołano grupę ekspertów, w skład której wchodzi interesariusze zarówno z sektora publicznego, jak i prywatnego.

Komisja Europejska zakłada, że poprzez swoje działania wzmocni struktury zajmujące się pozasezonową wymianą turystów (rys. 1).

Rys. 1. Potencjalny plan pozasezonowej wymiany turystycznej
(*Calypso poszerza horyzonty...* 2010, s. 4)

Za podstawowe cele w programie Calypso Komisja Europejska przyjęła:

- zestawienie najważniejszych dobrych praktyk,

- określenie istniejących środków i zbadanie trudności na poziomie europejskim i krajowym dotyczących wymiany w czterech grupach docelowych, w których realizowany jest program,
- zaproponowanie mechanizmów umożliwiających grupom docelowym podróżowanie poza sezonem turystycznym do innych krajów w ramach tematycznych programów i ofert noclegowych (inicjatywy m.in. samorządów, organizacji pozarządowych, partnerów społecznych) (Górska 2010).

Zgodnie z założeniami Komisji Europejskiej Program Calypso adresowany jest do następujących grup docelowych:

- osób starszych powyżej 65 lat lub emerytów,
- młodych osób niepracujących otrzymujących świadczenia socjalne,
- dorosłych osób niepełnosprawnych wraz z jedną osobą towarzyszącą (jeśli istnieje taka konieczność),
- młodzieży w wieku 18–30 lat,
- rodzin (dzieci, rodziców i/lub dziadków) posiadających dokument organu koordynującego ich kraju potwierdzający ich trudną sytuację (finansową, osobistą lub niepełnosprawność).

Do uczestnictwa w programie jak dotąd przystąpiły następujące państwa: Austria, Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Francja, Grecja, Hiszpania, Irlandia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Turcja, Węgry i Włochy (stan na listopad 2010 r.). Komisja Europejska planuje namawiać do włączenia się do programu także inne kraje europejskie.

Polska przystąpiła do projektu Calypso w listopadzie 2009 r. i aktywnie uczestniczy w pracach nad jego przyszłym kształtem. W dniach 17–18 listopada 2009 r. w Warszawie **Ministerstwo Sportu i Turystyki** wspólnie z **Komisją Europejską** zorganizowało poświęconą programowi międzynarodową konferencję. Było to kolejne z cyklu spotkań państw członkowskich w sprawie Działania Przygotowawczego Calypso.

Jedną z ważnych konkluzji tej konferencji było stwierdzenie, że konieczne jest wypracowanie wspólnej definicji turystyki społecznej, gdyż każda z występujących osób, mówiąc o doświadczeniach swojego kraju, inaczej odnosiła się do tego zjawiska. Jedni określali ją jako *stricte* turystykę socjalną, a inni rozumieli ją szerzej, jako turystykę ułatwiającą podróżowanie i prawo do turystyki dla wybranej grupy społeczeństwa, zgodnej z założeniami programu przygotowawczego Calypso.

Ponadto konferencja w Warszawie pokazała, że właściwie wszystkie państwa na miarę swoich możliwości wspierają turystykę społeczną, chociaż świadomość tych działań wśród obywateli jest dosyć skromna, co podkreślali w swoich prezentacjach np. przedstawiciele Czech i Litwy. Dużą rolę odegrały też polskie organizacje pozarządowe, m.in. Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych, Polska Federacja Campingu i Caravaningu czy Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, które zaprezentowały swój dorobek i wieloletnie doświadczenia w organizacji wypoczynku słabszych ekonomicznie grup społecznych.

„Przykłady rozwiązań systemowych w zakresie turystyki społecznej w innych krajach europejskich oraz działania Komisji Europejskiej wspierające turystykę społeczną są cennym źródłem informacji nt. możliwości rozwiązań i mechanizmów, które warto wykorzystać do dalszych prac nad rozwojem turystyki społecznej w Polsce. Komisja Europejska chce, aby impuls Calypso został w sposób optymalny wykorzystany do lepszej współpracy na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce.” (*Działania na rzecz rozwoju...* 2010).

Ministerstwo Sportu i Turystyki (Departament Turystyki) w ramach działań w programie przygotowawczym Calypso przyjęło do realizacji harmonogram zadań **grupy roboczej ds. projektów działań na rzecz zwiększenia udziału Polaków w turystyce krajowej** w drugiej połowie 2009 r., w 2010 r. oraz w pierwszej połowie 2011 r. Zakłada on m.in.:

- a) analizę rozwiązań legislacyjnych w sferze turystyki społecznej,
- b) analizę uczestnictwa Polaków w ruchu turystycznym,
- c) badanie przyczyn ograniczających udział Polaków w turystyce.

Dokonanie przeglądu i oceny obecnych uwarunkowań prawnych wpływających na rozwój turystyki społecznej docelowo ma zaowocować opracowaniem propozycji rozwiązań legislacyjnych i zmian w istniejących instrumentach wsparcia uczestnictwa Polaków w turystyce krajowej, w szczególności grup najmniej uprzywilejowanych. Podstawą wypracowania **krajowego programu turystyki społecznej**, zintegrowanej z innymi politykami państwa, jest zagwarantowanie odpowiednich środków finansowych na jego realizację, jak również przygotowanie propozycji odpowiednich rozwiązań prawnych. Istnieje konieczność określenia warunków do koordynacji działań związanych z turystyką społeczną.

W maju 2010 r. ukazał się dokument Ministerstwa Sportu i Turystyki *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, w którym m.in.

dokonano opisu beneficjentów turystyki społecznej w Polsce, odniesiono się do programów Unii Europejskiej dotyczących rozwoju turystyki społecznej, a także podano tzw. dobre praktyki z Francji, Węgier i Hiszpanii.

Jak już wspomniano, Komisja Europejska zleciła przeprowadzenie badań we wszystkich państwach unijnych uczestniczących w projekcie. Mają one ułatwić wybór odpowiednich mechanizmów rozwoju turystyki społecznej w Unii. Inauguracja badań miała miejsce na konferencji w Warszawie – pilotażowo przeprowadzono je wśród uczestników tego spotkania.

Na podstawie wyników badań przeprowadzonych wśród państw uczestniczących w programie Calypso, Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorczości UE w marcu 2010 r. opublikowała *Kompendium dobrych praktyk*. Jednym z nich są programy turystyki społecznej realizowane przez Hiszpanię. Kilka innych projektów, adresowanych do poszczególnych grup, zostanie przedstawionych w dalszej części artykułu.

6. Turystyka społeczna w doświadczeniach państw Unii Europejskiej

Stopień zaangażowania administracji państw europejskich w działania dotyczące turystyki społecznej jest bardzo zróżnicowany. W niektórych państwach administracja krajowa, regionalna lub lokalna udziela istotnego **finansowego wsparcia** dla tej działalności.

A jak wyglądają „dobre praktyki” zebrane w czasie badań w programie przygotowawczym Calypso? Kompendium zawiera przykłady przedsięwzięć związanych z turystyką społeczną, realizowanych przez państwa, które włączyły się do programu. Adresowane są one do rodzin, seniorów, młodzieży, osób niepełnosprawnych oraz tzw. grup docelowych mieszanym.

Programy dla rodzin

Family Holiday Association (Wielka Brytania), Toerisme Vlaanderen (Belgia) i Vacances Ouvertes (Francja) realizują wspólnie program adresowany do rodzin o bardzo niskich dochodach, potrzebujących oderwania się od trudnej codzienności (*Kompendium dobrych praktyk* 2010, s. 8–9). Aby wziąć udział w projekcie, rodziny te muszą spełniać następujące kryteria:

- mieć niskie dochody,
- nie wyjeżdżać na wakacje przez ostatnie cztery lata,
- posiadać przynajmniej jedno dziecko w wieku 3 lat lub starsze,
- uzyskać polecenie przez pracownika opieki społecznej.

Z założenia wspomagane rodziny korzystają z oferty ogólnodostępnej. Są to najczęściej wyjazdy 1-, 2- lub 3-dniowe, choć zdarzają się i dłuższe. Miejsca wyjazdu stanowią przede wszystkim wioski wakacyjne. Każda z rodzin ma zapewnione zakwaterowanie, podróż i niektóre zajęcia rekreacyjne. Wyżywienie jest we własnym zakresie.

Stowarzyszenie na Rzecz Wakacji Rodzinnych jest organizacją dobroczynną. Nie otrzymuje więc żadnego wsparcia finansowego od rządu. W ciągu jednego roku z akcji korzysta ok. 1500 rodzin, czyli co najmniej 6000 osób.

Przeważająca większość programów adresowanych jest do rodzin o niskim statusie ekonomicznym, ale są też oferty skierowane do rodzin patologicznych czy też zagrożonych patologią. Wiele państw stawia na dofinansowanie przede wszystkim krótkich pobytów, tak aby jak największa liczba osób mogła z tej formy pomocy skorzystać. W kilku krajach, np. na Litwie czy w Wielkiej Brytanii, organizacją kilkudniowych wyjazdów dla rodzin zajmują się fundacje, które nie otrzymują żadnych dotacji od państwa, lecz same zdobywają środki finansowe na ten cel.

Programy dla seniorów

Hiszpańska organizacja SIGITUR (*La Sociedad Estatal para la Innovación las Tecnologías Turísticas*) zaproponowała ciekawą inicjatywę zatytułowaną „Europe Senior Tourism”⁵. Pilotażowy program skierowany był do obywateli wybranych państw Unii Europejskiej. Warunkiem kwalifikacji do projektu było spełnienie tylko dwóch kryteriów:

- beneficjent musiał mieć ukończone 55 lat (jedna osoba towarzysząca podróżuje na tych samych zasadach, nawet jeśli nie spełnia tego warunku) oraz
- być mieszkańcem jednego z 16 krajów Unii Europejskiej⁶.

⁵ <http://cde.bluevista.es/1F4ab3730d72afb747.cde> (12.11.2010).

⁶ Kraje te to: Austria, Belgia, Bułgaria, Czechy, Dania, Francja, Grecja, Holandia, Irlandia, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowacja, Słowenia, Węgry, Włochy. Z programu nie mogli skorzystać obywatele: Finlandii, Hiszpanii, Niemiec, Szwecji, Wielkiej Brytanii, a także Estonii, Litwy i Łotwy.

Na stronie internetowej programu⁷ zamieszczono następujący opis oferty (pisownia oryginalna):

Oferujemy łagodny klimat, różnego rodzaju zajęcia, miłą obsługę, zróżnicowaną i oryginalną kuchnię, inną kulturę, przyrodę... wszystko na najlepszych warunkach i z największymi udogodnieniami, w czasie zorganizowanej wycieczki grupowej z zapewnionym transportem, 4-gwiazdkowymi hotelami, utrzymaniem, zajęciami rekreacyjnymi i ubezpieczeniem turystycznym.

Wymienią Państwo doświadczenia i podzielą się wrażeniami z innymi seniorami z Europy w przyjemnej atmosferze zapewniającej komfort i aktywne starzenie się.

Aby wszystko było łatwe i dostępne dla wszystkich, rząd hiszpański i autonomiczne rządy Andaluzji, Balearów oraz Regionu Walencji pokryją część kosztów podróży w ramach inicjatywy tzw. turystyki socjalnej. Zachęcamy do rozrywki, zawierania nowych znajomości i odpoczynku.

Pierwsza edycja programu „Europe Senior Tourism” (X 2009 – IV 2010) zakończyła się dużym sukcesem⁸. Przygotowano więc kolejną, a hiszpański pomysł zyskał wielu naśladowców również w innych krajach.

Jednym z organizatorów turystyki skierowanej do osób po 55 roku życia zostało w ostatnim czasie biuro podróży „Triada”. Jest ono w Polsce wyłącznym partnerem programu Cypr 55+. Biuro liczy, że z tej wyjątkowej okazji skorzysta wielu Polaków zarówno tych po 55 roku życia, jak i podróżujących z nimi młodszych osób.

W okresie od października 2010 r. do kwietnia 2011 r. 8-dniowy wyjazd można kupić w Triadzie już za 1590 zł. W cenę wycieczki wliczone są: bilet lotniczy, opłaty lotniskowe, transfery, zakwaterowanie w cztero-gwiazdkowych hotelach, śniadania i obiadykolacje, ubezpieczenie podróżnicze oraz wyjazdy objazdowe po wyspie. W ofercie znajdują się popularne kurorty turystyczne wyspy: Limassol i Pafos.

Dane Instytutu Turystyki pokazują, że w Polsce z roku na rok zwiększa się odsetek podróżujących osób powyżej 55 roku życia. Według szacunków stanowią oni już blisko 1/3 wszystkich turystów. Warto przy tym podkreślić, że turystyka seniorów zwiększa również aktywność ludzi młodszych, często towarzyszących im w podróży.

⁷ <http://www.europeseniorstourism.eu/pl/acercademiviaje/queincluye/> (2.11.2010).

⁸ Ekonomiczne rezultaty projektu przedstawia J. Mokras-Grabowska w następnym rozdziale.

W *Kompendium dobrych praktyk* turystyka seniorów jest najbardziej wyeksponowana. Prawie w każdym z państw podejmuje się działania w tym zakresie. Są one z reguły częściowo dofinansowywane, a podstawowym kryterium możliwości skorzystania z programu jest wiek, a nie sytuacja finansowa, status rodzinny, czy też stopień sprawności.

Programy dla osób niepełnosprawnych

Kompendium dobrych praktyk zawiera jedynie dwa przykłady działań uznanych za wzorce godne propagowania w Unii Europejskiej.

Pierwszym z nich jest portal turystyczny dla osób niepełnosprawnych przygotowany w latach 2008–2009 przez Republikę Czeską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. Głównym celem projektu było udostępnienie odpowiednich informacji osobom niepełnosprawnym oraz zidentyfikowanie obiektów przystosowanych dla osób niepełnosprawnych, a także – w porozumieniu z firmami turystycznymi – certyfikacja obiektów „bez barier”. Projekt w całości sfinansowany przez EFS i rząd czeski.

Dwa lata wcześniej, bo w 2006 r., podobny projekt zainicjowało Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze. Nosił on nazwę „Turystyka dla wszystkich” i dotyczył inwentaryzacji szeroko pojętej infrastruktury turystycznej dostępnej dla niepełnosprawnych (baza noclegowa i gastronomiczna, obiekty kulturalne, w tym muzea, transport, szlaki turystyczne, a także obszary parków narodowych i krajobrazowych).

PTTK kontynuowało projekt w 2008 r. Dzięki pracy ponad 500 wolontariuszy zweryfikowano pozytywnie ponad 5300 obiektów, które spełniają kryteria dostępności założone przez pomysłodawców projektu i konsultowane z beneficjentami. W efekcie powstała m.in. strona internetowa (www.turystykadlawszystkich.pl), gdzie osoby niepełnosprawne mogą znaleźć niezbędne informacje, by zaplanować swoją podróż zgodnie ze swoimi indywidualnymi potrzebami. Na stronie tej pokazane są również „dobre praktyki”, ciekawe przedsięwzięcia, a także relacje z podróży dalekich i bliskich osób z różnymi niepełnosprawnościami.

Projekt „Turystyka dla wszystkich” ciekawie wpisuje się w założenia turystyki społecznej. Z pewnością mógłby być implementowany także do innych państw, zwłaszcza że uwzględnia znacznie szersze aspekty turystyki niepełnosprawnych niż czeski portal. Co więcej, polska strona internetowa doskonale sprawdziła się w praktycznym użytkowaniu. Jest

często odwiedzana przez internautów i stale rozwijana. Opracowano już wersję dla niedowidzących, a także dwie wersje językowe – polską i angielską.

Osoby niepełnosprawne są mało widoczne w turystyce nie tylko w Polsce, ale i w wielu innych krajach Europy. Potwierdzają to zarówno nieliczne badania naukowe (por. np. Grabowski, Milewska, Stasiak 2007, Stasiak 2008), codzienne obserwacje branży turystycznej, jak i bardzo ubogi rozdział w *Kompendium dobrych praktyk*.

A przecież – jak wspomniano na początku artykułu – w przyjętych założeniach każdy (w tym również osoba niepełnosprawna) powinien mieć możliwość uczestnictwa w rekreacji, turystyce i krajoznawstwie. Dlatego w ramach turystyki społecznej należy szczególnie dążyć do stworzenia specjalnych mechanizmów wyrównywania szans i warunków umożliwiających tej grupie społeczeństwa korzystanie w pełni z przysługujących im praw.

Programy dla mieszanych grup docelowych

W tej grupie programów zebrano najwięcej przykładów dobrych praktyk. Kilka z nich związanych jest z wykorzystaniem systemu czeków wakacyjnych. Tego typu projekty realizowane są np. we Francji, Rumunii, czy na Węgrzech.

Od 1998 r. Węgry oferują swoim obywatelom za pośrednictwem pracodawców system bonów rekreacyjnych. Grupę docelową stanowią pracownicy i ich rodziny oraz osoby znajdujące się w trudnej sytuacji (rodziny, emeryci, osoby niepełnosprawne i stażyści). Początkowo bony mogły być używane wyłącznie do pokrywania kosztów zakwaterowania oraz usług świadczonych w miejscu zakwaterowania. W ostatnich latach zastosowanie czeków rekreacyjnych rozszerzono m.in. o: podróż pociągiem, autokarem; wstęp do zoo, imprezy kulturalne; wstęp na baseny termalne; posiłki, paliwo; programy ochrony zdrowia i inne.

Dość ciekawy jest mechanizm finansowania programu. Pieniądze przeznaczone na działalność fundacji rozprawdzającej bony (Krajowa Fundacja na rzecz Rekreacji) pochodzą bowiem z wielu bardzo różnych źródeł: rocznych zysków z aktywów od fundatorów, dochodów z preferencyjnych czeków rekreacyjnych, grantów uzyskanych w przetargach krajowych i europejskich, pieniędzy od prywatnych sponsorów w ramach współpracy konsorcyjnej, a także 1% odliczenia od podatku dochodowego od osób prywatnych.

7. Co dalej, czyli perspektywy rozwoju

Z pewnością działania w zakresie turystyki społecznej wymagają dalszych pogłębionych badań. Wydaje się uzasadnione przede wszystkim sprawdzenie, czego tak naprawdę oczekują poszczególne grupy obywateli objęte wsparciem. Czy ich oczekiwania pokrywają się z tym, co oferują im fundacje, samorządy, państwo?

Koncepcja turystyki społecznej w Polsce (*Działania na rzecz rozwoju...* 2010) zakłada cel nadrzędny – rozwój turystyki krajowej przez zwiększenie liczby Polaków korzystających z usług turystycznych, który powinien prowadzić do zmniejszenia efektów fluktuacji popytu turystycznego w ciągu całego roku. Zakłada ona cele szczegółowe:

- wzrost aktywności turystycznej Polaków w określonych grupach docelowych,
- zmniejszenie strat podmiotów branży turystycznej związanych z sezonowością na rynku turystycznym,
- zmniejszenie fluktuacji poziomu zatrudnienia w sektorze turystyki i sektorów bezpośrednio z nim powiązanych, a tym samym powstrzymanie odpływu pracowników do pracy na rynkach zagranicznych,
- wzrost konkurencyjności/rentowności podmiotów branży turystycznej poprzez tworzenie ofert pozasezonowych,
- stworzenie szansy dla restytucji/podniesienia jakości społecznej bazy turystycznej.

Europejska Komisja ds. Turystyki Społecznej z kolei za główny cel stawia sobie właściwy merytoryczny kontakt z różnymi organami Unii Europejskiej, czynny wpływ na decyzje zapadające w ramach Unii w zakresie turystyki społecznej, a także monitoring funduszy unijnych przeznaczanych na cele związane z tą formą turystyki. Należy podkreślić, że przedstawiciel Polski został zaproszony do prac w Międzynarodowym Biurze Turystyki Społecznej w Europejskiej Komisji.

Turystyka dla człowieka XXI w. stanowi ważny wskaźnik poziomu i jakości życia. Podróżowanie w celach wypoczynkowych, rekreacyjnych czy poznawczych przynosi turystom nie tylko regenerację sił psychicznych i fizycznych, ale także dostarcza wielu wrażeń, emocji i satysfakcji z poznania nowych państw, nowych kultur czy też pokonywania własnych słabości. W interesie społeczności państw uczestniczących w pro-

gramie przygotowawczym Calypso byłoby jak najszybsze objęcie tego obszaru interwencją i koordynacją (na poziomie wspólnotowym) przez instytucje Unii Europejskiej (Górska 2010).

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce: Stan, szanse, zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Calypso poszerza horyzonty podróżnicze Europy*, 2010, Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorstw i Przemysłu, Luksemburg.
- Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, 2010, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Globalny kodeks etyki w turystyce*, 1999, WTO – World Tourism Organization (02.11.2010).
- Górska E., 2010, *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, Acta Scientiarum Polonorum, Oeconomia, 9 (4).
- Grabowski J., Milewska M., Stasiak A., 2007, *Vademecum organizatora turystyki niepełnosprawnych*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź.
- Kompendium dobrych praktyk. Badania Calypso*, 2010, Dyrekcja Generalna ds. Przedsiębiorczości, Bruksela.
- Stasiak A. (red.), 2008, *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, Wydawnictwo PTTK Kraj, Warszawa.
- Statistics in Focus*, 2009, 23, Eurostat.
- Tourism Statistics*, 2008, Eurostat.

Strony internetowe

- <http://ec.europa.eu> (12.11.2010).
- <http://cde.bluevista.es/1F4ab3730d72afb747.cde> (12.11.2010).
- www.europeseniorstourism.eu/pl/acercademiviaje/queincluye/ (2.11.2010).
- www.msit.gov.pl (20.11.2010).
- www.turystykadlawszystkich.pl (30.11.2010).

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Justyna Mokras-Grabowska*

PROGRAM „EUROPE SENIOR TOURISM” – ZAŁOŻENIA, REALIZACJA, EFEKTY EKONOMICZNE

1. Wstęp

Sezonowość jest aktualnie jednym z największych problemów światowej turystyki, powodującym znaczące spadki zatrudnienia w obszarach recepcji turystycznej. Jedną z możliwości zmniejszenia zjawiska sezonowości jest upowszechnianie aktywności turystycznej w okresie pozawakacyjnym poprzez odpowiednią segmentację rynku turystycznego i tworzenie oferty na potrzeby nowych grup konsumenckich. Szansą są także zmieniające się preferencje samych uczestników ruchu turystycznego – rosnąca świadomość i kultura wyjazdowa, swoboda wyboru destynacji turystycznych, indywidualizm oraz upowszechnianie nowych form spędzania czasu wolnego.

Możliwości łagodzenia sezonowości dostarcza m.in. turystyka społeczna, definiowana jako działalność organizowana np. przez stowarzyszenia, spółdzielnie i związki zawodowe, której celem jest zapewnienie możliwości podróżowania jak największej liczbie osób, a w szczególności osobom należącym do najmniej uprzywilejowanych grup społeczeństwa (*Działania na rzecz rozwoju...* 2010). Beneficjentami turystyki społecznej są więc także osoby starsze, które mają z reguły ograniczone możliwości finansowe i organizacyjne uczestnictwa w wyjazdach turystycznych.

Analizując sytuację społeczno-demograficzną krajów europejskich, za-

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: justyna.mokras-grabowska@wsth.edu.pl.

uważalny jest stopniowy proces starzenia się społeczeństw. Spośród całej populacji Unii Europejskiej (ponad 500 mln ludności) ponad 90 mln (19%) to osoby w przedziale wiekowym 55–80 lat (*Evaluation of the profitability...* 2010). Najbardziej starzejącymi się państwami wspólnoty są: Niemcy, Austria, Francja, Hiszpania, Belgia, Holandia oraz kraje skandynawskie.

Podobna sytuacja ma miejsce w krajach Europy Wschodniej, gdzie po zmianach politycznych w latach 90. XX w. wyraźnie zmalał przyrost naturalny. W Polsce od 1995 r. liczba osób w wieku powyżej 50 lat znacząco wzrosła z ok. 25% do ponad 34%. Najliczniejszą grupą są w tym przypadku osoby w wieku powyżej 70 lat (ok. 3,7 mln) oraz 50–54 lata (ok. 3 mln)¹. Ponadto szacuje się, że osoby starsze są najmniej aktywnym sektorem na rynku turystycznym – w 2005 r. seniorzy w wieku powyżej 60 lat uczestniczyli w wyjazdach turystycznych jedynie w 29,1% (*Analiza rozwoju...* 2007).

Według prognoz Eurostatu proces starzenia się ludności będzie postępował. Przykładem mogą być Włochy, gdzie w 2010 r. odsetek ludności w wieku powyżej 65 lat wynosi 20,3%, natomiast według prognoz w 2030 r. wyniesie aż 26,20%. Tym samym sektor osób starszych nabiera coraz większego znaczenia na rynku turystycznym, zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej.

Za podstawowe cechy tej grupy społecznej uznaje się m.in.:

- dużą siłę nabywczą (w Niemczech, Austrii, Szwajcarii i krajach skandynawskich jest to nawet sektor z najwyższą siłą nabywczą),
- zainteresowanie aktywnym wypoczynkiem i rekreacją (szczególnie: pływaniem, wędrownkami pieszymi, spa & wellness, gimnastyką, żeglarsstwem i golfem),
- zainteresowanie zdrowym odżywianiem,
- skłonność do płacenia wyższej ceny za wyższą jakość (m.in. nabywanie produktów luksusowych),
- radość życia.

Sektor osób starszych staje się zatem ważnym segmentem rynku turystycznego, do którego można kierować ofertę wypoczynkową zawierającą elementy turystyki aktywnej i zdrowotnej, a także obejmującą różne formy rekreacji. Kreowanie oferty turystycznej na potrzeby tego sektora

¹ www.stat.gov.pl.

rynku może także uwzględniać pobyty poza sezonem wakacyjnym, co w przypadku wielu państw stanowi jedną z alternatyw rozwiązania problemu sezonowości.

Taką właśnie ofertą jest program „Europe Senior Tourism” opracowany przez Instytut Turystyki w Hiszpanii (Turespaña)² na zlecenie organizacji Segittur³ na sezon 2009/2010. Według Planu Rozwoju Turystyki w Hiszpanii („Horizon 2020”) jednymi z najważniejszych planowanych działań w zakresie hiszpańskiej turystyki są m.in.:

- wprowadzenie nowych programów zmniejszających sezonowość ruchu turystycznego, poprzez kreowanie oferty dla nowych segmentów rynku turystycznego,
- zwiększenie innowacyjności, specjalizacja i różnicowanie produktów turystycznych,
- zaadaptowanie istniejących produktów turystycznych na potrzeby zmieniającego się rynku turystycznego.

Hiszpania ma już doświadczenie sięgające lat 90. XX w. Zrealizowano wtedy Senior Holiday Programme IMSERSO⁴, który znacząco przyczynił się do rozwoju gospodarczego kraju oraz poprawy standardu życia osób starszych. Celem programu było przede wszystkim dostarczenie oferty turystycznej osobom starszym oraz zapobieganie sezonowemu spadkowi zatrudnienia (*Analiza rozwoju...* 2007). Program ten zaliczany jest do najlepszych praktyk w zakresie turystyki społecznej w Europie. Tylko w sezonie wakacyjnym 2009–2010 wzięło w nim udział 1,2 mln uczestników, powstało 16 tys. miejsc pracy bezpośrednio w turystyce i ponad 100 tys. w pokrewnych branżach⁵. Dotychczasowe pozytywne doświadczenia, a także chęć dalszego zmniejszania zjawiska sezonowości w sektorze hotelarsko-gastronomicznym, przyczyniły się do uruchomienia programu „Europe Senior Tourism”.

Zaprezentowane w artykule dane pochodzą z opublikowanego w maju 2010 r. dokumentu pt. *Evaluation of the profitability and economic impact generated by the Europe Senior Tourism Programme*. Jest to dość

² Instytucja rządowa powołana w celu promocji turystycznej Hiszpanii na rynkach zagranicznych.

³ Organizacja publiczna, której głównym celem jest rozwój konkurencyjności i innowacyjności sektora turystyki.

⁴ Program wakacji dla osób starszych w ramach Instytutu Osób Starszych i Opieki Społecznej w Hiszpanii.

⁵ Więcej o programach IMSERSO w artykule: E. Górską (2010).

szczegółowy raport prezentujący efekty realizacji pierwszej edycji programu.

2. Charakterystyka programu

W grudniu 2008 r. Parlament Europejski rozpoczął wdrażanie programu turystyki społecznej w Europie. W 2009 r. wprowadzono program Calypso, którego głównym celem jest umożliwienie wypoczynku różnym grupom społecznym oraz osobom, którym sytuacja materialna bądź zdrowotna nie pozwala na swobodny udział w podróżach turystycznych. Celem programu Calypso jest promocja inicjatyw z zakresu turystyki społecznej w krajach Unii Europejskiej, zwiększenie liczby nowych miejsc pracy, redukcja zjawiska sezonowości, rozwój społeczno-gospodarczy krajów członkowskich oraz polityka integracyjna krajów Wspólnoty.

Program „Europe Senior Tourism” jest częścią programu Calypso, wpisując się tym samym w jego podstawowe założenia. Program zaproponowany przez rząd Hiszpanii i wspierany przez Unię Europejską ma na celu przede wszystkim aktywizację osób starszych oraz zachęcenie ich do wyjazdów wakacyjnych do Hiszpanii w okresach poza wakacyjnym szczytem turystycznym.

Pierwsza edycja programu „Europe Senior Tourism” odbyła się w Hiszpanii w okresie od października 2009 r. do kwietnia 2010 r. (*Evaluation of the profitability...* 2010). Destynacjami turystycznymi były: Baleary (Majorka, Minorka, Ibiza) oraz Andaluzyja (Costa de la Luz i Costa del Sol). Początkowy budżet przeznaczony na realizację programu wynosił 10 mln euro, z czego 5 mln euro zagwarantował Instytut Turespaña, a pozostałą część dwa partycypujące w programie regiony autonomiczne Hiszpanii. Pakiety turystyczne obejmowały pobyty: 8-, 15-, 22- lub 29-dniowe. W pakiecie uczestnikom zagwarantowano: przelot w obie strony, transfer do i z miejsca noclegu, pobyt w czterogwiazdkowym hotelu, pełne wyżywienie, dwie wycieczki z przewodnikiem, bogaty program animacyjny, ubezpieczenie i opiekę rezydenta. Sprzedaż prowadzona była przez autoryzowane biura podróży⁶ we wszystkich uczestniczących

⁶ Biurami podróży biorącymi udział w polskiej edycji programu były: Rainbow Tours (Łódź), Exim Tours (Warszawa), Warta Travel (Lublin), Invitatio (Warszawa), Euro90-Travel (Jelenia Góra), Neckermann (Warszawa) oraz Bee Free (Warszawa).

w programie krajach oraz przez Internet (*Działania na rzecz rozwoju...* 2010). W drodze przetargu administratorem programu została firma Viajes Zoetrope.

Do uczestnictwa w programie wytypowane zostały następujące kraje: Czechy, Polska, Słowacja, Węgry (kwota dofinansowania 150 euro), a także Austria, Belgia, Bułgaria, Dania, Francja, Grecja, Holandia, Irlandia, Portugalia, Rumunia, Słowenia i Włochy (kwota dofinansowania 100 euro). Z programu nie skorzystały dwa kraje: Słowenia oraz Węgry. Ostateczny koszt pakietów turystycznych po uzyskaniu dofinansowania kształtował się następująco (*Evaluation of the profitability...* 2010):

- dla krajów z kwotą dofinansowania 150 euro: 343 euro (8 dni), 488 euro (15 dni), 668 euro (22 dni), 829 euro (29 dni),
- dla krajów z kwotą dofinansowania 100 euro: 365 euro (8 dni), 524 euro (15 dni), 700 euro (22 dni), 855 euro (29 dni).

Dofinansowanie przyznał rząd Hiszpanii oraz lokalne władze dwóch regionów biorących udział w programie. Podstawowym celem uczestnictwa była idea *active aging*, czyli aktywny sposób spędzania czasu wolnego osób starszych („aktywne starzenie”) poprzez uczestnictwo w różnego rodzaju wydarzeniach kulturalnych, zdrowotnych i sportowych.

Działania promocyjne programu obejmowały m.in.: stworzenie własnej strony internetowej programu (www.europeseniorstourism.eu), promocję na portalach społecznościowych Facebook i Twitter, interaktywną broszurę, ulotki wydane w 11 językach, a także plakaty i filmy reklamowe. Zastosowano także reklamę w specjalistycznej prasie (dla osób starszych) oraz *e-mail marketing* (Włochy, Holandia, Irlandia, Belgia, Portugalia i Austria). Program był również promowany na targach turystycznych (m.in. w Utrechcie, Lille, Brukseli i Wiedniu) i podczas spotkań dla branży w poszczególnych krajach (m.in. w Polsce w listopadzie 2009 r.).

3. Charakterystyka uczestników programu

W ciągu 7 miesięcy trwania programu całkowita liczba uczestników wyniosła ok. 45 000. Planowano większą liczbę uczestników, jednak ze względu na problemy z ruchem lotniczym w kwietniu 2010 r. (wybuch wulkanu Eyjafjallajökull na Islandii), blisko 6100 lotów nie odbyło się.

Liczbę uczestników programu w poszczególnych krajach z uwzględnieniem destynacji turystycznej i kwoty dofinansowania prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Liczba uczestników programu w poszczególnych krajach według destynacji turystycznej i kwoty dofinansowania

Kraje biorące udział w programie	Liczba uczestników w obszarach recepcji turystycznej		Całkowita liczba uczestników
	Andaluzja	Baleary	
Kwota dofinansowania 150 euro	6281	1 447	7 729
Polska	5 811	1 291	7 102
Czechy	446	134	580
Słowacja	24	22	47
Kwota dofinansowania 100 euro	31 281	5 990	37 271
Grecja	14 194	1276	15 470
Irlandia	5 219	435	5 655
Włochy	4 590	946	5 536
Rumunia	2 657	1355	4 012
Holandia	1 861	215	2 076
Bułgaria	794	730	1 524
Dania	895	425	1 320
Portugalia	524	119	643
Austria	297	230	527
Belgia	250	37	287
Francja	0	220	220
Ogółem	37 563	7 437	45 000

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Z zaprezentowanych danych wynika, że liczba wszystkich uczestników w grupie krajów z dofinansowaniem 100 euro była znacznie większa i wyniosła 37 271 osób. W obu grupach krajów większość wyjazdów turystycznych odbyła się w region Andaluzji (37 563). Baleary odwiedziło pięć razy mniej turystów.

Spośród krajów z wyższą kwotą dofinansowania najliczniej z pro-

gramu skorzystała Polska (7102 uczestników ogółem)⁷. Z kolei w drugiej grupie krajów najwięcej uczestników pochodziło z Grecji (15 470), a najmniej z Francji (220, wszystkie wyjazdy odbyły się na Baleary).

Biorąc pod uwagę długość pobytów, największą popularnością cieszyły się pakiety 8-dniowe – skorzystało z nich aż 85% uczestników. Im dłuższy pobyt, tym mniejsza była liczba chętnych (pobyty 29-dniowe na Balearach w ogóle się nie odbyły).

Poziom zadowolenia uczestników z udziału w programie „Europe Senior Tourism” oszacowano na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych. Pytania dotyczyły m.in. zależności pomiędzy jakością i ceną pakietu turystycznego. Oceny dokonano za pomocą 10-stopniowej skali (1 – bardzo niezadowolony, 10 – bardzo zadowolony). Średnia ocena wyniosła 9,0. Najwyżej program został oceniony w Rumunii oraz Austrii (po 9,8), natomiast najniżej w Polsce i Holandii (po 8,2) (tab. 2).

Tabela 2. Poziom zadowolenia uczestników z udziału w programie według poszczególnych krajów

Kraje biorące udział w programie	Ocena projektu (w skali od 1 do 10)
Austria	9,8
Czechy	8,9
Grecja	8,9
Rumunia	9,8
Portugalia	8,8
Włochy	8,8
Dania	9,3
Irlandia	9,3
Bułgaria	9,2
Holandia	8,2
Polska	8,2
Belgia	-
Francja	-

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

⁷ Z danych uzyskanych z biurze podróży Rainbow Tours w Łodzi wynika, że w sezonie 2009–2010 za pośrednictwem tego biura z programu skorzystało 1300 osób.

W przypadku polskich biur podróży reklamacje dotyczyły przede wszystkim: przebiegu transferów i opieki rezydenckiej w obszarze recepcji turystycznej⁸. Z analizy blogów oraz grup dyskusyjnych na stronach biur podróży wynika, że ogółem uczestnicy wyrazili duże zadowolenie z uczestnictwa w programie („wspomnienia na całe życie”). Wysoko oceniane są przede wszystkim warunki noclegowe oraz usługi gastronomiczne (urozmaicona kuchnia regionalna), a także wycieczki oferowane w pakiecie. Nieliczne uwagi dotyczyły zbyt wysokich cen wycieczek fakultatywnych oraz zbyt dużego tempa zwiedzania. Pojawiły się także skargi związane z brakiem tłumaczenia na język polski przewodników w obiektach turystycznych.

Ze względu na duże zainteresowanie programem pilotażowym, zdecydowano się na kolejną jego edycję w sezonie 2010–2011. Mając na względzie uwagi uczestników z pierwszej edycji programu, nowa oferta została ulepszona. Wszystkie biura podróży biorące udział w edycji 2009–2010 zadeklarowały chęć udziału w kolejnej edycji. Dodatkowo, ze względu na duże zainteresowanie ofertą oraz jej opłacalność, niektóre biura zainicjowały własną ofertę skierowaną do seniorów (tzw. oferta 50+).

4. Efekty ekonomiczne programu

W analizie efektów ekonomicznych programu wzięto pod uwagę następujące wskaźniki: przychody związane z zakupem pakietów turystycznych, przychody związane z wydatkami turystów w obszarze recepcji turystycznej, wygenerowane nowe miejsca pracy oraz opłacalność inwestycji dla budżetu Hiszpanii.

Przychody związane z zakupem pakietów turystycznych

Bezpośredni efekt ekonomiczny związany z zakupem pakietów turystycznych wyniósł ok. 19 mln euro netto. Tabela 3 przedstawia szacunkowe bezpośrednie przychody wynikające z zakupu pakietów turystycznych w zależności od rodzaju usług oraz miejsca ich świadczenia.

⁸ Dane uzyskane przez autorkę w biurze podróży Rainbow Tours w Łodzi.

Przychody w obszarze recepcji turystycznej wyniosły ok. 12,3 mln euro (65% wszystkich przychodów), znacznie przewyższając tym samym przychody w obszarach generujących ruch turystyczny.

Tabela 3. Przychody brutto wynikające z zakupu pakietów turystycznych w zależności od rodzaju usług i miejsca ich świadczenia

Rodzaj usług w pakiecie	Przychody ogółem (w euro)	Obszar generujący (w euro)	Obszar recepcji turystycznej (w euro)
Usługi noclegowe i żywieniowe	8 566 940,80	-	8 566 940,80
Transport drogowy	397 142,95	-	397 142,95
Transport lotniczy	6 619 049,24	5 333 062,53	1 285 986,71
Sprzedaż pakietów turystycznych	1 191 428,86	1 191 428,86	-
Wycieczki krajoznawcze	397 142,95	-	397 142,95
Rozrywka i opieka rezydenta	245 850,40	-	245 850,40
Koszty promocyjno-administracyjne	115 782,59	102 122,47	1 013 660,11
Ubezpieczenie	378 231,39	-	378 231,39
Ogółem	18 911 569,26	6 626 613,87	12 284 955,39

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Przychody te wiązały się ze wszystkimi wyszczególnionymi w pakiecie turystycznym rodzajami usług, z wyjątkiem sprzedaży pakietów turystycznych. Przychody w obszarach generujących wiążą się głównie z zakupem usług transportu lotniczego (w 80% ponoszone są w krajach biorących udział w programie), a także ze sprzedażą pakietów turystycznych oraz z kosztami promocyjno-administracyjnymi. Ogółem największe przychody uzyskiwała jednak w tym przypadku branża hotelarsko-gastronomiczna (46,3% wszystkich przychodów).

Przychody związane z wydatkami turystów w obszarze recepcji turystycznej

W analizie założono, że wydatki turystów w obszarze recepcji turystycznej wynosiły ok. 75% ceny pakietu turystycznego⁹. Szacuje się, że średni wydatek na 1 osobodzień wynosił 34,02 euro brutto, natomiast

⁹ Średnia cena pakietu turystycznego brutto wyniosła 374,01 euro brutto.

całkowita średnia kwota wydatków poczynionych przez 1 turystę podczas pobytu wyniosła średnio 280,51 euro brutto. Całkowite wpływy z wydatków poczynionych przez uczestników programu w obszarze recepcji turystycznej wyniosły ok. 12,5 mln euro brutto.

Jak wynika z tabeli 4, największe wydatki turystów uczestniczących w programie związane były z zakupami (kupno sprzętu osobistego oraz pamiątek i produktów regionalnych – w sumie 51,7%) oraz nabywaniem napojów w hotelach, barach i kawiarniach (30,5%). Wpływy związane z zakupami wyniosły ponad 6 mln euro brutto, natomiast z nabywaniem napojów – ok. 4 mln euro brutto.

Tabela 4. Procentowy udział poszczególnych wydatków turystów w obszarze recepcji turystycznej

Rodzaj wydatków	Udział w całkowitych wydatkach turystów w obszarze recepcji turystycznej (%)
Zakup napojów w hotelach, barach i kawiarniach	30,5
Wycieczki wliczone w pakiet turystyczny	0,2
Wycieczki dodatkowe	2,1
Zakup sprzętu osobistego	17,9
Zakup pamiątek i produktów regionalnych	33,8
Rozmowy telefoniczne, korespondencja	3,5
Uczestnictwo w imprezach kulturalnych i rekreacyjnych	9,5
Inne	2,5

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Biorąc pod uwagę zarówno przychody związane z zakupem pakietów turystycznych, jak i z wydatkami turystów, oszacowano znaczenie ekonomiczne programu dla obszaru recepcji turystycznej. W tabeli 5 zaprezentowano dane dotyczące ogólnej wygenerowanej aktywności ekonomicznej w obszarze recepcji turystycznej.

Największe wpływy pochodziły z zakupu usług noclegowych, żywnościowych (w tym wydatków na napoje – w sumie ok. 12,5 mln euro brutto) oraz usług transportowych (ponad 1,6 mln euro brutto). Całkowita wartość wygenerowanej aktywności ekonomicznej brutto w obszarze recepcji turystycznej wyniosła ponad 24 mln euro. Po odliczeniu podatku VAT

całkowity przychód w obszarze recepcji turystycznej wyniósł ponad 22,5 mln euro.

Tabela 5. Wygenerowana aktywność ekonomiczna w obszarze recepcji turystycznej oszacowana na podstawie zakupu pakietów turystycznych oraz wydatków turystów podczas wyjazdów

Rodzaj usług	Wygenerowana aktywność ekonomiczna brutto (euro)	Stawka podatku VAT w %	Wygenerowana aktywność ekonomiczna netto (euro)
Usługi noclegowe i żywieniowe	8 566 940,88	7	8 006 486,80
Nabywanie napojów w hotelach, barach i kawiarniach	3 849 910,55	7	3 598 047,24
Transport drogowy	397 142,95	7	371 161,64
Transport lotniczy	1 285 986,71	7	1 201 856,74
Wycieczki w pakiecie i wycieczki dodatkowe	683 677,28	16	589 376,97
Rozrywka i opieka rezydenta	245 850,40	16	211 940,00
Koszty promocyjno-administracyjne	1 013 660,11	16	873 844,92
Zakupy	6 525 913,95	16	5 625 787,89
Pozostałe wydatki	1 956 511,92	16	1 686 648,21
Ubezpieczenie	378 231,39		378 231,39
Ogółem	24 903 826,14		22 543 381,79

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Wygenerowane nowe miejsca pracy

Oszacowano, że program „Europe Senior Tourism” łącznie (w obszarze recepcji turystycznej oraz w obszarach wysyłających) wygenerował bezpośrednio 609 nowych miejsc pracy. Najwięcej nowych miejsc pracy powstało w hotelach (294) i restauracjach (156). Na potrzeby obsługi imprez kulturalno-sportowych powstało 50 nowych miejsc pracy, natomiast w biurach podróży 44.

Liczbę miejsc na rynku pracy z uwzględnieniem poszczególnych usługodawców prezentuje tabela 6. Dla porównania przedstawiono w niej

także liczbę miejsc pracy istniejących przed rozpoczęciem realizacji programu.

Tabela 6. Liczba miejsc pracy według usługodawców zaangażowanych w program

Usługodawcy	Liczba istniejących miejsc pracy (w tys.)	Liczba miejsc pracy wygenerowanych w programie
Hotele	324,0	294
Restauracje	1 120,2	156
Transport drogowy	182,2	35
Transport kolejowy	18,4	-
Transport wodny	2,9	-
Transport lotniczy	39,0	15
Biura podróży	57,9	44
Wynajem samochodów	25,5	15
Obsługa imprez kulturalno-sportowych	377,8	50
Ogółem	2 709,9	609

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Oplacalność inwestycji dla budżetu Hiszpanii

W celu oszacowania oplacalności inwestycji dla budżetu Hiszpanii wzięto pod uwagę następujące elementy: wpływy z ubezpieczeń społecznych, oszczędności związane ze zmniejszeniem nakładów na przeciwdziałanie bezrobociu, wpływy z podatku dochodowego, wpływy z podatku VAT oraz wpływy z podatków od dochodu przedsiębiorstw.

Całkowite wpływy do budżetu państwa związane z realizacją programu prezentuje tabela 7. Wyniosły one blisko 7 mln euro, z czego największe znaczenie miały oszczędności związane z mniejszymi nakładami na bezrobocie (ponad 3 mln euro), co przede wszystkim było związane z powstaniem kilkuset nowych miejsc pracy.

Dokonując szczegółowej analizy wpływów według rodzajów zaangażowanych przedsiębiorstw (tab. 8 i 9), w przypadku pierwszych trzech płatności największe wpływy wygenerowała branża hotelarsko-gastronomiczna. Znaczące są także wpływy związane z obsługą imprez kulturalno-sportowych i wynajmem samochodów (tab. 8).

Tabela 7. Wpływy do budżetu państwa uzyskane w wyniku realizacji programu

Rodzaj płatności	Wpływy (euro)
Ubezpieczenia społeczne	1 795 925
Oszczędności ze zmniejszonych nakładów na bezrobocie	3 030 386
Podatek dochodowy	959 458
Podatek VAT	1 092 359
Podatek dochodowy przedsiębiorstw	110 509
Ogółem	6 988 636

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Tabela 8. Wpływy do budżetu państwa uzyskane w wyniku realizacji programu według rodzajów przedsiębiorstw

Rodzaj przedsiębiorstw	Wpływy z ubezpieczeń społecznych (euro)	Oszczędności ze zmniejszonych nakładów na bezrobocie (euro)	Podatek dochodowy (euro)
Hotele i restauracje	1 262 226,8	2 239 850,34	638 563
Transport drogowy	117 257,1	175 674,54	81 395
Transport lotniczy	105 129,3	73 197,72	80 080
Biura podróży	128 282,0	219 593,17	65 696
Obsługa imprez kulturalno-sportowych i wynajem samochodów	183011,7	322 069,98	93 724
Ogółem	1 795 924,9	3 030 385,75	959 458

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Tabela 9. Wpływy do budżetu państwa uzyskane w wyniku realizacji programu według rodzajów usług

Rodzaj usług	Wpływy z podatku VAT	Wpływy z podatku od dochodu przedsiębiorstw
Usługi noclegowe	249 122,97	32 025,95
Zakup napojów w hotelach, barach itp.	111 953,75	16 551,02
Transport drogowy	20 925,63	3 711,62
Transport lotniczy	27 833,18	2 403,71
Wycieczki	38 936,33	3 536,26
Inne (np. rozrywka i opieka rezydenta, zakupy)	643 586,78	50 389,33
Ubezpieczenia	-	1 891,16
Ogółem	1 092 358,64	110 509,04

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

W przypadku podatku VAT i podatku od dochodu przedsiębiorstw największe znaczenie miały: rozrywka i opieka rezydenta oraz inne wydatki w obszarze recepcji turystycznej, a także usługi noclegowe (tab. 9).

Biorąc pod uwagę koszty związane z udzieleniem dofinansowań dla uczestników (ok. 4,8 mln euro) oraz opłaty związane z ubezpieczeniami (0,4 mln euro) całkowita inwestycja rządu hiszpańskiego wyniosła blisko 5,28 mln euro, natomiast wpływy z podatków 6,98 mln euro. **Oplacalność programu dla rządu Hiszpanii** oszacowano więc średnio na ponad **1,7 mln euro**.

5. Znaczenie ekonomiczne programu dla obszarów wysyłających turystów

Aby określić ekonomiczne znaczenie programu dla obszarów wysyłających turystów analizie poddano: wygenerowaną aktywność ekonomiczną, powstałe nowe miejsca pracy oraz oplacalność inwestycji dla administracji poszczególnych krajów.

W przypadku **wygenerowanej aktywności ekonomicznej** największe znaczenie miały: wpływy ze sprzedaży pakietów turystycznych przez biura podróży, wpływy z transportu lotniczego oraz wydatków promocyjno-administracyjnych. Tabela 10 prezentuje wygenerowaną aktywność ekonomiczną wynikającą ze sprzedaży pakietów turystycznych poszczególnych obszarów wysyłających oraz związane z nią stworzone nowe miejsca pracy. Ze względu na większą liczbę uczestników programu, kraje z dofinansowaniem 100 euro wytworzyły w tym przypadku większą aktywność ekonomiczną (0,99 mln euro).

Całkowita aktywność ekonomiczna powstała w wyniku sprzedaży pakietów turystycznych wyniosła niemal 1,2 mln euro, natomiast szacowana liczba nowych miejsc pracy 56. Największą aktywność ekonomiczną wykształciły przy tym kraje, w których było najwięcej uczestników programu: Polska i Grecja. W krajach tych powstało także najwięcej nowych miejsc pracy.

W przypadku transportu lotniczego, którego przychody dotyczyły obszarów wysyłających aż w 80%, szacowane wpływy wyniosły ponad 5,4 mln euro. Ponadto, na potrzeby programu w liniach lotniczych obsługujących

program powstało 28 nowych miejsc pracy. Wpływy z wydatków promocyjno-administracyjnych wyniosły ponad 0,1 mln euro.

Na podstawie omówionych danych szacuje się, że program „Europe Senior Tourism” przyniósł obszarom wysyłającym w sumie ponad 6,6 mln euro i wytworzył 84 nowe miejsca pracy.

Tabela 10. Wykształcona aktywność ekonomiczna związana ze sprzedażą pakietów turystycznych i szacowana liczba nowych miejsc pracy powstałych w wyniku sprzedaży pakietów turystycznych na obszarach wysyłających

Obszar wysyłający z uwzględnieniem wielkości dofinansowania	Wygenerowana aktywność ekonomiczna (euro)	Szacowana liczba nowych miejsc pracy powstałych w wyniku sprzedaży pakietów turystycznych
Słowacja	1 241,8	0
Polska	188 026,6	12
Czechy	15 356,3	1
Ogółem kraje z dofinansowaniem 150 euro	204 624,7	13
Austria	13 956,9	0
Belgia	7 598,7	0
Bułgaria	40 358,9	3
Dania	34 948,8	2
Francja	5 831,1	0
Grecja	409 589,9	18
Holandia	54 963,7	2
Irlandia	149 719,4	4
Włochy	146 573,3	5
Portugalia	17 034,4	1
Rumunia	106 228,9	8
Ogółem kraje z dofinansowaniem 100 euro	986 804,2	43
Ogółem we wszystkich krajach	1 191 428,9	56

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

Analizę **opłacalności inwestycji dla administracji poszczególnych krajów** oparto na szacunkowych danych – zastosowano obowiązujący w Hiszpanii system podatkowy. Podobnie, jak w przypadku obszaru re-

cepcji turystycznej, wzięto tu pod uwagę następujące wskaźniki: wpływy z ubezpieczeń społecznych, oszczędności związane ze zmniejszeniem nakładów na przeciwdziałanie bezrobociu, wpływy z podatku dochodowego, wpływy z podatku VAT oraz wpływy z podatków od dochodu przedsiębiorstw. Całkowite wpływy do budżetu poszczególnych krajów wynikające z poszczególnych płatności wyniosły ponad 1,2 mln euro (tab. 11).

Tabela 11. Wpływy do budżetu poszczególnych państw uzyskane w wyniku realizacji programu

Rodzaj płatności	Wpływy (euro)
Ubezpieczenia społeczne	344 001
Oszczędności ze zmniejszonych nakładów na bezrobocie	422 487
Podatek dochodowy	223 294
Podatek VAT	229 995
Podatek dochodowy przedsiębiorstw	16 998
Ogółem	1 236 775

Źródło: *Evaluation of the profitability...* (2010).

6. Opłacalność programu – wnioski końcowe

Zaprezentowana analiza wyraźnie pokazuje pozytywny wpływ Programu „Europe Senior Tourism” zarówno na gospodarkę kraju recepcji turystycznej, jak i krajów wysyłających turystów. Nasuwają się następujące wnioski:

- całkowity przychód z programu dla kraju destynacji turystycznej (zakup pakietów turystycznych i wydatki uczestników w obszarze recepcji turystycznej) wyniósł ponad 22,5 mln euro,
- program wygenerował 609 nowych miejsc pracy w sektorze turystycznym,
- połowa wpływów z programu dotyczyła branży hotelarsko-gastronomicznej; ponadto w hotelach powstało najwięcej nowych miejsc pracy – 48,3% wszystkich wygenerowanych przez program,
- branża hotelarsko-gastronomiczna wytworzyła 65,1% wpływów z podatków,

- w przypadku obszarów wysyłających turystów, program przyniósł dochód ponad 6,6 mln euro i stworzył 84 nowe miejsca pracy w sektorze turystycznym,
- realizacja programu złagodziła zjawisko sezonowości – jedynie w marcu i kwietniu zaobserwowano niewielką sezonowość,
- dofinansowanie hiszpańskiego rządu wyniosło 22% całego kosztu programu; szacuje się, że za każde zainwestowane w programie 1 euro rząd Hiszpanii otrzymał 1,32 euro z podatków,
- ponad 1,2 mln euro wyniosły wpływy krajów wysyłających turystów otrzymane z podatków (ok. 27,48 euro na 1 uczestnika).

Podsumowując rozważania, szacuje się, że przy całkowitej inwestycji rządu hiszpańskiego, która wyniosła blisko 5,28 mln euro, w programie wypracowano 24,2 mln euro nadwyżki w bieżącym bilansie płatniczym. Program przyczynił się znacząco do zwiększenia atrakcyjności obszarów recepcji turystycznej, zwiększenia ich konkurencyjności gospodarczej oraz ogólnej stymulacji rozwoju (Górska 2010).

Ze względu na utrzymującą się w Europie tendencję do starzenia się społeczeństw, poprawiającą się ogólną sytuację finansową sektora osób starszych i jego dużą siłę nabywczą, inicjatywy z zakresu turystyki społecznej mają duże szanse powodzenia. W przypadku krajów, w których pojawia się problem sezonowości, stanowią one atrakcyjną możliwość poprawienia sytuacji ekonomicznej branży turystycznej. Program „Europe Senior Tourism” przyczynił się bowiem do poprawy struktury sezonowości w turystyce, zwiększenia zatrudnienia w sektorze turystycznym oraz związanego z nim wzrostu gospodarczego, a także integracji mieszkańców krajów europejskich.

Ze względu na znaczące korzyści społeczno-ekonomiczne realizowana jest już kolejna edycja programu, w której wytypowano trzecią destynację turystyczną w Hiszpanii – region Walencji¹⁰. Dodatkowo, partycypujące w programie biura podróży, doceniając ekonomiczne znaczenie sektora osób starszych na rynku turystycznym, rozpoczęły kreowanie własnej oferty, zbliżonej do programu „Europe Senior Tourism”.

¹⁰ Od października 2010 r. program obejmuje hotele na Costa del Sol, Costa de la Luz, w Almerii i Grenadzie (Andaluzja), na Majorce, Minorce i Ibizie oraz w kurortach: Benidorm, Gandia i Peñíscola (region Walencji).

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, 2010, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Evaluation of the profitability and economic impact generated by the Europe Senior Tourism Programme. Working document*, 2010, Innova Management.
- Górska E., 2010, *Turystyka społeczna jako forma aktywizacji rynków turystycznych na przykładzie programów turystyki społecznej w Hiszpanii*, Acta Scientiarum Poloniarum, Oeconomia, 9 (4).

Strony internetowe

- www.beefree.pl (09.12.2010)
- www.europeseniortourism.eu (09.12.2010)
- www.eximttours.pl (09.12.2010)
- www.invitatio.com.pl (09.12.2010)
- www.neckermann.pl (09.12.2010)
- www.rainbowtours.pl (09.12.2010)
- www.seniorzy.pl (09.12.2010)
- www.stat.gov.pl (09.12.2010)
- www.travel-senior.com.pl (09.12.2010)
- www.travel-senior.pl (09.12.2010)
- www.wakacjedlaseniorow.pl (09.12.2010)

część II.
Organizatorzy
turystyki społecznej

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Joanna Kowalczyk-Anioł*

CARITAS ARCHIDIECEZJI ŁÓDZKIEJ JAKO ORGANIZATOR TURYSTYKI SPOŁECZNEJ

1. Wstęp¹

Caritas – katolicka organizacja dobroczynna o zasięgu światowym powstała na przełomie XIX i XX w. Początki Caritas Polska przypadają na koniec lat 20. XX w., natomiast Caritas Diecezji Łódzkiej na 1932 r. W Polsce Caritas funkcjonuje w układzie trzech głównych poziomów struktur – krajowym, diecezjalnym i parafialnym. W 1950 r. organizacja została zlikwidowana, a jej reaktywacja nastąpiła dopiero w 1990 r.

Caritas Polska jest instytucją charytatywną Konferencji Episkopatu Polski, która działa na podstawie *Ustawy z 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej*. Organizacja koordynuje pracę 44 Caritas diecezjalnych i archidiecezjalnych. Od 2004 r. ma status organizacji pożytku publicznego².

Do zadań szczegółowych Caritas w zakresie pomocy społecznej należy m.in. udzielanie pomocy doraźnej i długofalowej, materialnej i finansowej osobom potrzebującym, tj. bezrobotnym, bezdomnym, chorym, starszym, dzieciom z rodzin ubogich oraz imigrantom i uchodźcom. Poszczególne ogniwa Caritas prowadzą m.in. placówki opiekuńczo-wychowawcze, Stacje Opieki Caritas, ośrodki rehabilitacyjne, Zakłady Pie-

* IGMiT UŁ, WSTH w Łodzi, 93-192 Łódź, ul. Senatorska 11, e-mail: proxa2@vp.pl.

¹ Opracowane na podstawie informacji z oficjalnych stron internetowych Caritas (<http://www.caritas.pl>) i Caritas Archidiecezji Łódzkiej (<http://caritas.lodz.pl>), w tym dostępnego dokumentu – *Raport Roczny 2009 Caritas w Polsce*.

² Caritas Polska nr KRS 0000198645; Caritas Archidiecezji Łódzkiej ma status organizacji pożytku publicznego od 2007 r.

lęgnacyjno-Opiekuńcze, Domy Pomocy Społecznej, Warsztaty Terapii Zajęciowej, Domy Samotnej Matki, kuchnie dla ubogich, świetlice dziennego pobytu dla dzieci i osób w podeszłym wieku itp.

Caritas ponadto tworzy, koordynuje i realizuje tzw. programy ukierunkowane (ogólnopolskie kampanie), np. organizację zimowego i letniego wypoczynku dla dzieci z ubogich rodzin, Wigilijne Dzieło Pomocy Dzieciom (z którego środki służą m.in. realizacji poprzedniego programu), Jałmużna Wielkopostna, Kromka Chleba, Program Skrzydła³, Okno Życia.

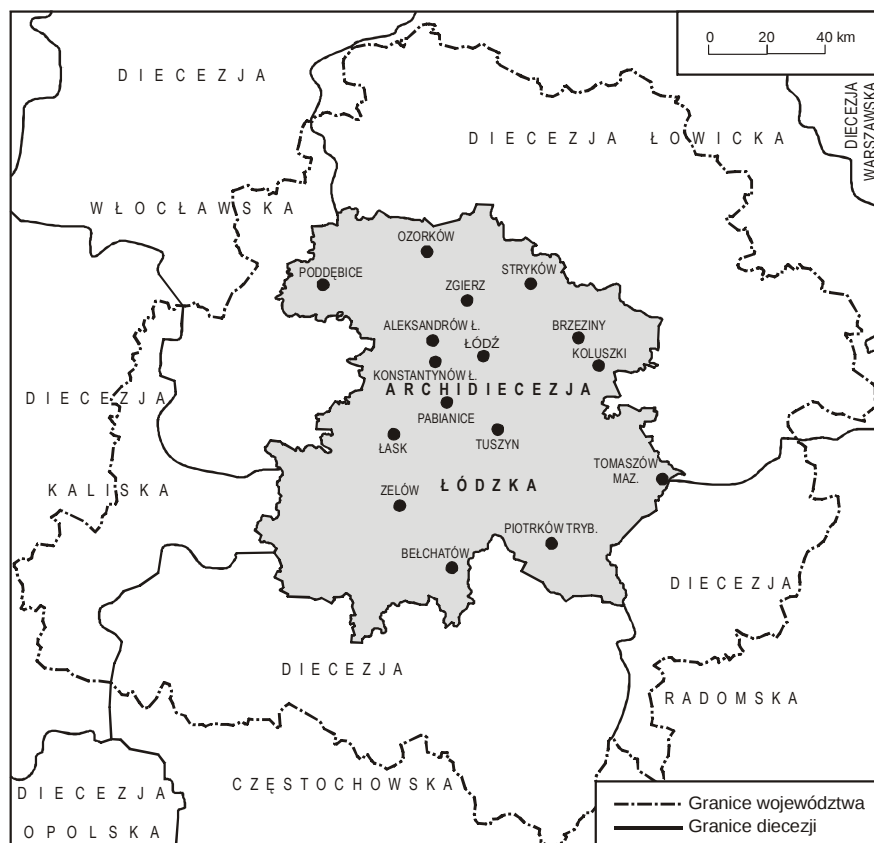
Caritas Archidiecezji Łódzkiej⁴ wpisuje się w zarysowany pokrótce zakres zadań, przy czym przedmiotem dalszej analizy będą jedynie działania związane z turystyką społeczną prowadzone przez tę organizację w latach 2005–2010. Za turystykę społeczną autorka uznaje takie wyjazdy turystyczne, za które uczestnicy (w tym opracowaniu – dzieci i osoby niepełnosprawne) nie ponoszą żadnych lub tylko częściowy koszt. Wśród różnych celów turystyki społecznej należy podkreślić dążenie do umożliwienia wyjazdów turystycznych osobom, które w warunkach komercyjnych takiej szansy nie mają (wyrównywanie szans społecznych).

2. Caritas Archidiecezji Łódzkiej – miejsca recepcji turystyki społecznej w latach 2005–2010

Warto zaznaczyć, że pod względem przestrzennym Caritas Archidiecezji Łódzkiej zamyka się w granicach województwa łódzkiego, ale poza nią na terenie województwa funkcjonują jeszcze obszary (parafie) należące do diecezji łowickiej (m.in. Kutno, Łęczyca, Skierniewice, Rawa Mazowiecka), włocławskiej (m.in. Sieradz, Zduńska Wola), kaliskiej (Wieruszów), radomskiej (m.in. Opoczno, część parafii Tomaszowa Mazowieckiego i Sulejowa) i archidiecezji częstochowskiej (m.in. Pajęczno, Wieluń) (rys. 1).

³ Program „Skrzydła” funkcjonuje od 2005 r. Jego celem jest umożliwienie dalszego kształcenia dzieciom i młodzieży pochodzących z rodzin najuboższych lub dysfunkcyjnych. Program ma charakter długofalowy – dzieci i młodzież otrzymują comiesięczne zapomogi w okresie szkolnym (finansowanie posiłków, wyprawek, podręczników itp.) oraz możliwość wzięcia udziału w wyjeździe wakacyjnym.

⁴ W latach 1990–1992 – Caritas Diecezji Łódzkiej, od 1992 r. Archidiecezji Łódzkiej. Caritas Archidiecezji Łódzkiej ma swoją główną siedzibę w Łodzi, przy ul. Gdańskiej 111.

Rys. 1. Caritas Archidiecezji Łódzkiej na tle województwa łódzkiego
(opracowanie własne)

W odniesieniu do turystyki społecznej Caritas Archidiecezji Łódzkiej koncentruje swoje działania wśród dzieci i osób niepełnosprawnych. Taką też specjalizację ma prowadzona przez Caritas Archidiecezji Łódzkiej baza noclegowa – dwa ośrodki położone w atrakcyjnej przyrodniczo okolicy – dolinie rzeki Grabi (ok. 40 km od Łodzi). Jest to sezonowy Ośrodek Kolonijny w Łasku-Kolumnie i całoroczny Ośrodek Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy w Drzewocinach⁵ (rys. 2).

W skali kraju oddziały diecezjalne Caritas dysponują 52 własnymi ośrodkami wypoczynkowymi. Na czas wakacji wynajmują ponadto 97

⁵ W ośrodku poza turnusami rehabilitacyjnymi i koloniami dla dzieci organizowane są ponadto skupienia, rekolekcje, szkolenia, zielone szkoły itp.

innych ośrodków⁶. Caritas Archidiecezji Łódzkiej corocznie (każdego roku na przestrzeni analizowanych lat 2005–2010) wynajmuje obiekt w Rochnie k. Brzeziny⁷, korzysta również z budynków należących do klasztoru oo. Filipinów w Poświętnym (Poświętne-Studzianna). W 2009 r. w ramach akcji wakacyjnej zorganizowano ponadto kolonie w Sulejowie, a w 2010 r. w Tomaszowie Mazowieckim. Wszystkie dotychczas omówione miejsca leżą w granicach województwa łódzkiego. W ostatnich dwóch latach zrealizowano także kolonie letnie poza regionem łódzkim – w Kołobrzegu w ośrodku Caritas Diecezji Koszalińsko-Kołobrzesckiej (rys. 2).

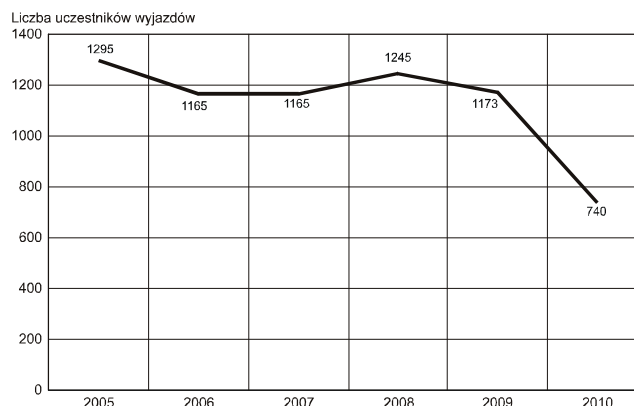

Rys. 2. Miejsca wyjazdów w ramach turystyki społecznej organizowanej przez Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010 (opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej)

Z udostępnionych informacji wynika, że w 2010 r. jedynym oddziałem diecezjalnym poza Caritas Archidiecezji Łódzkiej, który zorganizował wypoczynek letni na terenie województwa łódzkiego, był Caritas Diecezji Łowickiej, koordynujący kolonie letnie (80 osób) w Spale oraz pobyt w Strzegocinie k. Kutna dzieci z Kutna (10) i Sochaczewa (10), objętych programem „Skrzydła”.

⁶ <http://www.caritas.pl>.

⁷ Ośrodek Wypoczynkowo-Szkoleniowy Relaks w Rochnie.

Rys. 3. Liczba uczestników wyjazdów kolonijnych i rehabilitacyjnych z Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010 (opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej)

Analizując wielkość zjawiska w ujęciu dynamicznym, warto zaznaczyć, że do 2009 r. Caritas Archidiecezji Łódzkiej organizowała wyjazdy kolonijne i rehabilitacyjne dla co najmniej 1165 osób rocznie (maksymalnie dla 1295 osób w 2005 r.). W 2010 r. nastąpił spadek o ponad 1/3 w liczbie osób, które objęto wakacyjną akcją (rys. 3).

3. Beneficjenci (uczestnicy) turystyki społecznej Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010

W gronie osób, które uczestniczyły w dofinansowanych wyjazdach wakacyjnych z Łódzką Caritas w latach 2005–2010, można wyróżnić siedem grup (tab. 1). Są one zróżnicowane pod względem m.in. wieku, cech społecznych, a nawet charakteru związków z Caritas⁸, co symptomatyczne, w pewnym stopniu odzwierciedlają szeroki zakres działalności społecznej omawianej organizacji.

⁸ Rozumianych jako częstotliwość korzystania z pomocy Caritas Archidiecezji Łódzkiej.

Tabela 1. Uczestnicy turystyki społecznej Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010

Grupy turystyki społecznej	Liczba osób rocznie min-max
Dzieci z rodzin najuboższych (z Łodzi i okolic)	385–860
Dzieci polonijne (Białoruś, Litwa, Ukraina) ^a	60–75
Dzieci z łódzkich domów dziecka i ośrodków szkolno-wychowawczych (często z powodu wieku lub ciężkich schorzeń niezakwalifikowane na żadne inne kolonie)	40–45
Dzieci i młodzież – podopieczni łódzkich świetlic środowiskowych Caritas	40
Dzieci i młodzież – stypendyści programu „Skrzydła”	20–30
Dzieci niepełnosprawne	20–83
Dorośli niepełnosprawni	180–420

^a Brak w 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej.

Wśród beneficjentów turystyki społecznej Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010 były przede wszystkim dzieci, w tym: dzieci z rodzin najuboższych z Łodzi i okolic, dzieci z łódzkich domów dziecka i ośrodków szkolno-wychowawczych, podopieczni z całorocznych łódzkich świetlic środowiskowych Caritas⁹, stypendyści programu „Skrzydła”, dzieci niepełnosprawne oraz dzieci polonijne z Białorusi, Litwy i Ukrainy¹⁰. Osoby dorosłe objęte akcją wakacyjną to osoby niepełnosprawne.

3.1. Kolonie letnie

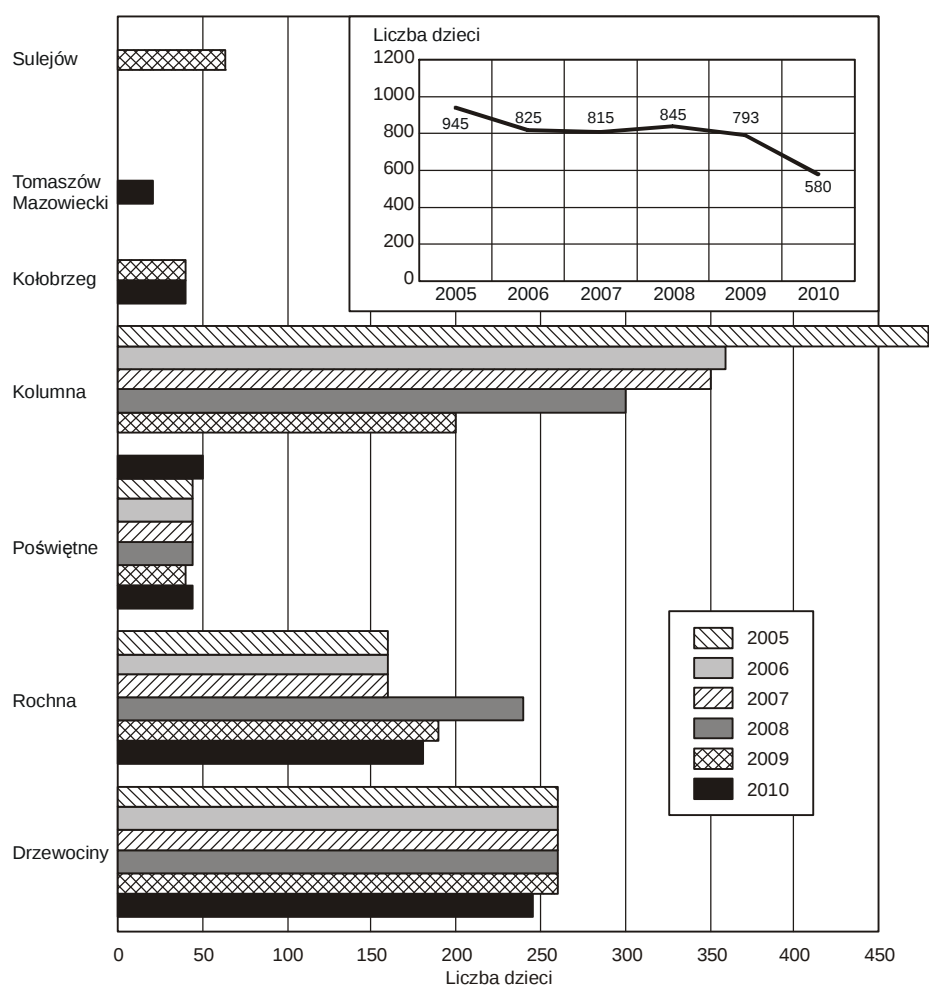
Jak wskazano, największą subpopulacją wyjeżdżającą każdego roku z Caritas Archidiecezji Łódzkiej są dzieci. Ich liczba w ostatnich latach jednak systematycznie spada: w 2005 r. było to łącznie 945 osób, w 2010 r. zaś już tylko 580 (rys. 4). W 2009 r. w ramach akcji letniej z oddziałem Caritas Archidiecezji Łódzkiej wyjechało 793 dzieci, co sta-

⁹ Są to najczęściej dzieci i młodzież z rodzin dysfunkcyjnych, ubogich, często dotkniętych patologiami (*Informator o działalności charytatywnej...* 2008).

¹⁰ W 2009 r. w 25 ośrodkach Caritas w Polsce wypoczywało ponad 6 tys. dzieci polonijnych z Litwy, Łotwy, Białorusi, Ukrainy i Rumunii. Pobyt 3,5 tys. sfinansowało Biuro Polonijne Senatu RP (www.plock.caritas.pl).

nowi ok. 1,6% dzieci biorących udział w Wakacyjnej Akcji Caritas (48 978).

Podstawową formą wypoczynku poza miejscem zamieszkania organizowanego dla dzieci przez Caritas Archidiecezji Łódzkiej są kolonie letnie. Do 2008 r. najliczniejsze kolonie łódzka Caritas organizowała we własnym ośrodku w Łasku-Kolumnie (w 2005 r. – 480 dzieci, 2006 r. – 360, 2007 r. – 350, 2008 r. – 200; patrz rys. 4).

Rys. 4. Wyjazdy kolonijne z Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010
(opracowanie własne na podstawie danych
uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej)

Zmniejszająca się z każdym rokiem liczba uczestników była głównie konsekwencją coraz niższych dotacji uzyskiwanych przez organizację. W 2010 r., gdy Caritas nie wygrała przetargu na organizację wypoczynku letniego dla dzieci z rodzin najuboższych, większa część akcji kolonijnej łódzkiego oddziału odbyła się w Drzewocinach. Warto zaznaczyć, że ośrodek ten z racji swojej podwójnej specjalizacji (kolonijnej i rehabilitacyjnej) ma pewne ograniczenia w recepcji turystycznej w sezonie letnim.

W Drzewocinach w ramach „akcji wakacyjnej” wypoczywa każdego roku ponad 250 kolonistów, nieco mniej – od 160 do 190 dzieci w Rochnie k. Brzezin (zazwyczaj 160 dzieci z rodzin najuboższych i 20–30 dzieci z programu „Skrzydła”). Co ważne, w obu ośrodkach w tych samych turnusach realizowane są zarówno pobyty dotowane, jak i w pełni komercyjne, tj. finansowane przez rodziny uczestników¹¹. Najmniejszym pod względem liczby uczestników spośród stałych miejsc recepcji jest Poświętne-Studzianna. Wypoczywa tu zazwyczaj 40–45-osobowa grupa dzieci.

Ponadto w 2009 r. w Sulejowie, a w 2010 r. w Kolumnie klerycy Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi, w ramach akcji wakacyjnej Caritas Archidiecezji Łódzkiej, poprowadzili kolonie dla dzieci niepełnosprawnych (sfinansowane ze środków pochodzących ze zbiórki w parafiach archidiecezji łódzkiej przez alumnów WSD w Łodzi) (rys. 4).

Kolonie z Caritas Archidiecezji Łódzkiej co roku organizowane są pod innym hasłem, któremu podporządkowane jest wiele zajęć. Przykładowo w 2007 r. hasłem przewodnim były „Zielone EKO-Wakacje”, w 2008 r. – „Lato leśnych ludzi”, 2009 r. – „Od chaosu do kosmosu”, a w 2010 r. – „W krainie Polan” (w Kołobrzegu „W krainie Gryfitów”). Z uwagi na katolicki charakter kolonii dzieci mogą uczestniczyć we wspólnej modlitwie i mszy świętej. Na turnusach, na których przebywały dzieci polonijne, realizowany był ponadto program „Polska moją Ojczyzną”. Należy zaznaczyć, że każdego roku w akcję kolonijną zaangażowana jest kilkudziesięcioosobowa grupa wykwalifikowanych wolontariuszy tworzących kadre opiekuńczo-wychowawczą.

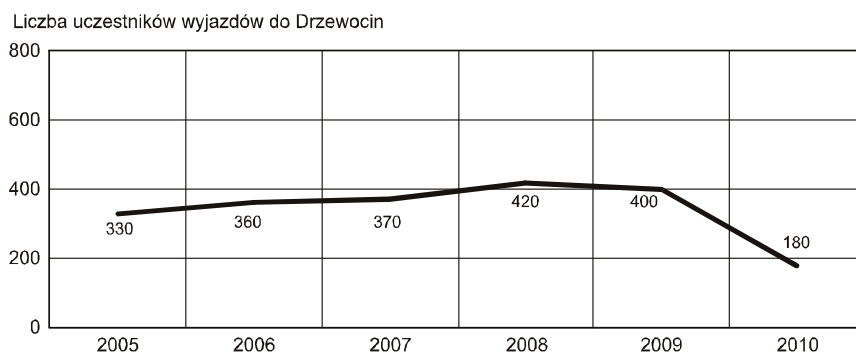
¹¹ Przedstawione w zestawieniach i analizie liczby odnoszą się jedynie do wyjazdów w ramach turystyki społecznej. Z informacji uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej wynika, że w ośrodku w Drzewocinach liczba uczestników kolonii komercyjnych i dofinansowanych jest porównywalna.

W okresie wakacji, oprócz wyjazdów kolonijnych Caritas Archidiecezji Łódzkiej prowadzi jeszcze akcję „Lato w mieście”. Obie propozycje (kolonie i zajęcia otwarte w mieście) są częścią całorocznego programu społeczno-edukacyjnego dla dzieci i młodzieży, który podczas roku szkolnego skupia się na pracy w świetlicach środowiskowych i innych placówkach wsparcia dziennego.

3.2. Wyjazdy osób niepełnosprawnych

Wśród zróżnicowanej działalności Caritas w Polsce na rzecz osób niepełnosprawnych znajdują się placówki prowadzone przez poszczególne oddziały Caritas. Należą do nich: ośrodki rehabilitacyjne, warsztaty terapii zajęciowej, domy dziennego lub stałego pobytu, gabinety rehabilitacyjne, ośrodki informacji dla osób niepełnosprawnych¹².

Dalsza część analizy odnosi się do ośrodka rehabilitacyjno-wypoczynkowego w Drzewocinach¹³, w którym od 2000 r. organizowane są 14-dniowe turnusy rehabilitacyjne, głównie dla osób dorosłych oraz młodzieży i dzieci z upośledzeniem kończyn (dolnych i górnych), jak i dzieci z mózgowym porażeniem dziecięcym, a także ich rodziców (rys. 5).

Rys. 5. Wyjazdy osób niepełnosprawnych z Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2005–2010 (opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w Caritas Archidiecezji Łódzkiej)

¹² <http://www.caritas.pl>.

¹³ Caritas prowadzi łącznie 10 ośrodków rehabilitacyjnych. Znajdują się one m.in. w Jadownikach Mokrych, Myczkowcach, Mikołowie-Borowej Wsi, Zatorze, Zebrzydowicach, Zembrzycach, Piekoszowie, Głucholazach.

Nabór osób niepełnosprawnych zainteresowanych pobytem i rehabilitacją w ośrodku ogłaszany jest na wiosnę przez łódzkie parafie. W ok. 3/4 przypadków pobyty te są dofinansowane. Od 2005 r. do 2008 r. ośrodek w Drzewocinach notował stały wzrost liczby osób uczestniczących w turnusach rehabilitacyjnych (dofinansowanych) do poziomu 420 osób (w tym 20 dzieci) (rys. 5). W 2009 r. nastąpiła stagnacja, a w 2010 r. gwałtowny spadek – z turnusów skorzystało jedynie 180 osób.

Uzupełnieniem oferty dla tej grupy odbiorców były wspomniane już wcześniej (rys. 4) kolonie dla dzieci niepełnosprawnych, które w Sulejowie (2009 r.) i Kolumnie (2010 r.) zorganizowali klerycy Wyższego Seminarium Duchownego w Łodzi.

3.3. Źródła finansowania

Jednym z ważniejszych wyróżników turystyki społecznej jest odmienność od turystyki komercyjnej sposób jej finansowania. Mogą to być zarówno wyjazdy niskokosztowe (organizowane przez instytucje społeczne, np. PTTK, PTSM), jak i wyjazdy w różnym stopniu dofinansowane lub całkowicie bezpłatne dla uczestnika.

W przypadku programu Wakacyjna Akcja Caritas Archidiecezji Łódzkiej uczestnicy objęci akcją nie ponoszą żadnych kosztów bądź koszty te mają charakter niewielki, często jedynie symboliczny¹⁴. Senat Rzeczypospolitej Polskiej i w mniejszym stopniu Ministerstwo Edukacji Narodowej finansuje corocznie wypoczynek 60–75 dzieci polonijnych. Z odrębnego programu „Skrzydła” opłacany jest wypoczynek 20–30 stypendystów tego programu, natomiast kolonie dla dzieci niepełnosprawnych (50–60 osób) finansowane są przez Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi. W pozostałych przypadkach Caritas Archidiecezji Łódzkiej, przejmując rolę organizatora wypoczynku, pozyskuje na ten cel dofinansowania głównie z Wydziału Edukacji Urzędu Miasta Łodzi, Kuratorium Oświaty w Łodzi i Caritas Polska (tab. 2).

¹⁴ Kwestie wysokości odpłatności za udział w poszczególnych rodzajach wyjazdów są rozpatrywane indywidualnie.

Tabela 2. Źródła finansowania turystyki społecznej
Caritas Archidiecezji Łódzkiej w latach 2009–2010

Grupy turystyki społecznej	Miejsca recepcji	Źródła finansowania
Dzieci z rodzin najuboższych (z Łodzi i okolic)	Kolumna ^a	UMŁ (przetarg) Caritas AŁ symboliczne środki własne uczestnika
	Rochna	Wydz. Edukacji UMŁ Caritas AŁ (ok. 50%) symboliczne środki własne uczestnika
	Drzewociny	Wydz. Edukacji UMŁ Łódzkie Kuratorium Oświaty środki Caritas AŁ (ok. 60%) symboliczne środki własne uczestnika
Dzieci polonijne (Białoruś, Litwa, Ukraina) ^a	Drzewociny ^a	Senat RP, MEN
Dzieci z łódzkich domów dziecka i ośrodków szkolno-wychowawczych (często z powodu wieku lub ciężkich schorzeń niezakwalifikowane na żadne inne kolonie)	Poświętne	Wydz. Edukacji UMŁ Caritas Polska środki własne domów dziecka
Dzieci i młodzież – podopieczni łódzkich świetlic środowiskowych Caritas	Kołobrzeg (2009, 2010)	Wydz. Edukacji UMŁ Łódzkie Kuratorium Oświaty Caritas AŁ (ok. 55%) symboliczne środki własne uczestnika
	Drzewociny	Wydz. Edukacji UMŁ Łódzkie Kuratorium Oświaty Caritas AŁ (ok. 60%) symboliczne środki własne uczestnika
Dzieci i młodzież: stypendyści programu „Skrzydła”	Rochna	Program „Skrzydła”
Dzieci niepełnosprawne (z Łodzi i województwa)	Sulejów (2009) Kolumna (2010)	Wyższe Seminarium Duchowne w Łodzi (zbiórki w parafiach archidiecezji przez alumnów WSD)
	Drzewociny	PFRON (MOPS/GOPS/PCPR) ^b Caritas AŁ środki własne uczestnika ^c
Dorośli niepełnosprawni	Drzewociny	PFRON (MOPS/GOPS/PCPR) ^b Caritas AŁ środki własne uczestnika ^c

^a Brak w 2010 r.;

^b Dofinansowania z indywidualnych wniosków uczestników do MOPS w Łodzi, GOPS lub PCPR (głównie środki PFRON).

^c 1/3 uczestników bez jakichkolwiek środków własnych – indywidualne dofinansowania Caritas AŁ.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Caritas Archidiecezji Łódzkiej oraz zestawień przyznanych dotacji w konkursie ofert (UMŁ, Łódzkie Kuratorium Oświaty) na wykonanie zadań związanych z organizacją wyjazdowych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży (bez zabezpieczenia socjalnego) w okresie wakacji letnich w 2010 r.

Część środków pochodzi z dofinansowania indywidualnych wniosków uczestników przez Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej (MOPS, głównie w Łodzi), Gminne Ośrodki Pomocy Społecznej (GOPS) czy Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie (PCPR). Zdobyte każdego roku różne kwoty nie są jednak wystarczające, stąd konieczność współfinansowania wyjazdów ze środków własnych organizacji. Te z kolei pochodzą m.in. z przeprowadzanych zbiórek celowych w parafiach i łódzkich marketach sieci Carrefour, przekazanego na rzecz Caritas 1% podatku dochodowego, Wigilijnego Dzieła Pomocy Dzieciom.

Ukształtowany tak, różny każdego roku, budżet programu i społeczny, niskokosztowy charakter organizowania wyjazdów¹⁵ pozwalają Caritas Archidiecezji Łódzkiej na realizację widocznej w skali Łodzi i województwa akcji wypoczynku letniego poza miejscem zamieszkania.

W 2010 r. szacunkowa wartość Wakacyjnej Akcji Caritas Archidiecezji Łódzkiej była zbliżona do sumy wszystkich dotacji Urzędu Miasta Łodzi, przyznanych w konkursie ofert na realizację zadania „Organizacja wyjazdowych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży w okresie wakacji letnich 2010 r.”. Pozyskane środki zewnętrzne na organizację akcji (tj. 58 950 zł z UMŁ, Kuratorium Oświaty w Łodzi i Caritas Polska) stanowiły ok. 15% wartości podjętego przedsięwzięcia.

Podsumowując rozważania, należy podkreślić aktywną działalność członków łódzkiej Caritas, nie tylko w gromadzeniu środków (zewnętrznych i wewnętrznych), ale też skuteczną aktywizację środowiska społecznego obejmującą wolontariat (na każdym etapie i szczeblu koordynacji akcji wakacyjnej), a także sponsoring podejmowany przez lokalnych i regionalnych przedsiębiorców, instytucje (urzędy gminy, parafie itp.) czy osoby prywatne.

¹⁵ Wychowawcy, ratownicy i inni członkowie kadry pedagogicznej to w większości wolontariusze.

Literatura

Informator o działalności charytatywnej Caritas Archidiecezji Łódzkiej w 2007 roku, 2008, Wydawnictwo Kuria Metropolitalna Łódzka.

Raport roczny 2009 Caritas w Polsce, Fundacja Pro Caritate, Warszawa.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (DzU nr 29, poz.154, z późniejszymi zmianami).

Wykaz ofert na dofinansowanie wypoczynku dzieci i młodzież – lato 2010, Kuratorium Oświaty w Łodzi, Łódź.

Zestawienie przyznanych dotacji w konkursie ofert zgodnie z zarządzeniem nr 4156/V/09 Prezydenta Miasta Łodzi z dnia 13.04.2010 r., Łódź.

Strony internetowe

<http://caritas.lodz.pl> (15.10.2010)

<http://www.caritas.pl> (15.10.2010)

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Caritas_Lodz.jpg (13.11.2010)

<http://www.opoka.org.pl> (13.11.2010)

<http://www.plock.caritas.pl> (10.11.2010)

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Marek Skrzypczyński*

TURYSTYKA SPOŁECZNA NA TLE DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁÓW POLSKIEGO TOWARZYSTWA TURYSTYCZNO- -KRAJOZNAWCZEGO W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

1. Wstęp

Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze jest jedną z największych w Polsce organizacji zajmujących się turystyką. Od 1950 r. działa jako spadkobierca Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego. Statutowym celem organizacji jest działalność w zakresie kultury fizycznej, kultury, oświaty i ochrony środowiska. Podejmuje także wiele inicjatyw ze sfery działań publicznych, do których m.in. można zaliczyć: krzewienie turystyki i krajoznawstwa oraz aktywnych form wypoczynku dzieci i młodzieży, podtrzymywanie tradycji narodowej, edukację i wychowanie dzieci i młodzieży, pomoc społeczną rodzinom oraz osobom w trudnej sytuacji życiowej, działania na rzecz osób niepełnosprawnych, porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz przeciwdziałania patologiom społecznym. Duże znaczenie ma również aktywność w zakresie ekologii, ochrony zwierząt i dziedzictwa przyrodniczego.

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: marek.skrzypczynski@wsth.edu.pl.

2. Działalność PTTK w Polsce

W 2009 r. PTTK liczyło 72,5 tys. członków, zorganizowanych w 2267 kołach i klubach, tworzących 314 oddziałów. Organizacja funkcjonuje w głównej mierze dzięki społecznej kadrze programowej, którą stanowią: przewodnicy, instruktorzy krajoznawstwa, organizatorzy i przodownicy turystyki kwalifikowanej, opiekunowie przyrody i zabytków oraz znakarze szlaków turystycznych. Duża liczba kadry programowej (ok. 20 tys. osób) świadczy o wysokiej aktywności i zaangażowaniu w popularyzację turystyki i krajoznawstwa (*TK-O sprawozdanie z działalności za 2009 rok*).

W latach 2005–2007 pod egidą PTTK organizowano rocznie 23,2–24,6 tys. imprez turystyki kwalifikowanej, w których brało udział 634,6–675,4 tys. uczestników (Jabłoński 2009). Niepokojący jest jednak stały trend spadkowy. Z roku na rok systematycznie malała zarówno liczba imprez, jak i liczba turystów.

Promując pewne formy aktywności turystycznej, idee i dobre praktyki, Towarzystwo od kilku lat proponuje wiele ogólnopolskich inicjatyw skierowanych do szerokiego grona odbiorców. Były one poświęcone m.in.: bezpieczeństwu w górach (2004 r.), popularyzacji schronisk górskich (2005 r.), szlaków turystycznych (2007 r.), zachowań proekologicznych („Spotkania u źródeł rzek” w latach 2004–2005, „Sadzimy lasy” w latach 2005–2006, „Rok przyrody” w 2008 r.).

PTTK dużo uwagi poświęca działalności wśród dzieci i młodzieży, blisko 25% członków skupionych jest właśnie w środowisku szkolnym, a liczba szkolnych kół i klubów stanowi 40% wszystkich jednostek organizacyjnych. Długą tradycję mają akcje programowe i konkursy: Ogólnopolski Młodzieżowy Turniej Turystyczno-Krajoznawczy (od 1972 r.), Ogólnopolski Młodzieżowy Konkurs Krajoznawczy „Poznajemy Ojcowiznę” (od 1990 r.), czy „Konkursy Krasomówcze” (od 1976 r.). Według sprawozdań statystycznych, ilustrujących frekwencję uczestników imprez turystyki kwalifikowanej, udział młodzieży szkolnej sięgał 47%¹, a 48% w przypadku turystyki powszechnej. W roku 2009 na poziomie oddziałów oraz centralnym zrealizowano wiele działań w ramach „Roku dzieci i młodzieży w PTTK”².

¹ W latach 2005–2007 odsetek ten wahał się na poziomie 51–54%. W liczbach bezwzględnych było to 327,7–364,8 tys. uczestników (Jabłoński 2009).

² www.pttk.pl.

Upowszechnianie turystyki w grupie osób niepełnoprawnych jest dużym wyzwaniem dla organizacji i prowadzone jest od wielu lat. Pierwsze koła PTTK powstawały przy Polskim Związku Głuchych już w latach 50. ubiegłego wieku (Czachara 2008). Działania podjęte w 2008 r. w ramach projektu „Turystyka dla wszystkich” przyniosły efekty w postaci stworzenia bazy danych obiektów infrastruktury turystycznej dostępnych dla osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności na terenie całego kraju³. Poza tym liczba uczestników niepełnosprawnych w imprezach turystyki kwalifikowanej zwiększyła się o 22% w stosunku do 2007 r., nastąpił również wzrost procentowego udziału (do 2,8%) w stosunku do liczby wszystkich korzystających z tych form turystyki (tab. 1).

Tabela 1. Udział niepełnosprawnych w imprezach PTTK w latach 2006–2009

Rok	Turystyka kwalifikowana			Turystyka powszechna		
	liczba uczestników		%	liczba uczestników		%
	ogółem	niepełnosprawnych		ogółem	niepełnosprawnych	
2006	641 123	13 531	2,1	329 910	9 497	2,9
2007	634 533	14 372	2,3	305 864	10 271	3,4
2008	626 147	17 547	2,8	296 179	10 310	3,5
2009	628 876	15 804	2,5	321 393	11 437	3,6

Źródło: TK-O 2006–2009.

Tendencja wzrostowa nie została niestety utrzymana w kolejnym roku. Jednak w imprezach turystyki powszechnej z roku na rok zarówno liczba, jak i odsetek turystów niepełnosprawnych systematycznie wzrasta.

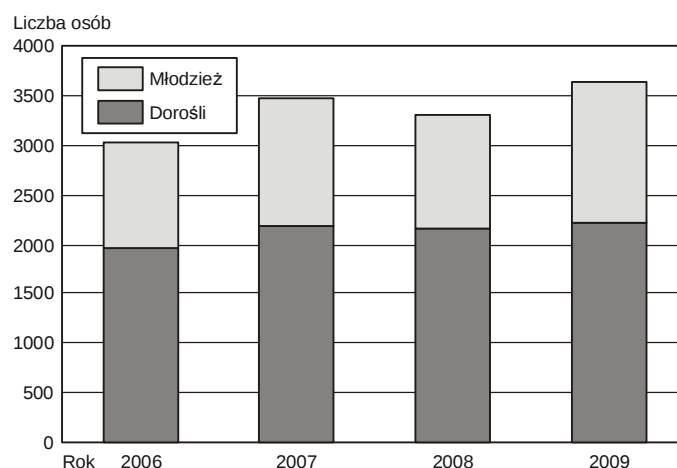
3. Aktywność organizacyjna i turystyczna oddziałów PTTK w województwie łódzkim

Dane zawarte w tym opracowaniu pochodzą ze zbiorczych sprawozdań ze stanu organizacyjnego oraz działalności programowej (formularz TK-O) z lat 2006–2009 oraz programów imprez organizowanych przez

³ www.turystykadlawszystkich.pl.

poszczególne oddziały PTTK w regionie łódzkim⁴. Przeprowadzono również kwerendę, dzięki której uzyskano informacje o liczbie dofinansowanych imprez, kwocie, jak i źródle pochodzenia dotacji. Informacje te mają charakter orientacyjny, w wielu przypadkach oddziały otrzymały pomoc bezgotówkową (donator opłacił autokar, poczęstunek dla uczestników, zakupił materiały organizacyjne itp.), która pozwoliła obniżyć kwotę opłaty wpisowej dla uczestników imprez. Po oszacowaniu wartości pomocy, została ona dodana do kwoty wsparcia gotówkowego.

Na terenie województwa łódzkiego w latach 2006–2010 zarejestrowano 20 oddziałów (z czego jeden w 2009 r. zaprzestał prowadzenia działalności organizacyjnej). Skupiały one na koniec 2009 r. 3633 członków, z których 1403 (38,6%) stanowiła młodzież. Rysującą się w ostatnich latach tendencję należy ocenić pozytywnie, z uwagi na przyrost zarówno ogólnej liczby członków, jak i najmłodszej grupy (rys. 1).

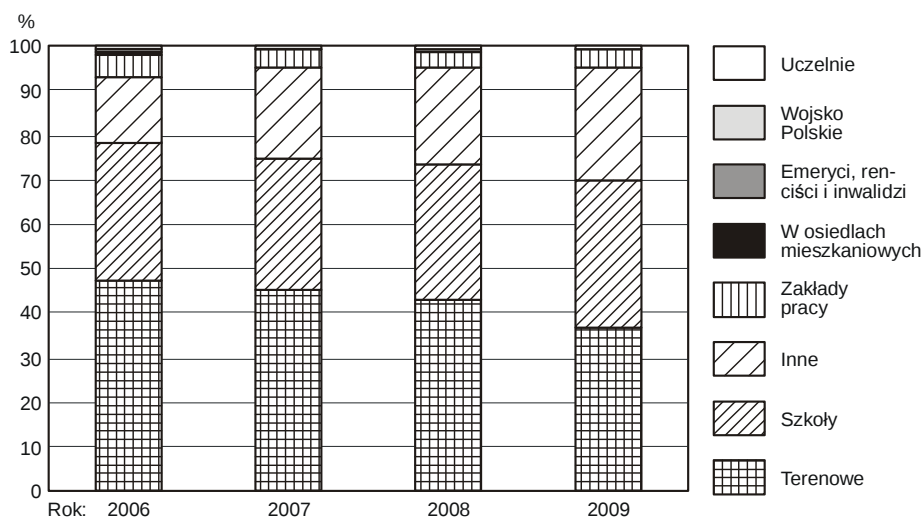
Rys. 1. Liczba członków PTTK w województwie łódzkim w latach 2006–2010 (sprawozdania KT-O z lat 2006–2009)

Środowiska, w których działa PTTK, są dość zróżnicowane. Najwięcej członków skupiają oddziały terenowe, choć ich udział systematycznie maleje (rys. 2). Silny punkt i poważne oparcie dla Towarzystwa stanowią szkoły. Od 2006 r. członkowie zrzeszeni w kołach i klubach przy pla-

⁴ Były to następujące oddziały: Kutno, Łęczyca, Łódzki, Łódź – „Nauczycielski”, Łódź Polesie, Łowicz, Opoczno, Ozorków, Pabianice, Sieradz, Skierniewice, Warta, Wieluń, Wieruszów, Zduńska Wola, Zgierz, Żarnów.

cówkach szkolnych stanowią stabilny blisko 30% udział – co również należy uznać za pozytywne zjawisko (rys. 2).

Systematycznie rośnie też znaczenie innych środowisk (nie wymienionych szczegółowo w zestawieniu statystycznym) z 15% w 2006 r. do 25% w 2009 r. Pozostałe grupy nie są tak licznie reprezentowane. Spośród nich stabilny udział (ponad 4%) mają zakłady pracy, natomiast niewiele znaczą w tym zestawieniu podstawowe jednostki organizacyjne w środowisku emerytów, rencistów i inwalidów (0,6%), akademickim (0,3%) czy w Wojsku Polskim (0,1%). Od 2007 r. nie działają już koła na terenie osiedli mieszkaniowych.

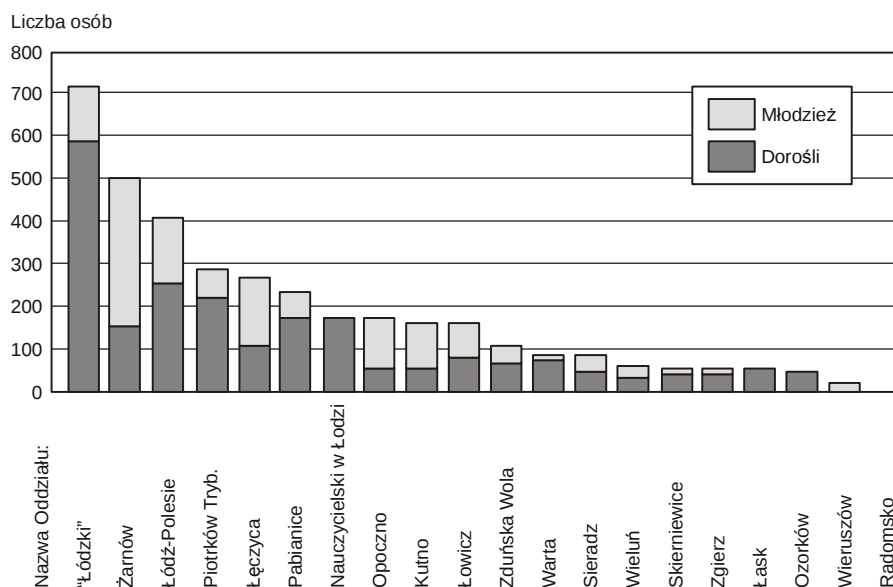
Rys. 2. Środowiska działania kół i klubów w latach 2006–2010
(sprawozdania KT-O z lat 2006–2009)

Wielkość oddziałów PTTK w regionie łódzkim przedstawiona jest na rysunku 3. Widać wyraźną dominację oddziałów działających na terenie Łodzi oraz innych dużych miast (Piotrków Trybunalski, Pabianice). Wydaje się, że z jednej strony w większej populacji łatwiej trafić z ofertą do osób zainteresowanych turystyką czy aktywnym sposobem spędzania wolnego czasu. Z drugiej jednak strony mieszkańcy miast mają szerszą ofertę wydarzeń kulturalnych bądź popularyzujących codzienną aktywność.

Jednak również w niektórych mniejszych środowiskach (Żarnów, Łęczyca) oddziały PTTK funkcjonują bardzo aktywnie, będąc często jedy-

nym organizatorem wyjazdów turystyczno-krajoznawczych i rekreacyjnych. Uwagę zwraca także znaczny udział młodzieży skupionej w Szkolnych Kołach Krajoznawczo-Turystycznych (Żarnów, Łęczyca, Opoczno, Kutno, Łowicz).

Podstawową formą działalności oddziałów jest organizacja imprez turystycznych zarówno tych jednodniowych, jak i dłuższych, które upowszechniają ruch na świeżym powietrzu i wiedzę o odwiedzanym obszarze. Specjalnością PTTK jest **turystyka kwalifikowana**, do której zaliczamy rajdy, spływy, zloty, złazy itp., wymagające od uczestników specjalnych umiejętności, sprzętu i dobrej kondycji.

Rys. 3. Wielkość oddziałów PTTK w województwie łódzkim w 2009 r.
(sprawozdanie KT-O 2009)

W województwie łódzkim największą popularnością cieszą się imprezy piesze (nizinne i górskie), kolarskie i motorowe, a w dalszej kolejności kajakowe, narciarskie, speleologiczne i biegi na orientację. Turystyka żeglarska i jeździecka ma marginalne znaczenie. Zorganizowane w 2009 r. pojedyncze imprezy tego typu gromadziły bardzo małą liczbę uczestników.

Potencjał organizacyjny poszczególnych oddziałów PTTK jest bardzo zróżnicowany i zależy przede wszystkim od zaangażowania członków

Towarzystwa i działającej społecznie kadry programowej. Największą aktywnością wykazują się duże łódzkie oddziały oraz oddziały funkcjonujące w innych ważnych miastach regionu (Piotrków Trybunalski, Pabianice, Łowicz, Skierniewice). Znacznie słabiej radzą sobie oddziały o niewielkiej liczbie członków lub przechodzące kłopoty administracyjno-organizacyjne (Radomsko, Wieluń, Wieruszów), organizując nie więcej niż 6 imprez w ciągu roku.

Pomimo że ogólna liczba członków w oddziałach jest stabilna, spada liczba organizowanych imprez oraz ich uczestników (tab. 2). W skali województwa mniej licznie pojawiają się również ludzie młodzi, ale ich udział utrzymuje się na podobnym poziomie (56,4–61,7%).

Mało optymistycznie wygląda sytuacja w grupie osób niepełnosprawnych. Odsetek uczestników z różnymi dysfunkcjami w imprezach turystycznych jest mniejszy niż średni wynik dla całej Polski (por. tab. 1), a liczba bezwzględna wyraźnie niższa od osiągniętej w 2006 r.

Tabela 2. Uczestnicy imprez turystyki kwalifikowanej w latach 2006–2009

Rok	Liczba imprez	Liczba młodzieży	%	Liczba niepełnosprawnych	%	Liczba uczestników ogółem
2006	1071	18 896	57,4	649	2,0	32 907
2007	1001	18 295	56,4	324	1,0	32 438
2008	951	19 281	61,7	263	0,8	31 226
2009	822	17 445	59,2	395	1,3	29 488

Źródło: TK-O 2006–2009.

W oddziałach PTTK można również wziąć udział w wycieczkach oraz imprezach krajoznawczych organizowanych z inicjatywy własnej przez koła, kluby, oddział, komisje, BORT. W sprawozdaniach statystycznych są one określane jako **turystyka powszechna**. Do tej kategorii zaliczane są m.in. bezpłatne niedzielne spacery z przewodnikiem po Łodzi, które zainicjowano w 2008 r. przy wsparciu Biura Promocji i Współpracy z Zagranicą Urzędu Miasta Łodzi.

W latach 2006–2008 udział młodzieży w „wycieczkach powszechnych” był znikomy. Dopiero w 2009 r. sytuacja uległa zmianie i odsetek młodych turystów osiągnął 42,9% (tab. 3).

W 2009 r. blisko połowa wszystkich uczestników turystyki powszechnej z województwa brała udział w wycieczkach organizowanych przez łódzki oddział PTTK im. Czeraszkiewicza i oddział pabianicki (ze znacznym udziałem młodzieży szkolnej). Jeśli współpraca tych oddziałów ze szkołami będzie kontynuowana, w następnych latach przyniesie zapewne wymierne efekty w zakresie edukacji regionalnej i korzystniejszego postrzegania przez uczniów swojego miejsca zamieszkania.

Tabela 3. Uczestnicy imprez turystyki powszechnej w latach 2006–2009

Rok	Liczba imprez	Liczba młodzieży	%	Liczba niepełnosprawnych	%	Liczba uczestników ogółem
2006	369	42	0,5	0	0,0	8942
2007	206	104	1,4	0	0,0	7331
2008	181	41	0,6	0	0,0	6561
2009	262	3120	42,9	104	1,4	7273

Źródło: TK-O 2006–2009.

W latach 2006–2008 wśród uczestników turystyki powszechnej nie odnotowano osób niepełnosprawnych. Zmiana nastąpiła w kolejnym roku, kiedy to pojawiła się niewielka grupa 104 osób, stanowiąca jednak zaledwie 1,4% wszystkich turystów.

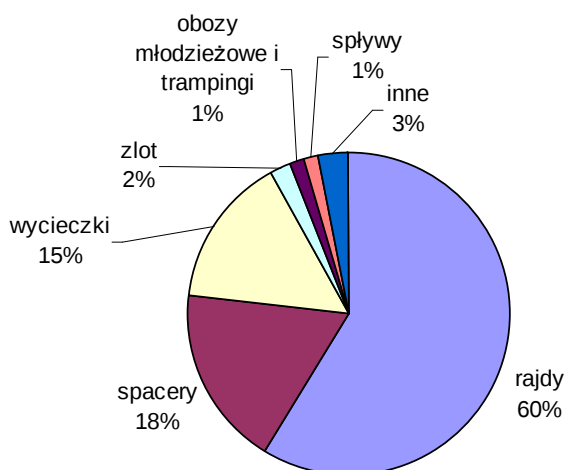
W 2010 r. na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach zinwentaryzowano 469 imprez, w których szacunkowa liczba uczestników turystyki kwalifikowanej i powszechnej wyniosła 36 179⁵. Członkowie PTTK z województwa łódzkiego brali udział w spotkaniach organizowanych przez inne oddziały na terenie całej Polski, lecz nie udało się uzyskać pełnej informacji w tym zakresie. Uwzględniono jedynie kilka wyjazdów: Kongres Krajoznawstwa Polskiego w Olsztynie, Ogólnopolski Zlot Młodzieży Wiejskiej PTTK w Szamotułach, Centralny Zlot Młodzieży „Palmiry”.

Imprezy przybierały zróżnicowane formy organizacyjne. Najpopularniejsze zostały przedstawione na rysunku 4. Najliczniejszą rzeszę uczestników gromadziły rajdy (59%). Były to przede wszystkim imprezy 1-dnio-

⁵ Liczby te są orientacyjne ze względu na brak sporządzanych dopiero po zakończeniu roku kalendarzowego sprawozdań KT-O z 2010 r.

we (85%), które odbywały się na terenie gminy lub powiatu związanego z danym oddziałem (lokalnie). Trasy kilkudniowych rajdów prowadziły głównie po obszarach województw: małopolskiego, śląskiego, dolnośląskiego oraz świętokrzyskiego. Tylko 3 rajdy wielodniowe wyznaczono w Łódzkiem. W sumie zgromadziły one ok. 520 osób. Rajdy odgrywają znaczącą rolę edukacyjną w zakresie wychowania patriotycznego, poszanowania przyrody, zdrowego trybu życia czy krajoznawstwa.

Określeniem „spacery” objęto niedzielne wycieczki z przewodnikiem po Łodzi oraz marcową „Kolorową Łódź” i wycieczki po Zielonym Kręgu Tradycji i Kultury, które zgromadziły łącznie ok. 6500 zwiedzających⁶. Należy wspomnieć, że Urząd Miasta Łodzi wyasygnował na ten cel kwotę 46 520 zł i dlatego były one bezpłatne.

Rys. 4. Formy organizacyjne imprez według liczby uczestników w 2010 r.
(opracowanie własne na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach)

Wycieczki to szeroka kategoria imprez, obejmująca w tym przypadku wyjazdy autokarowe, rowerowe i piesze wyprawy poza miasto. Ponad 56% z nich miała charakter lokalny. Im dalej od oddziału-organizatora, tym wyraźnie zmniejszała się liczba wycieczek. Najmniejszy udział (poniżej 5%) przypadł na wyjazdy zagraniczne. Warto jednak podkreślić, że żadna z wycieczek zagranicznych, krajowych i lokalnych nie uzyskała dofinansowania. Jednodniowe wycieczki po regionie łódzkim były zaś

⁶ Brak informacji o liczbie uczestników po Zielonym Kręgu Tradycji i Kultury.

wspierane przez samorządy, najczęściej poprzez pokrycie kosztów wynajmu autokaru.

Uczestnicy różnego rodzaju zlotów stanowili 2% wszystkich osób biorących udział w imprezach. Połowa zinwentaryzowanych zlotów była organizowana przez jednostki PTTK spoza regionu i miały charakter „centralny” (zostały już wcześniej przedstawione). Na uwagę zasługuje zorganizowanie przez Łódzki Klub Campingu i Caravaningu na kempingu Borki spotkania o zasięgu międzynarodowym. Zgromadziło ono ponad 500 uczestników.

Obozy młodzieżowe i trampingi przyciągnęły niewielu chętnych (tylko ponad 1%). Trwały one od 5 do 14 dni w okresie ferii zimowych lub wakacji. Obozy miały charakter narciarski, żeglarski, wypoczynkowy bądź pieszy i odbywały się na terenie Polski, rzadziej za granicą (Słowacja, Hiszpania). Ciekawą formą wypoczynku są trampingi po krajach europejskich, które proponował oddział w Pabianicach. W 5 wyjazdach uczestniczyło 157 osób. Tylko 4 obozy (dla 125 uczestników) organizowane nad Bałtykiem uzyskały dofinansowanie na łączną kwotę 5000 zł.

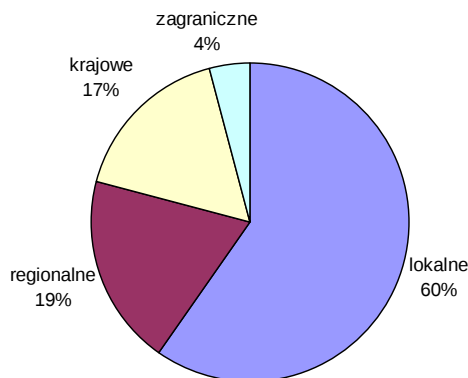
Spływy przyciągnęły podobną liczbę osób, co obozy. Odbywały się jednak głównie w województwie łódzkim (Rawka, Pilica, Warta). Największą aktywność wykazywał tutaj oddział w Skierniewicach, który był gospodarzem 5 z 11 spływów, w tym 4-dniowego ogólnopolskiego spływu, dotowanego przez Urząd Marszałkowski.

Inne imprezy (wyjazdy eksploracyjne, ekologiczne, regaty, zawody narciarskie) zgromadziły łącznie ponad 1100 osób. Odbywały się przede wszystkim na terenie regionu, z wyjątkiem wyjazdów Speleoklubu Łódzkiego.

Jednostki PTTK, wybierając miejsca organizacji imprez, koncentrują się na najbliższej okolicy swojej siedziby, obejmując teren gminy lub powiatu. Decyduje o tym kilka czynników: doskonała znajomość terenu i chęć jego popularyzowania, łatwiejszy dostęp do potencjalnych uczestników, lepsze możliwości współpracy z władzami samorządowymi oraz sponsorami czy też wieloletnie tradycje.

Aż 60% różnego typu imprez zorganizowano w pobliżu siedziby oddziału (gmina, powiat) (rys. 5). Zgromadziły one 28 496 osób (79% wszystkich uczestników). W ich przypadku ogólny poziom dotacji był dość wysoki. Łączna kwota przekroczyła 131 590 zł i stanowiła 82% sumy wszystkich przyznanych środków. Średnio na jednego uczestnika przypadła kwota 4,61 zł.

Prawie co piąta impreza organizowana była na terenie województwa łódzkiego, ale nie w najbliższym otoczeniu oddziału (poza macierzystym powiatem). Przyciągając 12% wszystkich uczestników, wyjazdy te otrzymały dofinansowanie na poziomie 19 210 zł (12% środków).

Rys. 5. Miejsca organizacji imprez przez jednostki PTTK w 2010 r. (opracowanie własne na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach)

Poza granicami województwa łódzkiego odbyło się niewiele mniej, bo 17% wyjazdów turystycznych. Wzięło w nich jednak zaledwie 7% uczestników, a kwota wsparcia nie przekroczyła 10 000 zł. Średnio na 1 osobę przypadło 4,15 zł (podobnie jak w imprezach lokalnych i regionalnych).

Tabela 4. Długość imprez i wielkość dofinansowania w 2010 r.

Długość imprez	Liczba	%	Kwota dofinansowania (zł)
1-dniowe	361	77,0	142 600
2–3 dni	66	14,0	6 000
4 dni i więcej	42	9,0	12 058
Razem	469	100,0	160 658

Źródło: opracowanie własne na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach.

W 2010 r. odbyło się tylko 19 wyjazdów zagranicznych (4% ogółu) i nie były one wspierane finansowo przez żadne instytucje (tab. 5).

W 2010 r. oddziały PTTK w województwie łódzkim zorganizowały 108 wyjazdów poza miejsce zamieszkania swoich członków z przynajmniej jednym noclegiem (tab. 5). W odniesieniu do wszystkich imprez jest to

zaledwie 13%. Przybierały one głównie formę wycieczek autokarowych (31%), rajdów, obozów i trampingów (po 16,7%) oraz wyjazdów speleologicznych (14,8%). Złoty, wczasy, spływy kajakowe, wczasy, eliminacje OMTTK stanowiły łącznie 20,4% wszystkich podróży.

Tabela 5. Kierunki wyjazdów turystycznych w 2010 r.

Kierunki wyjazdów turystycznych	Liczba		Kwota dofinansowania (zł)
	impres	uczestników	
Lokalne	5	523	9 500
Regionalne	10	1233	0
Krajowe	74	2146	8 558
Dolnośląskie	10	287	
Kujawsko-pomorskie	3	100	
Lubelskie	2	73	
Małopolskie	16	405	
Mazowieckie	3	117	
Podkarpackie	1	120	
Podlaskie	2	90	
Pomorskie	6	172	
Śląskie	7	167	
Świętokrzyskie	12	278	
Warmińsko-mazurskie	4	68	
Wielkopolskie	2	59	
Zachodniopomorskie	6	210	
Zagraniczne	19	696	0
Ogółem	108	4598	18 058

Źródło: opracowanie własne na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach.

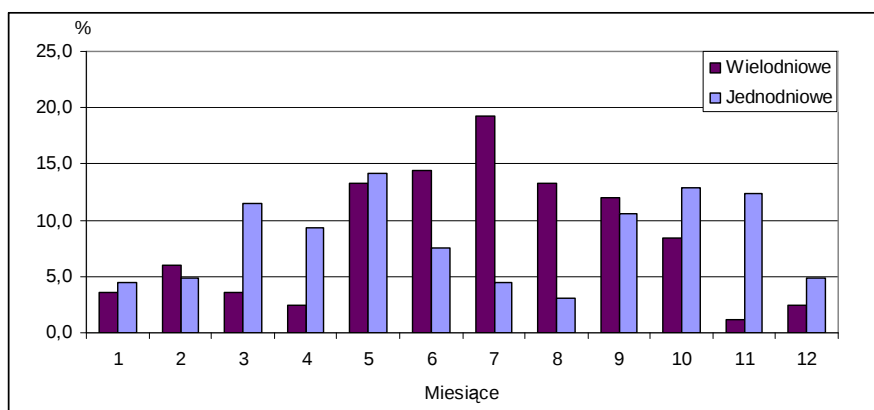
Kilkudniowe wyjazdy lokalne były rzadkością (zaledwie 5 imprez, ale średnio brało w nich udział ponad 100 osób). Otrzymały one stosunkowo wysoką dotację za sprawą operatywności oddziału w Skierniewicach.

Spośród wyjazdów o zasięgu regionalnym 60% stanowiły spływy kajakowe, a 30% złoty (głównie caravaningowe). Żaden z nich nie otrzymał wsparcia finansowego, choć zgromadziły znaczącą liczbę uczestników.

Na wyjazdy krajowe zdecydowało się 2146 turystów, a oddziały, organizując 74 imprezy, uzyskały dotacje na 6 z nich (4 obozy i 2 zloty) w łącznej kwocie 8558 zł.

Kierunki wyjazdów organizowanych przez PTTK rozkładały się nierównomiernie. Najchętniej wyjeżdżano na południe kraju (małopolskie, dolnośląskie, śląskie) oraz do sąsiednich województw (świętokrzyskie, mazowieckie, kujawsko-pomorskie). Wczasy oraz obozy młodzieżowe były organizowane głównie na terenie województwa zachodniopomorskiego i pomorskiego.

Najmniejszą grupę stanowiły imprezy zagraniczne organizowane zimą (luty) lub latem (lipiec, sierpień, wrzesień). Trwały od 3 do 15 dni i miały formę wycieczek krajoznawczych, obozów (narciarskich i wypoczynkowych) oraz trampingów. Głównymi kierunkami wyjazdów były kraje sąsiednie: Słowacja, Ukraina, Niemcy, ale także Francja, Hiszpania, Serbia, Chorwacja, Holandia.

Rys. 6. Zróżnicowanie sezonowości imprez PTTK ze względu na ich długość w 2010 r. (opracowanie własne na podstawie kalendarzy imprez i kwerendy w oddziałach)

Imprezy organizowane przez oddziały PTTK cechują się wybitną sezonowością (rys. 6). Wyraźnie zaznacza się przy tym odmiennosc imprez jednodniowych w stosunku do wielodniowych. Liczba „jednodniówek” wzrasta w okresie wiosennym (marzec kwiecień, maj), by w porze letniej (lipiec, sierpień) osiągnąć minimalny udział. Dużo imprez organizowanych jest też we wrześniu, październiku i listopadzie (udział każdego z wymienionych miesięcy przekracza 10%). W okresie zimowym

liczba imprez w poszczególnych miesiącach nie przekraczała 5% (drugie minimum).

Sezonowość w tym przypadku uzależniona jest w dużym stopniu od roku szkolnego (grupy młodzieży stanowią znaczną część uczestników), nadchodzących pór roku („powitanie wiosny”, rajdy jesienne), świąt patriotycznych (maj, listopad) i tradycyjnych (rajdy mikołajkowe).

Zupełnie inaczej kształtuje się sezonowość wyjazdów wielodniowych – występuje tylko jeden wysoki sezon, którego kulminacja przypada na lipiec. Okres letni gromadzi największą liczbę wyjazdów: od maja do października udział poszczególnych miesięcy nie spada poniżej 8%. W tym czasie najczęściej organizowane są wycieczki, obozy i trampingi oraz wyjazdy speleologiczne. W lutym w związku z okresem ferii zimowych odbywały się obozy narciarskie.

4. Podsumowanie

Pozyskiwane przez PTTK środki finansowe na organizację imprez pochodzą najczęściej z budżetów urzędów miast i gmin oraz starostw powiatowych, a także z Urzędu Marszałkowskiego, Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi oraz Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Łodzi. Zdarzały się pojedyncze przypadki sponsorowania przez przedsiębiorstwa lub osoby prywatne.

Łączna suma dofinansowania zainwentaryzowanych w 2010 r. imprez wyniosła 160 658 zł (tab. 4). Średnio na jednego uczestnika przypadła kwota ok. 4,40 zł. Jakiegokolwiek wsparcie (zarówno gotówkowe, jak i sfinansowanie transportu, zakup materiałów itp.) otrzymały 124 imprezy. Po uwzględnieniu tych wszystkich nakładów kwota dofinansowania przypadająca na jedną osobę wzrasta do 9,60 zł. Wprawdzie nie jest to duża suma, ale pozwala choć trochę obniżyć koszty organizacji imprez.

Należy pamiętać, że PTTK nie dysponuje środkami, które mogłoby przekazać wybranym, potrzebującym osobom. Jednak ze względu na społeczną pracę kadry i starania o dofinansowanie, koszty imprez są niższe i pozwalają na uczestnictwo większej liczbie osób. Niektóre oddziały, prowadząc dodatkowo działalność gospodarczą, pozyskują ponadplanowe pieniądze na statutowe działania popularyzatorskie i niekomercyjne.

Mając na uwadze postulat mówiący, że turystyka społeczna jest „turystyką dla wszystkich”, PTTK poprzez swoją aktywność stara się zaangażować także grupy dzieci i młodzieży, niepełnosprawnych oraz osoby starsze. Zakres turystyki społecznej obejmujący: rolę wychowawczą, integrację społeczną, kształtowanie zachowań prozdrowotnych mieści się w zakresie statutowych celów Towarzystwa. Wśród grup i podmiotów uczestniczących i działających na obszarze turystyki społecznej Instytut Turystyki wymienia także sektor społeczny, a w nim m.in. organizacje działające w zakresie propagowania krajoznawstwa. Ze względu na otwartość Towarzystwa w imprezach organizowanych przez PTTK może brać udział każdy, kto odczuwa potrzebę aktywności niezależnie od wieku, zasobności portfela czy pochodzenia społecznego. Tylko wybrane imprezy spełniają kryteria społeczne *sensu stricto*. Dlatego nie można jednoznacznie stwierdzić, że oddziały na terenie województwa łódzkiego organizują turystykę społeczną zgodną z definicją zaproponowaną przez Międzynarodowe Biuro Turystyki Społecznej (BITS).

Literatura

- Czachara J., 2008, *Działalność Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego na rzecz rozwoju i popularyzacji turystyki osób niepełnosprawnych*, [w:] Stasiak A. (red.), *Rola krajoznawstwa i turystyki w życiu osób niepełnosprawnych*, PTTK, Warszawa.
- Jabłoński E., 2009, *Krajoznawstwo i turystyka kwalifikowana PTTK promocją aktywności zdrowotnej młodzieży szkolnej*, [w:] Denek L., Drożdżyński L., Gordon A. (red.), *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, PTTK, Warszawa–Poznań.

Strony internetowe

- www.lodz-polesie.pttk.pl (01.12.2010).
- www.lodz.pttk.pl (30.11.2010).
- www.pabianice.pttk.pl (02.12.2010).
- www.pbp.sieradz.pl/strona-24.html (30.11.2010).
- www.powl.pttk.pl (29.11.2010).
- www.pttk.pl (29.11.2010).
- www.skkt-pttk-gal.pl (01.12.2010).
- www.szaniec.pttk.pl (30.11.2010).
- www.turystykadlawszystkich.pl (29.11.2010).
- www.60lat.pttk.pl (29.11.2010).

Małgorzata Dobroniak*

TURYSTYKA SPOŁECZNA W POLSKIM TOWARZYSTWIE SCHRONISK MŁODZIEŻOWYCH

1. Wstęp

Korzenie ruchu schronisk młodzieżowych na świecie sięgają początku XX w. Prekursorem tej idei był niemiecki nauczyciel Richard Schirmann. Dzięki jego staraniom w 1912 r. uruchomiono pierwsze na świecie schronisko w Altenie (Niemcy). W 1919 r. powstało Niemieckie Stowarzyszenie Schronisk Młodzieżowych, a w 1924 r. Stowarzyszenie Szwajcarskie.

Polska jako trzeci kraj na świecie przyłączyła się do ruchu tanich noclegów. W 1926 r. w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego utworzone zostały Fundusz Schronisk Młodzieżowych i Międzynarodowa Komisja do Spraw Turystyczno-Krajoznawczych. Podjęto decyzję o budowie domów wycieczkowych, wakacyjnych i organizacji schronisk młodzieżowych w szkołach na szlakach turystycznych. W tym samym roku powstało Stowarzyszenie Polskich Schronisk Młodzieżowych, które w 1932 r. znalazło się w gronie 11 członków założycieli Międzynarodowej Federacji Schronisk Młodzieżowych (International Youth Hostel Federation).

Statut Federacji wyznaczył ścisłą współpracę międzynarodową na rzecz ruchu schronisk młodzieżowych oraz wzajemne honorowanie legitymacji stowarzyszeń krajowych. Uruchomiono pierwsze schroniska młodzieżowe w Augustowie, Nowej Słupi, Kaliszu, Morgownikach, Sromow-

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: malgorzata.dobroniak@wsth.edu.pl

cach Niżnych oraz schroniska szkolne na okres ferii letnich i zimowych. Do 1939 r. na ziemiach II Rzeczypospolitej powstało 212 schronisk młodzieżowych z ok. 6000 łóżek.

Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych (PTSM) reaktywowano w 1959 r., a rok później, jako jedynemu reprezentantowi obozu socjalistycznego, przywrócono członkostwo w MFSM.

2. Działalność PTSM w Polsce

Działalność PTSM opiera się na pracy społecznej ogółu członków. Towarzystwo działa na zasadzie organizacji „non profit”. Prowadzi działalność na rzecz ogółu społeczeństwa, podejmuje jednak także akcje i zadania turystyczne skierowane bezpośrednio do środowisk dzieci i młodzieży będących w trudnej sytuacji materialnej.

Statutowym celem Towarzystwa jest:

- 1) rozwój bazy schronisk młodzieżowych – ich organizowanie, budowa i prowadzenie,
- 2) wspieranie szkolnych schronisk młodzieżowych,
- 3) uczestniczenie w procesie edukacyjnym polskiej szkoły,
- 4) upowszechnianie turystyki jako formy wypoczynku i rekreacji młodzieży,
- 5) organizowanie tras typowych PTSM i obozów wędrownych wykorzystujących schroniska młodzieżowe, a w przypadku ich braku inną tanią bazę noclegową.

Przedmiotem działalności PTSM jest:

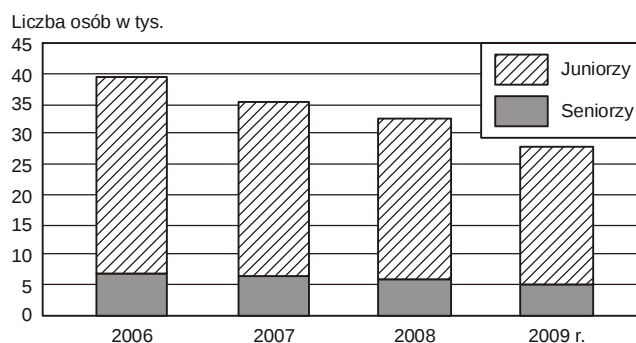
- 1) realizowanie idei ruchu schronisk młodzieżowych poprzez upowszechnianie taniej bazy schroniskowej oraz organizowanie w oparciu o tę bazę wartościowej turystyki dzieci i młodzieży, traktowanej jako środek przybliżania wiedzy o kraju i krajoznawstwa (...);
- 2) uczestniczenie w procesie edukacyjnym i wychowawczym polskiej szkoły poprzez propagowanie turystyki edukacyjnej (wycieczki przedmiotowe), turystyki zdrowotnej (zielone szkoły), turystyki społeczno-wychowawczej (obozy wędrowne) oraz turystyki kwalifikowanej;
- 3) promowanie idei kształcenia i wychowania młodzieży poprzez uczestnictwo w turystyce oraz propagowanie wiedzy ekologicznej;

4) organizowanie wypoczynku dla dzieci i młodzieży, w tym będących w trudnej sytuacji materialnej;

5) szkolenie kadry organizującej turystykę oraz wypoczynek dzieci i młodzieży (*Statut Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych*).

PTSM, jako reprezentant Międzynarodowej Federacji Schronisk Młodzieżowych, umożliwia członkom korzystanie z ponad 5000 obiektów taniej bazy noclegowej w 76 krajach na całym świecie. Sama Polska pod względem liczby schronisk młodzieżowych zajmuje czwarte miejsce na świecie, po Niemczech, Japonii i Szwecji.

Pomimo tej wysokiej pozycji, liczba członków Towarzystwa w Polsce z roku na rok maleje. Jeszcze w 2006 r. ogólna liczba posiadaczy legitymacji PTSM wynosiła prawie 40 tys., w 2009 r. już niecałe 28 tys. (rys. 1). Spadek o blisko 12 tys. na przestrzeni trzech lat oznacza zmniejszenie liczby członków średnio o 11% z roku na rok.

Rys. 1. Liczba członków PTSM w Polsce w latach 2006–2009
(opracowanie własne na podstawie danych ZG PTSM)

Nie zmienia się struktura uczestników ruchu, od lat większość (ok. 80%) członków Towarzystwa to juniorzy, czyli dzieci i młodzież szkolna skupiona w szkolnych kołach PTSM, oraz młodzież akademicka do 26 roku życia.

3. PTSM w województwie łódzkim

PTSM na terenie województwa łódzkiego ma 3 jednostki organizacyjne – oddziały w Łodzi, Piotrkowie Trybunalskim i Skierniewicach. Liczba członków Towarzystwa w regionie wynosiła w 2009 r. niecałe 1700

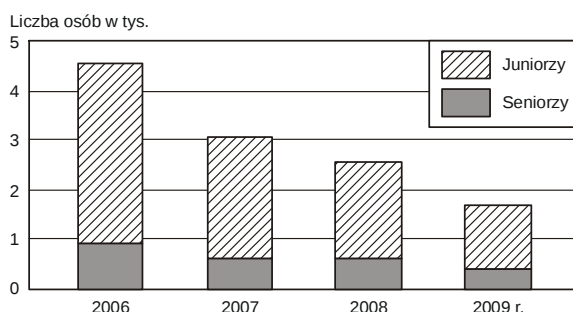
osób, co stanowiło jedynie 6% ogólnej liczby w Polsce (tab. 1). W 2006 r. mieszkańcy województwa łódzkiego stanowili jeszcze 13% Towarzystwa. Dane z ostatnich lat ukazują szybką tendencję spadkową liczby członków PTSM w województwa łódzkim, dużo bardziej wyraźną niż spadek w skali kraju (rys. 2). Ogromny regres, rzędu 32% i 33%, nastąpił między latami 2006–2007 i 2008–2009.

Tabela 1. Liczba członków PTSM w województwie łódzkim w latach 2006–2009 według oddziałów

Oddział	2006	2007	2008	2009
Łódź	1932	619	639	476
Piotrków Trybunalski	2157	1987	1459	1083
Skierniewice	418	452	430	135
Łącznie	4507	3058	2528	1694

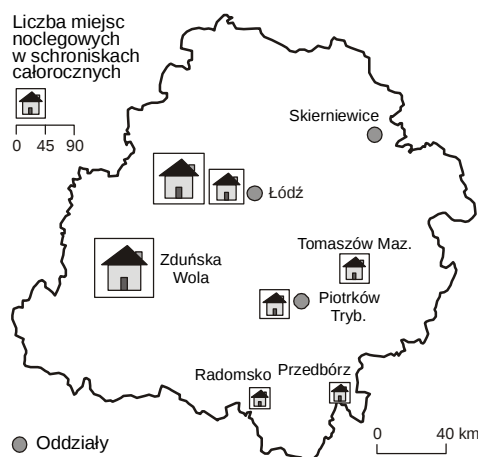
Źródło: Dane Zarządu Głównego PTSM.

Od lat najwięcej miłośników tej formy turystyki skupia oddział terenowy z siedzibą w Piotrkowie Trybunalskim (64% w 2009 r.), tu też liczba członków maleje najwolniej. Stosunkowo najszybciej „kurczy się” oddział w stolicy województwa – Łodzi.

Rys. 2. Liczba członków PTSM w województwie łódzkim w latach 2006–2009 (opracowanie własne na podstawie danych ZG PTSM)

Na bazę noclegową PTSM województwa łódzkiego składa się 7 całorocznych schronisk młodzieżowych, które łącznie dysponują 351 miejscami noclegowymi (2009 r.). Prawie 1/3 tych miejsc jest skupiona w Łodzi, w dwu zlokalizowanych tu obiektach. Największym, pod względem liczby miejsc noclegowych obiektem jest schronisko w Zduńskiej Woli (rys. 3).

Rys. 3. Całoroczna baza noclegowa PTSM województwa łódzkiego w 2009 r. (opracowanie własne na podstawie danych z oddziałów PTSM)

Poza Łodzią i Zduńską Wolą widoczna jest koncentracja schronisk w południowo-wschodniej części województwa, na terenie oddziału piotrkowskiego. Znajdują się tam cztery całoroczne obiekty (łącznie 140 miejsc noclegowych). Trzy z nich, w Piotrkowie Trybunalskim, Przedbożu i Tomaszowie Mazowieckim, położone są na zapleczu parków krajobrazowych. „Białą plamą” jest północna i południowo-zachodnia część województwa.

Baza noclegowa województwa na tle bazy całego kraju wypada bardzo skromnie. W 2009 r. w Polsce funkcjonowało 158 całorocznych schronisk młodzieżowych i ponad 100 sezonowych schronisk szkolnych. Łódzkie schroniska stanowią niewiele ponad 4% tej liczby i niecałe 4% miejsc noclegowych.

Wykorzystując noclegi w schroniskach, organizowane są tzw. trasy typowe dla 7-, 10- i 14-dniowych obozów wędrownych. Przez obszar województwa łódzkiego przebiega 5 tras, administrowanych przez oddziały w Łodzi (2), Piotrkowie Trybunalskim (2) i Skierniewicach (1).

4. PTSM jako organizator wypoczynku

Organizowanie wypoczynku dla dzieci i młodzieży jest jednym z głównych, zapisanych w statucie, przedmiotów działalności PTSM. Podkreśla

się znaczenie obozów wędrownych jako najbardziej wartościowej i jednocześnie najtańszej formy wypoczynku. Jest to szczególnie istotne przy organizacji ofert skierowanych do dzieci i młodzieży w trudnej sytuacji materialnej.

Od końca lat 90. XX w. obserwuje się zmniejszanie liczby wyjazdów organizowanych przez oddziały PTSM, szczególnie typowych obozów wędrownych. Skróceniu uległ czas trwania imprez, z popularnych dawniej 14-dniowych obozów do 10-dniowych, a nawet 7-dniowych. W roku 2008, wykorzystując „trasy typowe PTSM” różni organizatorzy (szkoły, harcerstwo, szkolne koła PTSM i inni) przeprowadzili ponad 270 obozów, w czasie których wędrowało ok. 4700 uczestników wraz z opiekunami. W latach największej popularności (druga połowa lat 80. i pierwsza lat 90.) po trasach typowych PTSM wędrowało rocznie ponad 3500 obozów z liczbą ponad 60–70 tys. uczniów (Szpecht 2009).

W latach 2009–2010 pod szyldem oddziałów PTSM województwa łódzkiego zorganizowane zostały 22 wyjazdy turystyczne dla dzieci i młodzieży. W sumie uczestniczyło w nich niecałe 600 osób (tab. 2).

Tabela 2. Obozy wędrowne i wypoczynkowe PTSM województwa łódzkiego w latach 2009–2010

Oddział	2009		2010	
	Liczba imprez	Liczba osób	Liczba imprez	Liczba osób
Łódź	7	220	6	165
Piotrków Trybunalski	2	40	1	30
Skierniewice	3	70	3	70
Ogółem	12	330	10	265

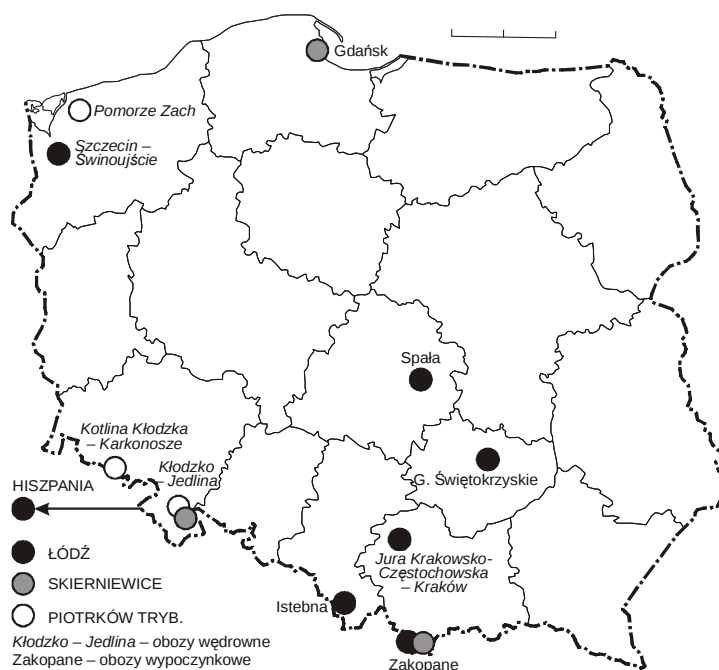
Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji oddziałów PTSM.

Nawet na przestrzeni dwóch ostatnich lat widoczna jest wyraźna tendencja spadkowa zjawiska. Co więcej, maleje udział obozów wędrownych, tak typowych dla imprez PTSM. W 2009 r. na 12 obozów tylko 5 miało charakter wędrowny, w 2010 r. 4 na 10. W poszczególnych wyjazdach bierze udział od 20 do 50 osób, zwykle mniej liczne (20-osobowe) są obozy wędrowne.

Inicjatywa organizacji wypoczynku dla dzieci i młodzieży wychodzi z dwóch źródeł: działaczy PTSM i opiekunów szkolnych kół PTSM. Naj-

większy oddział – łódzki, ma w swoim kalendarzu stałe pozycje, co roku organizowane przez członków zarządu: obóz zimowy w Zakopanem, letnie obozy wędrowne i wypoczynkowe. W mniejszych ośrodkach, organizacji i prowadzenia wyjazdów podejmują się nauczyciele – opiekunowie szkolnych kół, często wychodząc poza trasy typowe PTSM.

Kierunki wyjazdów organizowanych przy udziale PTSM województwa łódzkiego obejmują najbardziej atrakcyjne regiony turystyczne Polski, szczególnie południowej (rys. 4 i 5).

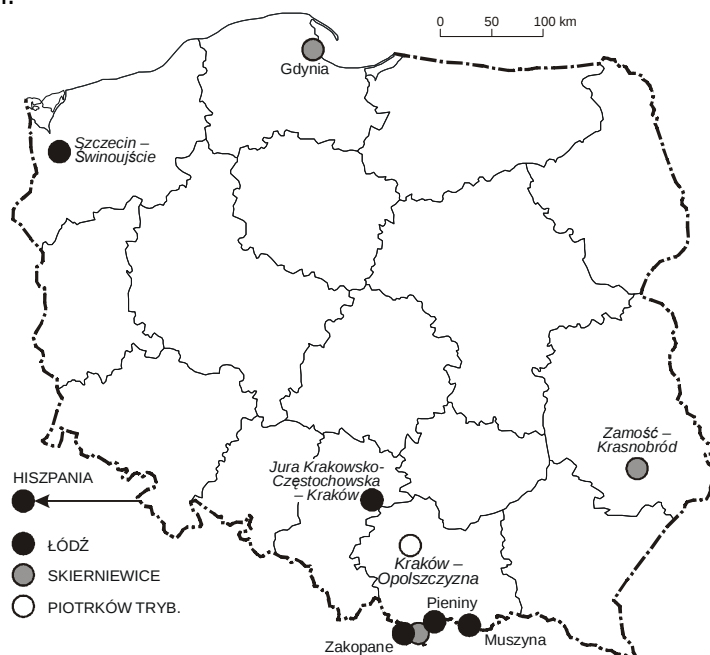

Rys. 4. Lokalizacja wyjazdów organizowanych przez PTSM województwa łódzkiego w 2009 r. (opracowanie własne na podstawie informacji z oddziałów PTSM)

Stałym miejscem letniego i zimowego wypoczynku jest schronisko młodzieżowe w Zakopanem. Coroczny zimowy obóz młodzieżowy w Zakopanem, połączony z nauką jazdy na nartach, organizowany przez oddział w Łodzi, jest jedyną imprezą wyjazdową odbywającą się podczas ferii zimowych.

Poza Zakopanem na miejsce letniego wypoczynku wybierane są różne ośrodki położone w Beskidach, Pieninach, Górach Świętokrzyskich,

a poza obszarami gór – Trójmiasto. Co roku dzięki staraniom członków oddziału łódzkiego 30-osobowa grupa młodzieży wyrusza na obóz do Hiszpanii.

Rys. 5. Lokalizacja wyjazdów organizowanych przez PTSM województwa łódzkiego w 2010 r. (opracowanie własne na podstawie informacji z oddziałów PTSM)

Obozy wędrowne organizowane są z wykorzystaniem schronisk na trasach typowych lub są wytyczone samodzielnie przez opiekunów kół. Trasy obozów prowadzą przez różne obszary Polski, najczęściej jednak miejscem wypraw są Sudety, Jura Krakowsko-Częstochowska i Pomorze Zachodnie.

Co roku Łódzkie Kuratorium Oświaty ogłasza konkurs ofert na dofinansowanie wypoczynku dzieci i młodzieży, ustalając jednocześnie wysokość dotacji na poszczególne rodzaje imprez (w 2010 r. dopłata na obozy wędrowne wynosiła 20 zł/osobodzień, na obozy wypoczynkowe 25 zł/osobodzień).

PTSM, obok innych organizacji społecznych o charakterze turystycznym, jest od lat jednym ze stałych „pośredników” w przekazywaniu pieniędzy z budżetu państwa na wypoczynek dzieci i młodzieży. Udział PTSM w przydzielonych dotacjach jest jednak bardzo niewielki. W roku

2009 wśród ponad 100 imprez, które uzyskały dofinansowanie z Łódzkiego Kuratorium Oświaty, znalazły się jedynie 4 obozy PTSM. W 2010 r. w budżecie uwzględniono również tylko 4 imprezy. Zestawienie liczby dofinansowanych imprez i liczby uczestników przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Obozy wędrowne i wypoczynkowe PTSM województwa łódzkiego w latach 2009–2010, które uzyskały dofinansowanie z budżetu państwa za pośrednictwem Kuratorium Oświaty

Oddział	2009		2010	
	Liczba imprez	Liczba osób	Liczba imprez	Liczba osób
Łódź	1	50	1	25
Piotrków Trybunalski	1	20	1	30
Skierniewice	2	50	2	50
Ogółem	4	150	4	105

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji oddziałów PTSM.

Co roku około połowa wniosków o dofinansowanie zostaje odrzucona, głównie z powodu braku środków, rzadziej z powodu braku odpowiedniej liczby punktów. Z zestawień Kuratorium Oświaty wynika, że uzyskane pieniądze rzadko są kwotą oczekiwaną. Z reguły jest to niespełna połowa wnioskowanej sumy. Z uwagi na różny materiał uzyskany z poszczególnych oddziałów (liczby bezwzględne lub udział %), trudno oszacować średnią kwotę dofinansowania. W miarę porównywalne informacje dotyczą jedynie 2010 r. Uzyskane dofinansowanie pokrywało w tym roku w poszczególnych imprezach od 7% do 14,6% (średnio 11%) całkowitych kosztów obozów. Biorąc pod uwagę kwotę dotacji, liczbę uczestników, długość wyjazdu można oszacować, iż wysokość dopłaty w minionym roku wynosiła od 6 do ok. 11 zł na osobodzień (60–113 zł na uczestnika przy obozach 10-dniowych).

Dane za 2009 r. mają w większości przypadków postać liczb bezwzględnych, stąd trudno określić udział dofinansowania w kosztach wyjazdów. Wysokość dotacji wahała się w granicach 7–10 zł na osobodzień. Przypuszczać można, iż przydzielone środki nie pokrywały nawet 10% ogólnych kosztów imprez. Biorąc pod uwagę fakt, że dofinansowane obozy stanowiły jedynie część organizowanych przez PTSM wyjazdów, kwota uzyskanych dotacji jest bardzo niewielka.

Pozostałą część kosztów wypoczynku pokrywają z reguły sami uczestnicy. Kwota ta wynosi przykładowo od 720 zł na uczestnika 10-dniowego obozu wędrownego na Roztoczu do ok. 1100 zł w przypadku 14-dniowych obozów wypoczynkowych. Mimo iż obozy wędrowne PTSM należą, jak już podkreślano, do najtańszych form wypoczynku, i tak ich koszt często przekracza możliwości finansowe wielu rodzin. Organizatorzy szukają również innych źródeł dofinansowania, głównie u władz samorządowych lub prywatnych sponsorów. W tym miejscu należy też podkreślić, iż sama praca działaczy i członków Towarzystwa, podejmujących trud organizacji, opieki i przewodnictwa jest pracą społeczną.

Przykładem całkowicie bezpłatnej dla uczestników imprezy, merytorycznie opracowanej przez łódzki PTSM, jest wypoczynek zorganizowany w 2009 r. w Spale dla 30 osób (dzieci i rodziców) z rodzin w trudnej sytuacji materialnej. Wyjazd sfinansowany został z dotacji Unii Europejskiej oraz Urzędu Miasta w Zgierzu. Doboru uczestników dokonał Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej. Do najuboższych skierowane są również akcje „Lato w mieście” organizowane przy współpracy schronisk młodzieżowych i PTSM, całkowicie finansowane przez Kuratorium Oświaty.

Poza sezonem wakacyjnym PTSM prowadzi działalność w zakresie organizacji krótkich terenowych imprez o charakterze turystycznym, krajoznawczym, ekologicznym, integracyjnym. Najbardziej popularną formą są 1- lub 2-dniowe rajdy skierowane do dzieci i młodzieży szkolnej. Ich uczestnikami są członkowie szkolnych kół PTSM, organizatorami zaś opiekunowie lub działacze poszczególnych oddziałów Towarzystwa. Oddziały w Łodzi i Piotrkowie Trybunalskim mają stały kalendarz cyklicznych imprez terenowych dla młodzieży.

W 2010 r. pod patronatem piotrkowskiego oddziału PTSM zorganizowanych zostało 11 rajdów dla młodzieży, tym 7 trwających dłużej niż 1 dzień (tab. 4).

Środki na organizację imprez pozyskiwane są najczęściej od władz samorządowych, uczestnicy płacą czasem jedynie symboliczne wpisowe, PTSM występuje w roli opiekuna merytorycznego, fundatora nagród i gadżetów. Te krótkie imprezy krajoznawcze odgrywają niezwykle ważną rolę w procesie edukacyjnym i wychowawczym dzieci i młodzieży, tym bardziej, że obejmują swym zasięgiem środowisko wsi i małych miast.

Tabela 4. Kalendarz imprez turystyczno-krajoznawczych oddziału PTSM w Piotrkowie Trybunalskim na 2010 r.

Nazwa imprezy	Czas trwania w dniach	Organizacja	Uczestnicy
XI Noworoczny Rajd Mikołajkowy	1	Gimnazjum Dłutów	SP, G
XVII Rajd Zimowa Sanna	2	SP Królowa Wola	SP
Rajd „Europa po angielsku i niemiecku”	2	Gimnazjum Lubochnia	SP, G
XII Rajd „Wiosna w Czarnocinie”	1	ZSG Czarnocin	SP, G
IV Rajd „Polska Egzotyczna”	5	Gimnazjum Tomaszów Maz.	SP, G
XXI Rajd „Szlakiem A.F. Modrzewskiego”	2	SP Wolbórz	SP, G
Rajd „Szlakiem Rezerwatów”	2	ZSG Smardzewice	SP, G
Rajd „Nenufary”	2	SP Brzustów	SP, G
II Rajd Jesienny „Sobota z Reymontem”	1	ZSG Będków	SP, G
XV Rajd po Ziemi Tomaszowskiej	1	Gimnazjum Tomaszów Maz.	SP, G
IV Rajd Barbórkowy	2	SP Kleszczów	SP, G

SP – szkoła podstawowa, G – gimnazjum

Źródło: materiały PTSM Piotrków Trybunalski.

W kalendarzu imprez krajoznawczo-turystycznych oddziału łódzkiego skierowanych do dzieci i młodzieży dominują jednodniowe spacer po Łodzi i okolicach. Cykliczny charakter mają m.in.:

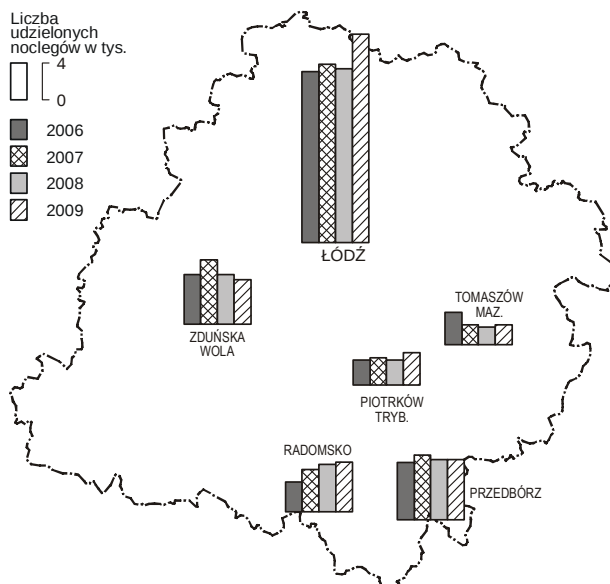
- wiosenne wędrówki po okolicach Pabianic,
- spacer „Szlakiem Pomników Wybitnych Polaków”,
- rajdy „Doliną rzeki Łódki”,
- rajdy „Zielone Płuca Łodzi”,
- rajdy „Nasza Pietryna”,
- spacer po łódzkich cmentarzach.

Uczestnikami tych imprez są uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów, wychowankowie domów dziecka oraz ośrodków wychowawczych z Łodzi i regionu.

5. Turystyka przyjazdowa do obiektów PTSM

Liczba osób korzystających z taniej bazy schronisk młodzieżowych PTSM województwa łódzkiego oscylowała w latach 2006–2009 w granicach 40–45 tys. rocznie (rys. 6). Stanowi to ok. 4% liczby noclegów udzielanych rocznie przez schroniska w całej Polsce.

Corocznie niemal połowę udzielonych noclegów (19–22 tys.) rejestrują obiekty w Łodzi. Jest to konsekwencją największej pojemności schronisk (łącznie 121 miejsc noclegowych) oraz wielkości ośrodka. Ponadto, mimo dynamicznej rozbudowy bazy noclegowej Łodzi, schroniska młodzieżowe wciąż nie mają konkurencji na rynku tanich obiektów.

Rys. 6. Liczba noclegów udzielona przez całoroczne schroniska PTSM województwa łódzkiego w latach 2006–2009 (opracowanie własne na podstawie sprawozdań z oddziałów PTSM)

Spośród pozostałych obiektów wysokim obłożeniem odznacza się niewielkie, na 30 miejsc noclegowych, schronisko w Przedborzu. Co roku udziela ono ponad 6 tys. noclegów, co daje rekordowe, w porównaniu z innymi obiektami województwa, wykorzystanie na poziomie ponad 60%. Można to tłumaczyć faktem, iż schronisko młodzieżowe w Przedborzu jest jedynym obiektem noclegowym położonym na zapleczu Przedbor-

skiego Parku Krajobrazowego. Schroniska w Piotrkowie Trybunalskim, Tomaszowie Mazowieckim, Zduńskiej Woli są jednymi z kilku obiektów noclegowych zlokalizowanych w tych miastach.

W liczbie osób korzystających z noclegów w schroniskach młodzieżowych PTSM województwa łódzkiego nie widać tendencji spadkowej, co więcej rok 2009 r. był w stosunku do lat wcześniejszych rekordowy.

Wśród korzystających z noclegów dominują zorganizowane grupy młodzieży szkolnej, szczególnie w okresie od kwietnia do października, obejmującym czas wycieczek szkolnych i zielonych szkół wiosną oraz jesienią, a także okres letnich obozów. Niestety autorka nie dysponuje danymi dotyczącymi dofinansowania przyjeżdżających grup, można jedynie przypuszczać, że dotacje otrzymały letnie obozy wędrownie i wypoczynkowe.

Osoby korzystające z tanich noclegów w obiektach PTSM to grupy młodzieży i turyści indywidualni, członkowie PTSM i osoby nienależące do Towarzystwa. Pochodzą z obszaru całej Polski. Na podstawie zaprezentowanych informacji, nie można jednoznacznie wnioskować o przyjazdowej turystyce społecznej na obszarze regionu łódzkiego. W schroniskach młodzieżowych nocują m.in. słuchacze studiów niestacjonarnych, kształcący się w Łodzi. Tanie noclegi wybierają także osoby, które trudno zaliczyć do kręgu wykluczenia społecznego, gdyż łódzkie schronisko przy ul. Legionów świadczy usługi o wysokim standardzie i ma dogodne położenie (w pobliżu Manufaktury).

W przypadku schronisk w Łodzi i Przedborzu zaznacza się znaczny udział turystów z zagranicy (tab. 5).

Tabela 5. Udział noclegów udzielonych turystom zagranicznym w całorocznych schroniskach młodzieżowych PTSM województwa łódzkiego w latach 2006–2009 w %

Schronisko	2006	2007	2008	2009
Łódź	14,4	13,4	8,9	7,2
Piotrków Trybunalski	4,9	7,1	13,6	7,7
Przedbórz	17,3	20,0	17,6	14,9
Radomsko	4,5	4,7	0,1	3,2
Tomaszów Mazowiecki	2,5	9,5	10,1	9,1
Zduńska Wola	8,1	3,7	8,7	6,4
Średnia	8,6	9,7	9,8	8,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z oddziałów PTSM.

Najwięcej cudzoziemców notują schroniska w miesiącach letnich, w większości jest to młodzież należąca do Międzynarodowej Federacji Schronisk Młodzieżowych. Przynależność ta daje możliwość korzystania z bazy schronisk młodzieżowych na całym świecie, po atrakcyjnie niskich cenach. Najwięcej młodzieży przyjeżdża z krajów sąsiadujących z Polską: z Niemiec, Ukrainy, Białorusi, Litwy, Czech i Słowacji oraz z krajów nadbałtyckich – Łotwy i Estonii. Pojedynczy turyści przybywają jednak nawet z najbardziej odległych części świata, od Ameryki Południowej po Daleki Wschód.

6. Podsumowanie

Skala zjawiska, które można określić mianem turystyki społecznej w PTSM jest niewielka i niestety charakteryzuje się tendencją spadkową. Rocznie obejmuje ono ok. 100–200 osób (dzieci i młodzież), co stanowi ok. 30% uczestników wypoczynku organizowanego przez Towarzystwo.

Głównym źródłem dofinansowania są pieniądze przekazywane z budżetu państwa za pośrednictwem Łódzkiego Kuratorium Oświaty. Dotacje dotyczą obozów wypoczynkowych i wędrownych. Szczególnie ważne jest wspieranie tych drugich. Obozy wędrowne, najtańsza forma wypoczynku, jest jednocześnie uznawana za jedną z najbardziej wartościowych, dających możliwość poznawania kraju.

Podkreślić należy, iż imprezy PTSM, zarówno te z dofinansowaniem, jak i bez dofinansowania, organizowane są w najbardziej atrakcyjnych częściach Polski – w górach, nad morzem, na pojezierzach. Uzupełnieniem wypoczynku letniego są krótkie, z reguły bezpłatne, rajdy i spacery o charakterze turystyczno-krajoznawczym organizowane na obszarze województwa poza okresem wakacji przez oddziały terenowe i szkolne koła PTSM. Nie do oszacowania jest wartość pracy społecznej członków – działaczy Towarzystwa, opiekunów i przewodników.

Szczególne znaczenie mają szkolne koła PTSM w małych społecznościach. Towarzystwo występuje w roli propagatora turystyki i krajoznawstwa, kształtuje zainteresowania turystyczne. Organizowane imprezy, nawet te krótkie jednodniowe, dają wzory zachowania w czasie wolnym, pobudzają potrzebę poznania.

Samo województwo łódzkie jako potencjalny obszar docelowy dla

organizatorów turystyki społecznej spoza regionu wydaje się być atrakcyjne. Schroniska młodzieżowe PTSM, zwłaszcza łódzkie i te położone w najciekawszych pod względem walorów krajoznawczych częściach województwa, w sezonie wycieczkowym i wakacyjnym mają całkowite obłożenie. Można śmiało stwierdzić, iż baza łódzkich schronisk jest niewystarczająca. Jej uzupełnieniem w okresie ferii letnich i zimowych powinny być popularne, jeszcze kilkanaście lat temu, szkolne schroniska sezonowe. Niestety ich liczba maleje z roku na rok, a w regionie łódzkim właściwie przestały istnieć.

PTSM jako organizator taniego wypoczynku dla dzieci i młodzieży z pewnością nie może się równać pod względem ilościowym z innymi organizacjami społecznymi działającymi na terenie województwa łódzkiego (PTTK, ZHP). Od początku istnienia głównym celem Towarzystwa był jednak przede wszystkim rozwój taniej bazy noclegowej i organizacja obozów wędrownych opartych na tej bazie. W tej dziedzinie PTSM zajmuje czołowe miejsce. Niestety, bez odpowiednich nakładów finansowych polskie schroniska tracą swoje znaczenie. Jak podkreśla R.M. Szpecht (2009), baza schroniskowa w Polsce coraz widoczniej odróżnia się niekorzystnie od placówek zagranicznych, które nie tylko są bardzo intensywnie modernizowane, ale również poszerzają swoje funkcje (np. poprzez wprowadzenie zorganizowanego żywienia).

Literatura

Informator 2010/2011 Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych, 2010, PTSM, Warszawa.

Statut Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych, 2010:
<http://www.ptsm.org.pl>.

Szpecht R.M., 2009, *Rola schronisk młodzieżowych w upowszechnianiu krajoznawstwa i turystyki w szkole*, [w:] Denek L., Drożdżyński L., Gordon A., *O potrzebie krajoznawstwa w edukacji szkolnej*, PTTK, Warszawa-Poznań.

Strony internetowe

www.ptsmlodz.free.ngo.pl (23.11.2010).
www.ptsm.org.pl (23.11.2010).

Marek Lawin*

TURYSTYKA SPOŁECZNA W ZWIĄZKU HARCERSTWA POLSKIEGO

1. Wstęp

Związek Harcerstwa Polskiego jest jedną z wielu organizacji pożytku publicznego, która może finansować swoje statutowe działania dzięki pozyskiwaniu funduszy nie tylko od swoich członków i poprzez działalność gospodarczą, ale również dzięki sponsorom i szeroko pojętym dotacjom pochodzącym pośrednio lub bezpośrednio z budżetu państwa za pośrednictwem odpowiednich instytucji państwowych.

Starając się opisać turystykę społeczną prowadzoną przez ZHP, należałoby się zastanowić, którą część wyjazdów organizowanych przez harcerzy można do niej zakwalifikować. Ze względu na brak jasno sformułowanej definicji turystyki społecznej przyjęte zostało bardzo precyzyjne założenie: analizą zostaną objęte tylko te podróże turystyczne, których organizatorem była Chorągiew Łódzka i które zostały sfinansowane nie tylko ze środków własnych uczestników, ale koszt wyjazdu był refundowany pośrednio lub bezpośrednio przez poszczególne hufce.

W artykule podjęto próbę charakterystyki łódzkiej harcerskiej turystyki społecznej w latach 2006–2010. Analizie poddano turystykę wyjazdową i przyjazdową, skalę przestrzenną badanego zjawiska, a także dynamikę zmian w rozpatrywanym okresie. Z powodu braku szczegółowych danych nie udało się należycie udokumentować sezonowości turystyki społecznej, jak również jedynie częściowo zbadano przyjazdowy ruch turystyczny odbywający się na terenie województwa łódzkiego. Zidentyfikowane zostały natomiast główne źródła i wysokość dofinansowania podróży

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: geograph@geograph.com.pl.

harcerzy. Dzięki zastosowaniu miar statystycznych wyliczono podstawowe wskaźniki uśredniające poszczególne analizowane zmienne.

Swoistym wprowadzeniem do właściwej tematyki artykułu jest krótka charakterystyka ZHP, obejmująca: zgeneralizowany rys historyczny, cele i zadania organizacji (profil działalności), podstawowe dane statystyczne dla ZHP i Chorągwi Łódzkiej, a także informacje na temat harcerskiej bazy noclegowej w miejscach, gdzie opisywana turystyka społeczna jest realizowana.

2. ZHP w Polsce i regionie łódzkim

Historia harcerstwa polskiego sięga 1911 r., czyli okresu, kiedy Polski nie było na mapie politycznej Europy. W tym czasie ruch ten należałoby jednak raczej nazywać skautingiem. Podstawą tworzenia późniejszego harcerstwa na ziemiach polskich był system wychowania młodzieży wypracowany w Wielkiej Brytanii przez gen. Roberta Baden-Powella, a którą zaadaptował do polskich warunków Andrzej Małkowski (tłumacząc książkę: *Scouting for boys*). Jest to jedna z najważniejszych postaci skautingu, a potem harcerstwa we Lwowie – prekursor, ojciec harcerstwa w Polsce. Aleksander Kamiński nazywał go „mistrzem pracy szarej i mistrzem pracy porywającej” (Kamiński 2000).

Znaczenie i rola harcerstwa w swych podstawowych założeniach pozostały niezmiennie od czasów Małkowskiego aż po dzień dzisiejszy (Fiedkiewicz 1988). Związek Harcerstwa Polskiego jest jedną z najważniejszych i najstarszych organizacji społecznych w Polsce podejmującą zadania wychowywania i kształtowania postaw młodych ludzi oraz dbającą o rozwój kultury narodowej.

ZHP jest wychowawczym, patriotycznym, dobrowolnym i samorządnym stowarzyszeniem zuchów, harcerzy, harcerzy starszych oraz instruktorów. Jest członkiem światowej rodziny skautowej. Należy do Światowej Organizacji Ruchu Skautowego (WOSM – World Organization of the Scout Movement)¹ oraz Światowego Stowarzyszenia Przewodniczek i Skautek (WAGGGS – World Association of Girl Guides and Girl Scouts)².

¹ Jako członek-założyciel WOSM w latach 1920–1949 i ponownie od 1996 r.

² Jako członek-założyciel WAGGGS w latach 1928–1950 i ponownie od 1996 r.

Przynależność do międzynarodowych organizacji i 100-letnia historia zobowiązują ZHP do szerokiego działania na rzecz młodzieży.

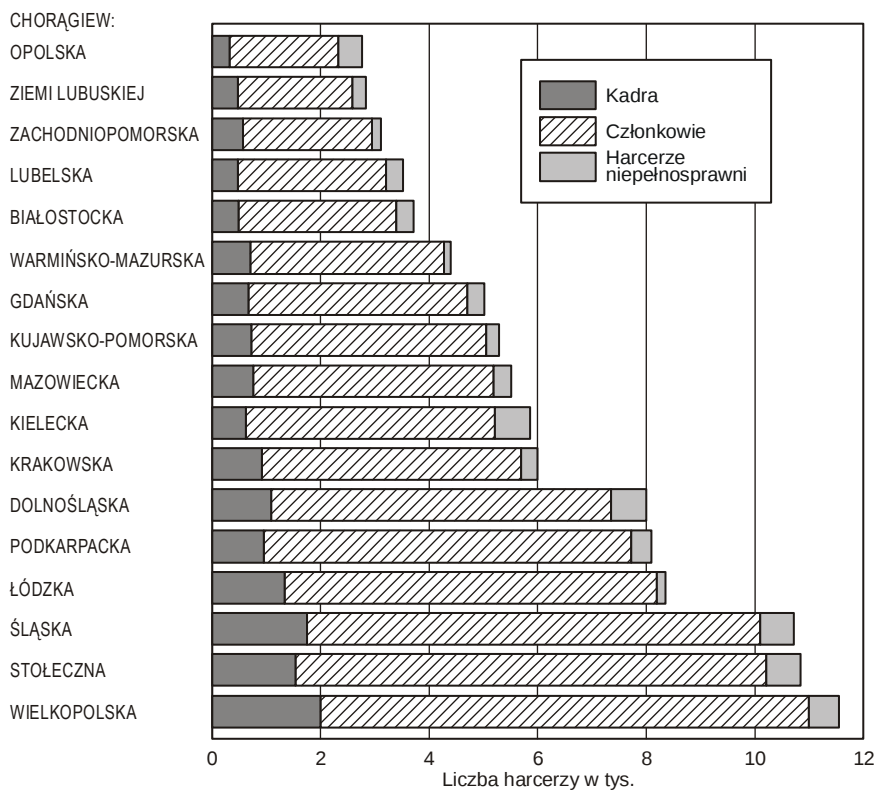
Statutowe cele działalności ZHP są następujące:

- stwarzanie warunków do wszechstronnego, duchowego, intelektualnego, społecznego i fizycznego rozwoju człowieka,
- nieskrępowane kształtowanie osobowości człowieka przy poszanowaniu jego prawa do wolności i godności,
- upowszechnianie i umacnianie w społeczeństwie przywiązania do wartości stanowiących fundament harcerskich zasad: wolności, godności, prawdy, sprawiedliwości, demokracji, równouprawnienia, samorządności, tolerancji i przyjaźni,
- upowszechnianie wiedzy o świecie przyrody, przeciwstawianie się jego niszczeniu przez cywilizację, kształtowanie potrzeby kontaktu z nieskażoną przyrodą,
- stwarzanie warunków do nawiązywania i utrwalania więzi międzyludzkich ponad podziałami rasowymi, narodowościowymi i wyznaniowymi (*Statut ZHP 2006*).

Podstawowym celem ZHP jest przyczynianie się do rozwoju młodych ludzi w taki sposób, aby w pełni mogli wykorzystać swoje możliwości. Wychowanie ma mieć spójny charakter i musi być rozumiane jako proces zintegrowany. Jednym z wielu podejmowanych działań, które pozwalają rozwijać samodzielność młodego człowieka, jest uczestnictwo w turystyce. Akcje letnie, zimowe, obozy, biwaki i inne formy turystyki mają na celu integrować młodzież w dążeniu do poznawania świata.

Działalność ZHP w sterze aktywności turystycznej prowadzona jest w zasadzie przez cały rok przy pomocy wykwalifikowanej i doświadczonej kadry instruktorskiej. Potencjał osobowy organizacji stanowi ponad 120 tys. aktywnie działających harcerzy – wśród nich ponad 15 tys. instruktorów (rys. 1).

Co piętnasty polski harcerz należy do Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi. Liczy ona ponad 8 tys. członków i zajmuje pod tym względem 4. pozycję w Polsce (po Wielkopolskiej, Warszawskiej i Śląskiej). Odsetek kadry kształtuje się na poziomie ponad 16%, co daje Chorągwi Łódzkiej 5. miejsce w kraju. Najmniejszą liczbę wśród harcerzy regionu łódzkiego stanowią osoby niepełnosprawne (niewiele ponad 1% wszystkich członków Chorągwi). Działają one jedynie w 36% hufców (9 na 25).

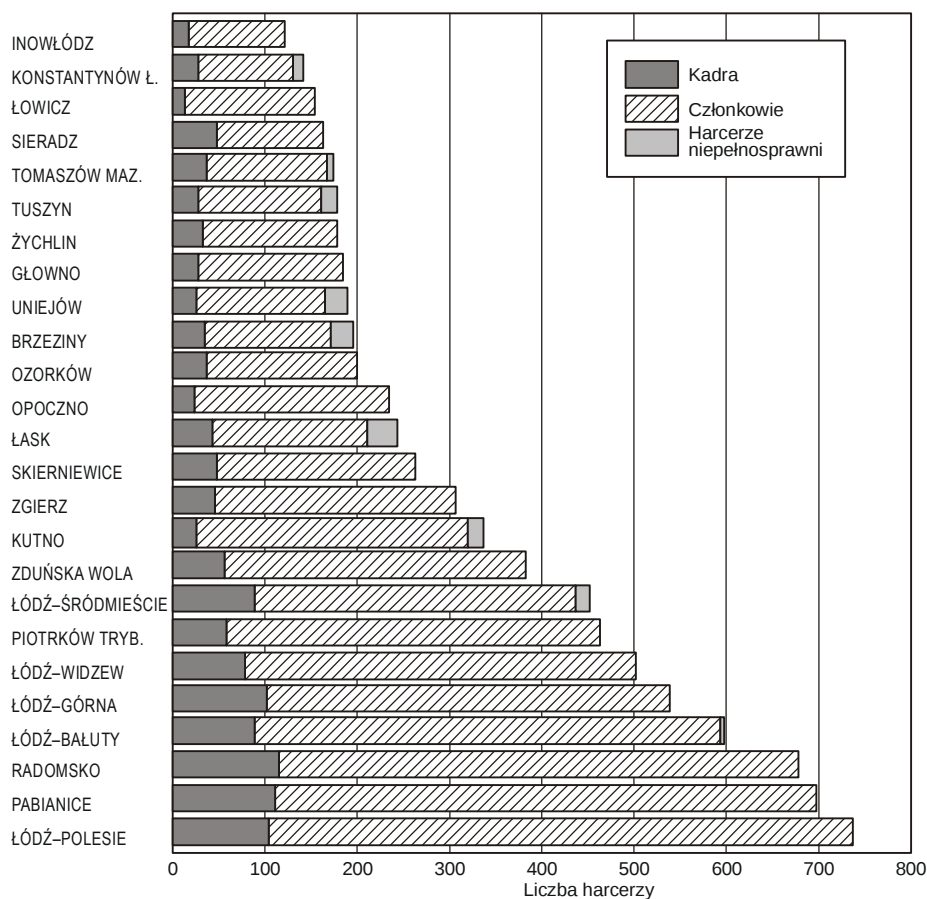

Rys. 1. Liczba harcerzy w Polsce według województw z wyodrębnieniem kadry i harcerzy niepełnosprawnych (opracowanie własne na podstawie danych Kwatery Głównej ZHP, stan na 31.12.2009 r.)

Chorągiew Łódzka jest jedną z 17 terenowych jednostek organizacyjnych ZHP. Skupia 25 hufców (rys. 2).

Działalność harcerska na terenie regionu łódzkiego rozkłada się jednak bardzo nierównomiernie. Hufce działają tylko na terenie 27 spośród 174 gmin województwa (15%). Lokalizację ich siedzib przedstawia rysunek 3.

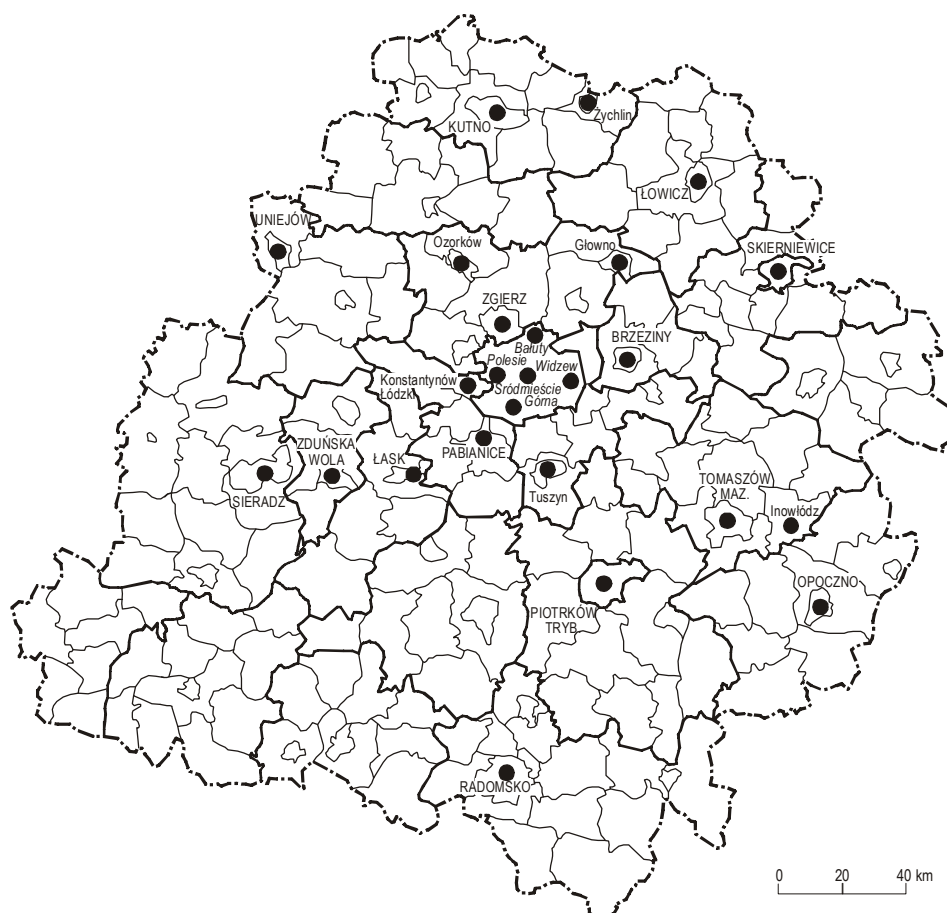
Największe zagęszczenie hufców występuje na terenie i wokół aglomeracji łódzkiej. W samej Łodzi znajduje się prawie 34% harcerzy zrzeszonych w 5 hufcach dzielnicowych Chorągwi Łódzkiej. Najliczniejszy jest hufiec Łódź-Polesie, który liczy 736 harcerzy (ponad 8%). Zupełną „białą plamę” stanowi zaś południe województwa, gdzie, z wyjątkiem Radomska, nie działa żaden hufiec.

Rys. 2. Liczba harcerzy w Chorągwi Łódzkiej w podziale na hufce z wyodrębnieniem kadry i harcerzy niepełnosprawnych (opracowanie własne na podstawie danych Kwatery Głównej ZHP, stan na 31.12.2009 r.)

Zarówno Chorągiew, jak i poszczególne hufce mają status stowarzyszenia i organizacji pożytku publicznego. Umożliwia to szersze działania w kierunku rozwoju turystyki społecznej, szczególnie poprzez możliwość łatwiejszego pozyskiwania środków publicznych na organizację wypoczynku wakacyjnego młodzieży.

Efektywnej realizacji tego zadania służy nie tylko pokaźny kapitał kadrowo-organizacyjny, ale również zasoby materialne i infrastruktura wykorzystywane na potrzeby turystyki społecznej (korzystają z niej nie tylko harcerze).

Rys. 3. Lokalizacja hufców Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego
(opracowanie własne na podstawie danych Kwatery Głównej ZHP,
stan na 31.12.2009 r.)

Hufce Chorągwi Łódzkiej (nie wszystkie) realizują zadania w zakresie organizacji wypoczynku przede wszystkim na terenie swoich macierzystych baz, zlokalizowanych w najatrakcyjniejszych regionach Polski (rys. 4). Podczas Harcerskiej Akcji Letniej (HAL) wykorzystywana jest również inna baza noclegowa, należąca nie do macierzystej jednostki, lecz do innych hufców w kraju, a także prywatna baza noclegowa.

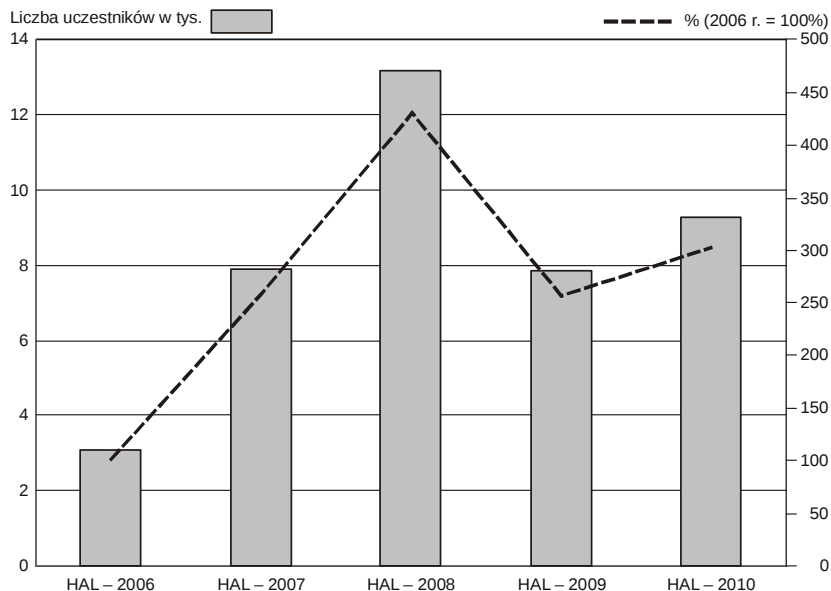
Rys. 4. Lokalizacja ośrodków harcerskich hufców Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego na terenie Polski (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP)

Obecnie hufce Chorągwi Łódzkiej dysponują bazą 21 ośrodków harcerskich. Zdecydowana większość z nich położona jest w północnej części kraju (Pobrzeże Bałtyku, Pojezierza), dwa ośrodki leżą w górach (w Sudetach i Bieszczadach), a trzy znajdują się na terenie województwa łódzkiego.

Ponieważ nie wszystkie hufce posiadają własne ośrodki, ta sama baza wykorzystywana jest przez różne hufce z macierzystej chorągwi. Najważniejszym ośrodkiem harcerskim w granicach województwa łódzkiego jest „Nadwarciański Gród” w Załęczu Wielkim, który obsługuje ruch turystyczny przez cały rok. Jest to najczęściej wykorzystywane miejsce wypoczynku organizowanego przez ZHP (zarówno harcerzy, jak i młodzieży niezrzeszonej w ZHP).

3. Harcerska Akcja Letnia w Chorągwi Łódzkiej ZHP w latach 2006–2010

W latach 2006–2010 hufce Chorągwi Łódzkiej ZHP zorganizowały łącznie 929 wyjazdów. Dynamika zmian liczby wyjazdów koreluje wyraźnie z liczbą ich uczestników, wahając się od ponad 3000 w 2006 r. do ponad 13 000 w 2008 r. Porównując rok do roku, dynamika wzrostu wynosiła od 60% (2009 r.) do 256% (2007 r.). Z kolei przyjmując, że dane za 2006 r. stanowią 100%, wahania były jeszcze bardziej znaczące, gdyż dochodziły nawet do 420% w roku 2008 i nie spadły poniżej 250%, nawet w słabszym pod względem liczby uczestników roku 2009 (rys. 5).

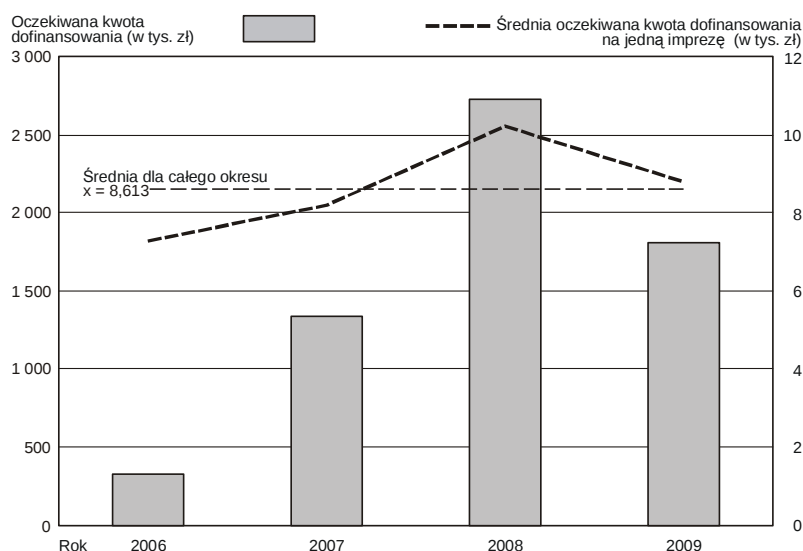
Rys. 5. Liczba uczestników HAL zorganizowanej przez hufce Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi w latach 2006–2010 (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP)

Średnio liczba uczestników turystyki społecznej wynosiła ponad 8 tys. rocznie, a w całym badanym okresie dzięki hufcom Chorągwi Łódzkiej ZHP wyjechało ponad 41 tys. młodych ludzi. Przeciętnie każdy z wyjazdów liczył prawie 50 osób. Bywały jednak wyjazdy bardzo kameralne, do 10 osób, ale zanotowano także i zgrupowania na 300 uczestników.

4. Oczekiwane i faktyczne dofinansowanie wyjazdów

Nie wszystkie jednak planowane wyjazdy zostały dofinansowane. Wnioski o dofinansowanie przechodzą procedurę konkursową i, jeśli nie mają braków formalnych, uznaniowo zostają dofinansowane lub nie. Jego wysokość również jest uzależniona wyłącznie od donatora.

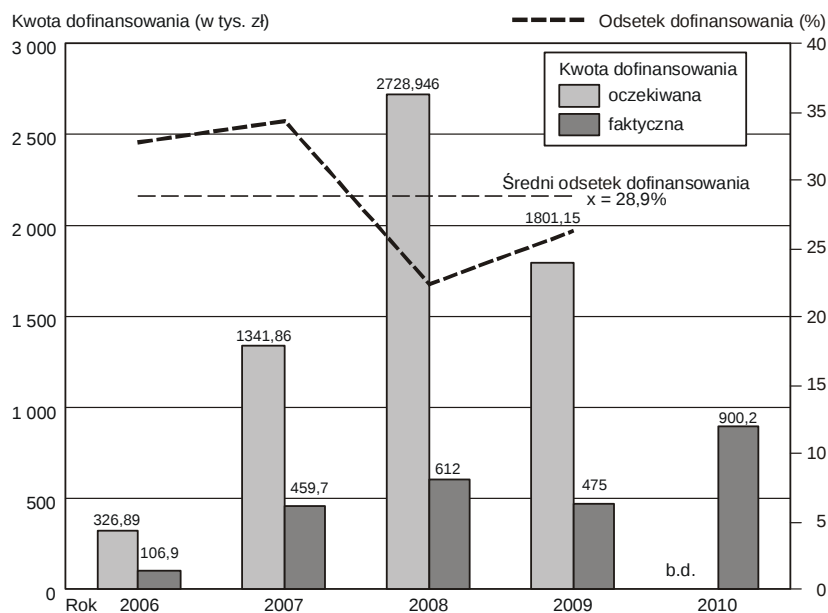
Przedstawione proste wskaźniki dają jedynie ogólny pogląd na sytuację. Kolejne dwa diagramy (rys. 6 i 7) prezentują zestawienie kilku zmiennych, m.in.: oczekiwaną kwotę dofinansowania w skali roku, średnie dofinansowanie w skali jednego wyjazdu oraz porównanie kwot otrzymanych od donatorów z dofinansowaniem oczekiwanym przez beneficjentów.

Rys. 6. Oczekiwane dofinansowanie HAL w latach 2006–2009 przez hufce Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP)

Oczekiwania wobec donatorów dla całego badanego okresu wyniosły prawie 6,2 mln zł. Otrzymana kwota ponad 2,6 mln zł stanowiła niemal 43% kwoty oczekiwanej – to dużo, zważywszy na fakt, iż wyjazdów tych było ponad 900. Pamiętać należy jednak, że jest to wskaźnik oczekiwanego dofinansowania, a nie refundacji wszystkich kosztów, jakie ponieśli

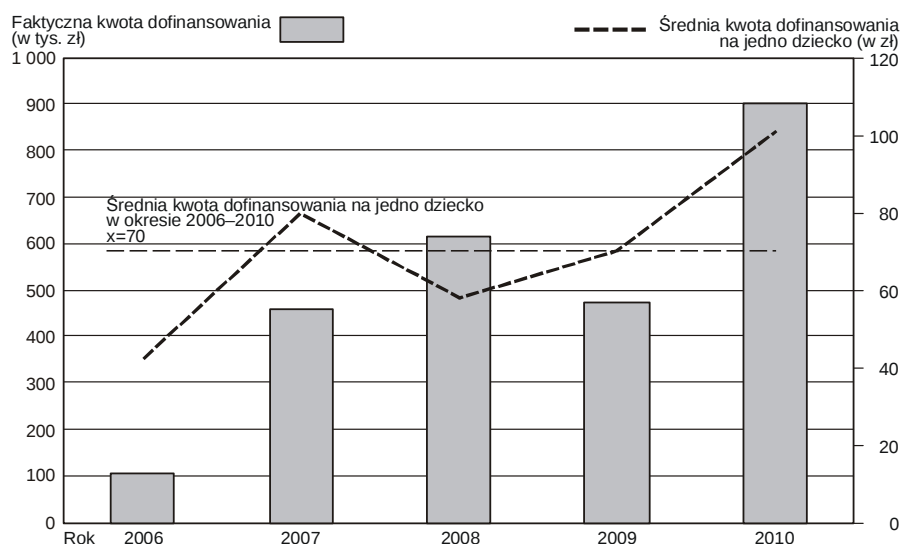
uczestnicy. Oczekiwane kwoty stanowiły przeciętnie 20–25% łącznych kosztów wyjazdów. Zatem otrzymana prawie połowa oczekiwanego dofinansowania oznacza realnie jedynie nieco powyżej 10% ponoszonych kosztów.

Rys. 7. Porównanie oczekiwanego i faktycznego dofinansowania HAL w latach 2006–2010 przez hufce Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP)

Rysunek 7 ukazuje porównanie obu zmiennych w poszczególnych latach, jak również jednostkowe wyliczenia dofinansowania na jednego uczestnika. Ze względu na brak danych za rok 2010 oczekiwanej kwoty dofinansowania, wartość średniej jest nieco mniejsza i stanowi jedynie średnią za okres 2006–2009.

Jak już wspomniano, faktyczna kwota dotacji w całym badanym okresie wynosiła nieco ponad 10% kosztów finalnych. Na kolejnym diagramie (rys. 8) przedstawiono wysokość dofinansowania, jakie statystycznie otrzymał każdy z uczestników. Przy założeniu, że nie bierzemy pod uwagę długości pobytu (trudno jednak porównywać wyjazdy 4–7-dniowe z bardzo długimi pobytami zbliżającymi się niekiedy do jednego miesiąca), kwota ta wahała się między 40 zł a 100 zł (średnio 70 zł).

Rys. 8. Wielkość dotacji i średnie dofinansowanie na jednego uczestnika wyjazdu w ramach HAL w latach 2006–2010 organizowanych przez hufce Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP)

Przy takim poziomie dotacji turystyczną działalność harcerzy trudno uznać za powszechną, czyli dostępną dla całego społeczeństwa. Wydatek rzędu 700–1000 zł na jedno wyjeżdżające dziecko, nawet pomniejszony o 100 zł dofinansowania, stanowi barierę nie do pokonania dla większości uboższych rodzin lub rodzin wielodzietnych.

5. Pozyskiwanie dotacji

Dlaczego harcerzom nie udaje się skorzystać z większej pomocy donorów? Trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie.

Należałoby jednak wyjaśnić, czym jest dotacja.

Dotacja jest nieodpłatną i bezzwrotną pomocą finansową, udzielaną najczęściej przez państwo podmiotom dla poparcia ich działalności. Ma ona charakter uznaniowy. Jednostka ubiegająca się o nią, musi spełnić warunki wstępne, określone przez podmiot dysponujący środkami finansowymi. Decyzję o sposobie wykorzystania dotacji podejmuje organ, który ją przyznał.

Dla efektywnego przyznawania dotacji kluczowe są odpowiedzi na następujące pytania:

- czy zostały określone zasady przyznawania takiej bezzwrotnej pomocy?
- czy są one przejrzyste i jednoznaczne, zapewniając równość szans ubiegających się o dotację podmiotów?
- kto i na jakiej podstawie decyduje o przyznaniu dotacji?
- kto i na jakiej podstawie określa ich wysokość?

Na podstawie zebranych opinii można zaryzykować stwierdzenie, że dotychczasowy system dofinansowania nie ma jeszcze w pełni jasnych reguł (przynajmniej takie jest subiektywne odczucie potencjalnych beneficjentów). Mimo to, w dalszej części opracowania podjęta zostanie próba wskazania pewnych tendencji w przyznawaniu dotacji oraz najczęstsze powody negatywnego opiniowania składanych wniosków.

Po pierwsze, na liczbę oraz wysokość końcowych dotacji w decydujący sposób wpływa ograniczona ilość środków finansowych pozostających do dyspozycji. Publicznych pieniędzy na realizowanie własnych celów statutowych często nie wystarcza samym instytucjom państwowym, a muszą jeszcze z nich wygospodarować środki na dotacje. Przy niewielkim w stosunku do potrzeb budżecie wsparcie może uzyskać więc tylko część chętnych.

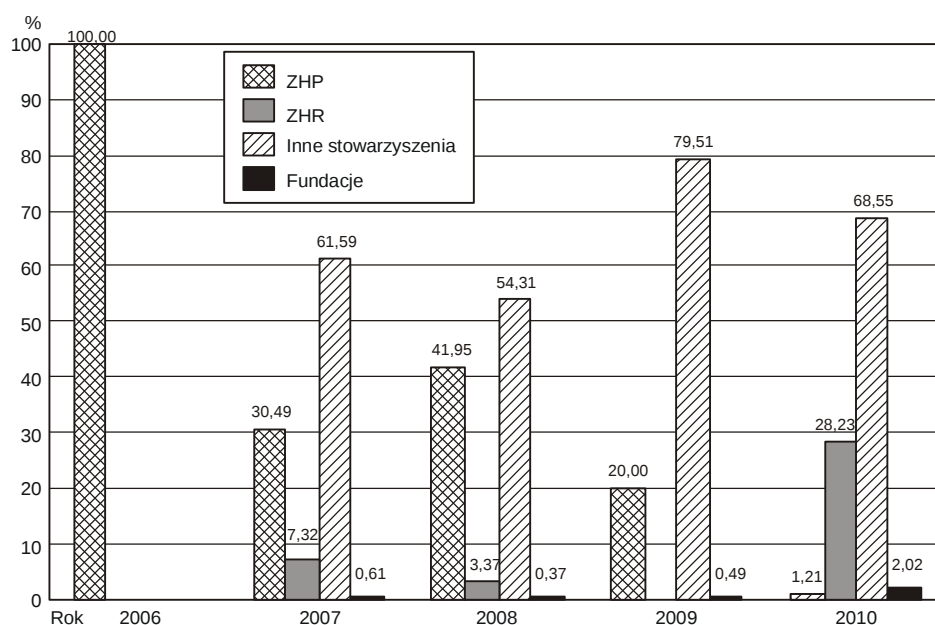
W latach 2006–2010 odmów motywowanych brakiem pieniędzy na wnioskowany cel było bardzo dużo – aż 62,5% (2 na 3 wnioski). Powodem odrzucenia co trzeciego wniosku były prawie zawsze braki formalne lub błędy beneficjentów (brak wyciągu z rejestru, brak w działalności statutowej zapisu o organizacji wypoczynku dzieci i młodzieży, brak statusu pożytku publicznego, niewłaściwy druk i inne). Czasem jednak odmowa związana była z brakiem minimalnej sumy 55 pkt koniecznej do pozyskania dotacji – tak się działo z co piętnastym wnioskiem.

Po drugie, na wysokość pomocy finansowej znacząco wpływa też konkurencja. Wnioskodawcy otrzymujący dofinansowanie pozbawiają jednocześnie dotacji inne podmioty, które mogły przedstawić niemal równie dobre wnioski.

W ostatnim czasie w województwie łódzkim liczba organizacji pozarządowych o statusie pożytku publicznego znacznie wzrosła – do 420 (Krajowy Rejestr Sądowy stan na 22.11.2010 r.). Wyraźnie zaostrzyło to rywalizację o dotacje budżetowe. Jest to poniekąd odpowiedź na pytanie,

dlatego pomoc finansowa dla ZHP tak znacząco zmalała w badanym okresie.

Dowodem są dane statystyczne przedstawione na rysunku 9, ukazującym beneficjentów, którzy otrzymali dotacje od kuratorium oświaty w Łodzi (można założyć, że inne źródła finansowania wyglądają podobnie). Dla przejrzystości analizy dokonano prostego podziału organizacji, wydzielając: ZHP, ZHR, inne stowarzyszenia oraz fundacje.

Rys. 9. Procentowy udział dotacji dla organizatorów wypoczynku letniego przyznanych przez Kuratorium Oświaty w Łodzi w latach 2006–2010 (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP i Kuratorium Oświaty w Łodzi)

Jeszcze w 2006 r. Związek Harcerstwa Polskiego był jedyną organizacją wspieraną finansowo przez kuratorium. Jednak każdy kolejny rok przynosił wyraźny spadek udziału procentowego ZHP w całej puli dofinansowania. W ciągu zaledwie 5 lat wyniósł on 1000%. W 2010 r. udział ZHP w dofinansowaniu wyjazdów przez Kuratorium Oświaty w Łodzi wyniósł jedynie nieco ponad 1% ogólnej wartości przyznanych środków.

Wyraźnie zwiększyły się za to dotacje dla wszystkich pozostałych organizacji. Znaczący wzrost zanotował Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej, którego udział stanowił w ostatnim badanym roku prawie 30%

(czyli mniej więcej co trzecia pomoc finansowa trafiła do ZHR). Fundacje w tym dość szczególnym „wyścigu” nie odgrywają dużej roli. Jedynie co 50. ich wniosek rozpatrywany jest przez Kuratorium Oświaty pozytywnie. Największą grupę, blisko 70% stanowią inne organizacje o statusie stowarzyszeń. Nie sposób wymienić wszystkich. Wśród podmiotów z tej grupy, które najczęściej otrzymywały dofinansowanie należy wymienić (kolejność alfabetyczna):

- Akademia Piłkarska ŁKS,
- Akademicki Związek Sportowy,
- Caritas Archidiecezji Łódzkiej,
- domy zakonne,
- kluby sportowe (Skra, Energetyk, Sport Perfekt i inne),
- Ludowe Uczniowskie Kluby Sportowe,
- Międzyszkolne Kluby Sportowe,
- Pabianickie Stowarzyszenie Cyklistów,
- PTSM,
- Pracownia Alternatywnego Wychowania,
- stowarzyszenia (Busola, Mamy Wielkie Serce, Tomoffan Art, SL Salos, Bliżej Siebie, Uśmiech Dziecka, Pro Futuro, Oratorium i wiele innych),
- towarzystwa (Nasze Szwederowo, TKKF „Dzikusy”, Szkolne Kociuszewy, TS Sokół i inne),
- Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (Oddział Regionalny, powiatowe w: Sieradzu, Tomaszowie Mazowieckim, Skierniewicach i dzielnicowe: Łódź Górna, Łódź Polesie),
- Uczniowskie Kluby Sportowe (Anilana, Elektryk, Kendo, Karabka, Trops, SMS, Karate Budokai, Apis),
- Wiejskie Uczniowskie Kluby Sportowe;
- Wodne Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (Oddział Skierniewice),
- Związek Młodzieży Wiejskiej Zarząd Krajowy.

Kim są donatorzy najczęściej udzielający harcerzom pomocy? To oczywiście w największym zakresie instytucje państwowe i jednostki samorządu terytorialnego:

- Kuratorium Oświaty w Łodzi (donator prawie 70% wszystkich dofinansowań),
- Ministerstwo Sportu i Turystyki,
- Ministerstwo Edukacji Narodowej,

- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Łodzi,
- Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi,
- Bank Dziecięcych Uśmiechów BZ WBK,
- Polsko-Niemiecka Współpraca Młodzieży,
- Zarząd Transportu Miejskiego w Warszawie,
- wybrane samorządy:
 - a) Urząd Gminy Inowódz (Komisja ds. Rozwiązywania Problemów Alkoholowych),
 - b) Urząd Miasta Łodzi (Wydział Edukacji, Wydział Sportu),
 - c) Urząd Miasta Piotrków Trybunalski,
 - d) Urząd Miasta Radomsko,
 - e) Urząd Miasta Skierniewice,
 - f) Urząd Miasta Tomaszów Mazowiecki,
 - g) Urząd Miasta Tuszyn,
- oraz sponsorzy.

6. Rozkład przestrzenny wyjazdów

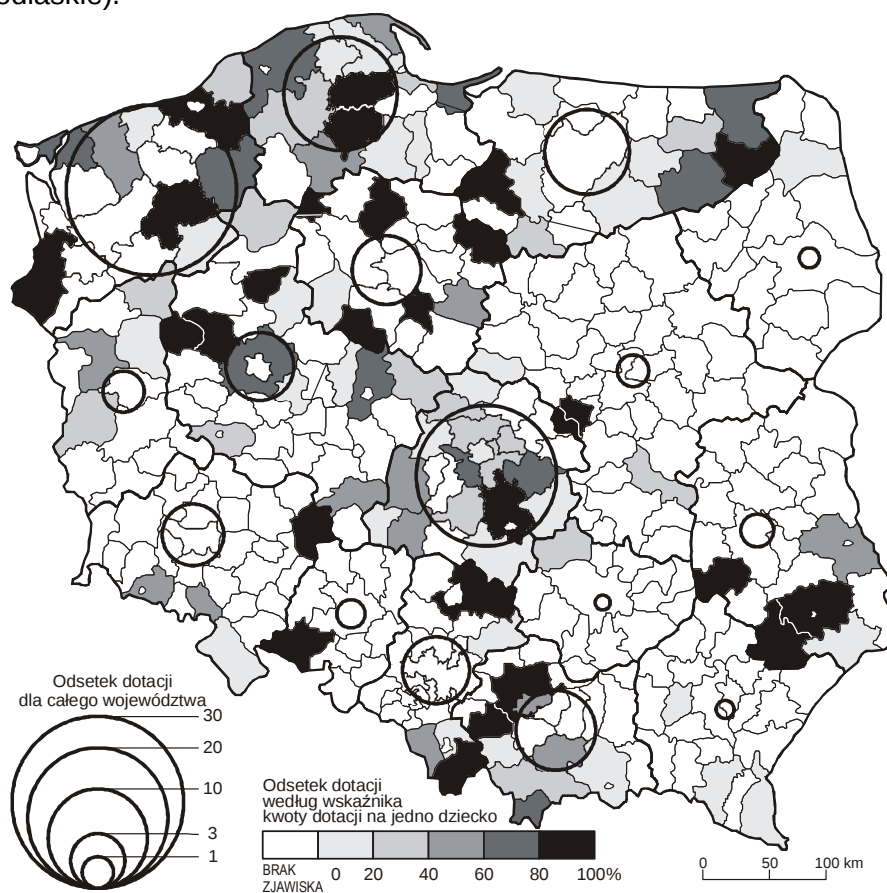
Łódzcy harcerze w liczbie ponad 41 tys. uczestniczyli w wypoczynku na terenie wszystkich województw Polski. Miejsca wypoczynku hufców Chorągwi Łódzkiej były w dużym stopniu zdeterminowane posiadaną własną bazą harcerską, niekiedy wykorzystywana była też baza hufców innych chorągwi. Ważnym czynnikiem lokalizacji obozów okazała się również ogólna atrakcyjność regionu, uznawanego powszechnie za wybitnie turystyczny. Nie wszędzie jednak, gdzie z tych dwóch powodów mogliby się pojawić wypoczywający, pojawili się oni faktycznie. Obszary Podlasia i Polesia Lubelskiego oraz Gór Świętokrzyskich były wybierane niezmiennie rzadko jako docelowe miejsce wyjazdów harcerskich.

Najlepiej sytuację tę przedstawia rysunek 10, na którym zaprezentowano dane ilościowe dotyczące wypoczywających w poszczególnych województwach i powiatach.

Poziom dotacji rozpatrywany dla poszczególnych powiatów wyliczony został jako wskaźnik struktury, który był na poziomie 1–6%. Poszczególne powiaty zostały uszeregowane według wartości rosnących, wyznacznikiem miejsca w szeregu była jednostkowa średnia wartość dotacji na

jednego uczestnika każdej z analizowanych ponad 900 imprez. Następnie ich wartości zostały skumulowane i zaszeregowane w przedziały 20-procentowe.

Tak uporządkowane dane pozwoliły na znalezienie tych obszarów docelowych, do których wyjechali uczestnicy najwyżej dotowani, oraz tych, które znalazły się w pierwszych 20% powiatów o relatywnie najmniejszym wsparciu. Na końcu tej listy znalazły się województwa, na terenie których leżą wspomniane już wcześniej regiony turystyczne: Góry Świętokrzyskie (województwo świętokrzyskie) i Podlasie (województwo podlaskie).

Rys. 10. Rozkład przestrzenny miejsca wypoczynku i wielkość dotacji podczas HAL organizowanych przez hufce Chorągwi Łódzkiej im. Aleksandra Kamińskiego w Łodzi w latach 2006–2010 (opracowanie własne na podstawie danych Chorągwi Łódzkiej ZHP i Kuratorium Oświaty w Łodzi)

Z opracowanego kartodiagramu (rys. 10) wynika kilka zasadniczych wniosków.

1. Najhojniej dofinansowane (w granicach 30%) były wyjazdy organizowane na terenie województwa łódzkiego oraz wyjazdy do województwa zachodniopomorskiego (masowo odwiedzane przez turystów krajowych i zagranicznych najbardziej atrakcyjne obszary wybrzeża Bałtyku i Pojezierza Pomorskiego).

2. Wyjazdy pogrupowane według powiatów, które otrzymały relatywnie najwyższe dotacje (5–6% ogólnej puli), rozłożone są dość równomiernie i nie da się zauważyć wyraźnej prawidłowości w ich lokalizacji przestrzennej. Właściwie w każdym województwie pojawiają się miejsca docelowe wysoce dotowane (wyjątek stanowią: lubuskie, podlaskie i podkarpackie).

3. Wyjazdy organizowane do macierzystych stanic hufców Chorągwi Łódzkiej ZHP nie są miejscami, gdzie wypoczywający dostaliby najwięcej pieniędzy. Najwyższy wskaźnik dotacji dotyczy wyjazdów zorganizowanych najczęściej w ośrodkach prywatnych. Powód może być jeden: koszt takiego pobytu jest dużo wyższy w porównaniu z macierzystą bazą harcerską, generującą stosunkowo niskie koszty obsługi i nie nastawioną na duży zysk (lub wręcz pogodzoną z jego brakiem).

4. Najwyższa koncentracja miejsc wypoczynku młodzieży występuje w najbardziej atrakcyjnych obszarach Polski, przede wszystkim na wybrzeżu Bałtyku oraz pojezierzach: Lubuskim, Wielkopolskim, Pomorskim (środkowa i wschodnia część) oraz Mazurskim, a także na terenach górskich: w Tatrach i Beskidach, Bieszczadach, Sudetach z Kotliną Kłodzką. Znamienny jest brak wypoczynku długoterminowego w dużych miastach. To jest raczej domeną krótkoterminowych wycieczek szkolnych.

Konkludując, należy stwierdzić jednoznacznie, iż województwo łódzkie, choć niesłusznie postrzegane jako nieatrakcyjne, może stanowić znakomitą bazę jako miejsce wypoczynku letniego w omawianej przestrzeni turystyki społecznej. Beneficjentami są harcerze i młodzież mieszkająca na terenie województwa.

Czy region łódzki jest ważnym obszarem recepcyjnym turystyki społecznej organizowanej przez ZHP w Polsce? Tego niestety nie udało się ustalić. Bardzo duży ruch generuje „Nadwarciański Gród” w Załęczu Wielkim, ale określenie, które pobyty na jego terenie można zakwalifikować do turystyki społecznej, jest trudne (jak już wspomniano, istnieją również niedotowane obozy harcerskie).

Taka analiza jest oczywiście możliwa, ale musiałyby objąć wszystkie wyjazdy organizowane przez wszystkie hufce z każdej z 17 chorągwi w Polsce. Z tej ogromnej masy danych trzeba wówczas wyselekcjonować te wyjazdy, które dotarły do jakiegokolwiek miejsca położonego na terenie naszego województwa.

Czy jednak region łódzki może skutecznie rozwijać turystykę społeczną? Zapewne tak – posiada przecież wiele walorów niespotykanych nigdzie indziej, które trzeba jedynie wykorzystać jako magnes i przeciwwagę dla już powszechnie znanych atrakcji turystycznych.

7. Podsumowanie

Autor niniejszego artykułu zdaje sobie sprawę, iż podjęty temat nie został wyczerpany. Jego zakres jest jednak tak szeroki, że badanie różnych aspektów tego zjawiska można i należy kontynuować w przyszłości.

Podjęta próba choćby wstępnego rozpoznania stanu turystyki społecznej w ZHP ukazała istotne problemy metodologiczne podczas zbierania danych. Największy kłopot nastroczało zwłaszcza ich agregowanie przez podmioty organizujące bezpośredni wypoczynek, które nie są przygotowane na tak precyzyjny zakres badań.

Turystyka oraz działania z zakresu poznawania przyrody odgrywają tak znaczącą rolę w harcerstwie, że przepisy wewnątrzorganizacyjne, odnoszące się do działań tego typu, można odnaleźć w najważniejszym obowiązującym dokumencie – *Statucie ZHP*. Potrzeba uprawiania turystyki wynika z harcerskiego systemu wychowawczego: wychowania w praktyce, w terenie, na świeżym powietrzu. Dążenie do poznawania i ochrony przyrody ma swoje korzenie w Prawie Harcerskim (*Harcerskie Idealy* 1997). Ponadto w systemie stopni i sprawności harcerskich zawarte są wymagania z zakresu technik harcerskich, obejmujących także turystykę. Prawie stuletnie doświadczenie, a także solidne umocowanie instytucjonalne, organizacyjne i infrastrukturalne, predestynują przynależność Związek Harcerstwa Polskiego do organizacji działających w obszarze turystyki społecznej organizowanej na najwyższym poziomie.

Turystyka to niezwykle istotny element edukacji harcerskiej istniejący od samych początków istnienia skautingu. Słynne zdanie jego twórcy, R. Baden-Powella (1946), brzmi: „Istotę ducha skautowego stanowi peł-

ne tężyzny życie w terenie”. Zasadę tę w Polsce wcielał w życie m.in. dzisiejszy patron Chorągwi Łódzkiej prof. Aleksander Kamiński, który mawiał: „Harcerstwo jest organizacją nastawioną nie na «żądanie» od społeczeństwa, ale na «dawanie» społeczeństwu, służenie mu (Wachowicz 1995).

Stwierdzenie to może być również doskonałym mottem harcerskiej turystyki społecznej.

Literatura

- Baden-Powell R., 1946, *Wskazówki dla skautmistrzów*, Warszawa.
- Fiedkiewicz O. (red.), 1988, *Leksykon harcerstwa*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Harcerskie Ideały*, 1997, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa.
- Kamiński A., 2000, *Andrzej Małkowski*, Wydawnictwo Wing, Łódź.
- Statut ZHP*, 2006, Harcerskie Biuro Wydawnicze Horyzonty, Warszawa.
- Wachowicz B., 1995, *Druhno Oleńko! Druhu Andrzeju!*, [w:] *Wierna Rzeka Harcerstwa*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.

Strony internetowe

- www.e.zhp.pl (20.11.2010)
- www.krs-online.com.pl (22.11.2010)
- www.lodzka.zhp.pl (20.11.2010)
- www.zhp.pl (20.11.2010)

Jakub Grabowski*

TURYSTYKA SPOŁECZNA W WYBRANYCH ZAKŁADACH PRACY

1. Wprowadzenie

Działalność zakładów pracy jako organizatorów turystyki i wypoczynku dla swoich pracowników ma w Polsce kilkudziesięcioletnią tradycję. Korzystne warunki rozwoju zaistniały pod tym względem już od wczesnych lat powojennych. Zmiany systemowe, które wówczas zaszły (niezależnie od możliwych różnych ich ocen z punktu widzenia historycznego czy politycznego), przyniosły w porównaniu z okresem międzywojennym wiele zmian w tym zakresie.

Przed wszystkim ustawodawstwem urlopowym objęto wszystkich pracowników, nawet zatrudnionych w małych zakładach przemysłowych, przyznano dodatkowe urlopy ludziom pracującym w warunkach uciążliwych dla zdrowia. Utworzono także przy Centralnej Komisji Związków Zawodowych Wydział Wczasów Pracowniczych, z końcem 1949 r. przemianowany na Fundusz Wczasów Pracowniczych. To właśnie ta organizacja wzięła na swoje barki zadanie organizowania i propagowania wypoczynku tzw. klasy robotniczej.

Ponadto tuż po wyzwoleniu rozpoczęła działalność Akcja Socjalna, która zajmowała się organizowaniem opieki nad matkami z dziećmi, organizowaniem wczasów czy prowadzeniem działalności kulturalno-oświatowej. W 1948 r. w jednostkach podległych Ministerstwu Przemysłu i Handlu utworzono Fundusz Akcji Socjalnej, który gromadził środki finansowe na cele podobne, jak w przypadku Akcji Socjalnej (Marek 1980).

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: jakub.grabowski@wsth.edu.pl.

Zachowując krytyczny dystans do dokonań ustroju socjalistycznego, należy stwierdzić, że przez kolejne dziesięciolecia działania realizowane pod hasłem turystyki socjalnej, bo takim – obecnie już zdewaluowanym – terminem się posługiwano, odgrywały niebagatelną rolę w socjalizacji Polaków do turystyki i wypoczynku. Można by nawet śmiało rzec, że dzięki istnieniu wielu udogodnień finansowych i organizacyjnych całe pokolenia uczestniczyły w wycieczkach czy wczasach pracowniczych, płacąc za to w dodatku niewiele bądź zgoła nic. Jak ważne było wsparcie zakładu pracy w tym względzie, pokazały badania autora przeprowadzone na potrzeby pracy magisterskiej poświęconej roli zakładu pracy w zakresie organizowania turystyki i wypoczynku (Grabowski 2001). Badania prowadzone wśród małomiasteczkowej społeczności ujawniły m.in., że brak skierowania bądź dofinansowania z zakładu pracy był głównym powodem niepodejmowania wyjazdów turystycznych. Częstotliwość podejmowanych wyjazdów turystycznych była ponadto mocno skorelowana z częstotliwością uzyskiwania świadczeń socjalnych z zakładu pracy, również w latach 90. XX w. Te i inne obserwacje dobitnie podkreślały znaczenie wsparcia socjalnego dla decyzji turystycznych pracowników badanego zakładu.

Mając to na uwadze, ciekawe wydało się podjęcie analizy współczesnego stanu zjawiska. Dokonane dalej rozważania bazują na badaniach przeprowadzonych w wybranych zakładach pracy zlokalizowanych na terenie województwa łódzkiego. Z uwagi jednak na wspomnianą dewaluację określenia „turystyka socjalna”, w artykule używane będzie stosowane współcześnie pojęcie „turystyka społeczna”, bez podejmowania próby dokonania pomiędzy nimi rozgraniczeń terminologicznych. Kwestie te są bowiem istotą innego artykułu wchodzącego w skład niniejszej publikacji.

2. Założenia oraz istota badań

Jak wskazano we wstępie, zakłady pracy od dziesięcioleci były ważnym czynnikiem wsparcia uczestnictwa Polaków w wyjazdach turystycznych. Warto zatem podjąć próbę zbadania aktualnego stanu zjawiska, tym bardziej, że zakłady pracy nie są uwzględniane w podażowej stronie współczesnego wymiaru turystyki społecznej. W przygotowanym przez

Instytut Turystyki raporcie znajduje się jedynie wzmianka o potencjalnej roli podmiotów sektora prywatnego w kształtowaniu popytu (*Analiza rozwoju turystyki...* 2007, s. 4).

Z racji dokonywanych przez podmioty prywatne transferów finansowych przeznaczonych na wsparcie udziału w turystyce swoich pracowników, takie podejście można uznać za nie w pełni uzasadnione. Może ono po części wynikać z braku swoistej misyjności i celowości przedmiotowej aktywności zakładów pracy.

Można by nawet zaryzykować tezę, że proturystyczna działalność zakładów pracy ma również (a może przede wszystkim?) wymiar ekonomiczny i jest częścią procesu zarządzania zasobami ludzkimi. Budując zadowolenie i satysfakcję pracowników z uzyskanego dofinansowania, jak również przyczyniając się do regeneracji ich sił fizycznych i psychicznych, pracodawca może bowiem oczekiwać od nich większej efektywności i zaangażowania w pracę. Weryfikacja tak postawionej tezy wymagałaby jednak przeprowadzenia odrębnych badań.

Na potrzeby niniejszej analizy przeprowadzono kwerendę w pięciu wybranych zakładach pracy zlokalizowanych na terenie województwa łódzkiego. Były to:

- Zakład Maszyn Elektrycznych Emit S.A. w Żychlinie;
- Kopalnia Węgla Brunatnego w Bełchatowie;
- Elektrownia Bełchatów;
- PGE Dystrybucja Łódź;
- PGE Obrót S.A. Oddział I z siedzibą w Łodzi.

Kwerenda miała na celu uzyskanie informacji pozwalających scharakteryzować system wspierania uczestnictwa w turystyce i wypoczynku osób uprawnionych do korzystania z działalności socjalnej¹, jak również poznać rzeczywistą skalę zjawiska w latach 2006–2010. Wybrane do badań zakłady pracy należą do dużych i dobrze prosperujących przedsiębiorstw z branży elektrotechnicznej (ZME Emit) oraz szeroko rozumianej energetycznej (pozostałe). Ostatnie cztery zakłady należą ponadto do dużej grupy kapitałowej PGE, co jednak z uwagi na ich dużą autonomię nie ma wpływu na prowadzoną działalność socjalną.

Dokonanie takiego wyboru stwarzało szansę, że przedmiotowa akty-

¹ Jakkolwiek negatywnie kojarzona działalności zakładu w zakresie różnych form wsparcia finansowego określana jest powszechnie jako „socjalna”.

wność będzie w nich prowadzona w ponadprzeciętnym wymiarze. Było to ważne z uwagi na pionierskie w skali kraju podjęcie tematyki turystyki społecznej, co implikowało ukazanie pozytywnego punktu odniesienia. Nie wszystkie bowiem zakłady pracy, zwłaszcza małe i średnie firmy w obliczu braku narzuconego prawem stosownego obowiązku, podejmują działalność socjalną, a jeśli już to w minimalnym zakresie ograniczającym się do przyznawania określonej sumy dofinansowania.

3. Podstawy prawne i finansowe działalności zakładów pracy w zakresie organizowania turystyki i wypoczynku

Podstawę działalności socjalnej w zakładach pracy stanowi Zakładowy Fundusz Świadczeń Socjalnych (ZFŚS). Na podkreślenie zasługuje, że od 1 stycznia 2004 r. jego tworzenie jest oparte na zasadzie dobrowolności. W sytuacji jednak zaprzestania przez pracodawcę wypłacania świadczeń z ZFSS jest on zobowiązany do zawarcia tego rodzaju zapisu w układzie zbiorowym pracy, regulaminie wynagradzania bądź przekazania pracownikom informacji w pierwszym miesiącu danego roku kalendarzowego.

Szczegółowe zasady tworzenia i gospodarowania środkami ZFŚS określone są *Ustawą z 4 marca 1994 r. o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych* z późniejszymi zmianami (DzU nr 70 z 1996 r., poz. 335), jak również *Rozporządzeniem Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 9 marca 2009 r. w sprawie sposobu ustalania przeciętnej liczby zatrudnionych* (*Zeszyty Metodyczne Rachunkowości* 2010, s. 13).

Środki ZFŚS mają swoje źródła w przeważającej części w obciążających koszty przedsiębiorstwa odpisach naliczanych w odniesieniu do przeciętnej liczby zatrudnionych. Punktem odniesienia jest wysokość przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego w gospodarce narodowej w roku poprzednim albo w drugim półroczu roku poprzedniego, jeżeli przeciętne wynagrodzenie z tego okresu stanowiło kwotę wyższą. Odpis jest równy 37,5% wysokości przeciętnego wynagrodzenia. Uzupełnieniem kapitału mogą być odpisy przypadające na pracownika zatrudnionego w uciążliwych warunkach (50% przeciętnego wynagrodzenia) bądź pracownika o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności (6,25%), jak również emerytów – byłych pracowników zakładu,

dla których był on ostatnim miejscem pracy (6,25%) (*Zeszyty Metodyczne Rachunkowości* 2010, s. 14). Fundusz uzupełniają również opłaty od osób korzystających z działalności socjalnej (np. za pobyty w zakładowych ośrodkach wczasowych), odsetki bankowe od środków funduszu, darowizny etc.

Środki ZFŚS przeznaczone są na szeroko rozumianą działalność socjalną, w tym m.in. na współfinansowanie uczestnictwa osób uprawnionych oraz członków ich rodzin w turystyce i wypoczynku. Stosowane w tym zakresie formy wsparcia zostaną szerzej opisane w dalszej części opracowania.

Uprawnionymi do korzystania ze świadczeń ZFŚS są przede wszystkim pracownicy zakładów pracy (w tym pozostający na urloпах wychowawczych oraz emerytowani, dla których zakład był ostatnim miejscem pracy) wraz z członkami ich rodzin, jak również członkowie rodziny pracownika zmarłego w czasie zatrudnienia i inne osoby wskazane przez komisję socjalną.

Podział środków funduszu socjalnego dokonywany jest z reguły przez działające w zakładach komisje socjalne, w skład których wchodzi przedstawiciele pracodawcy oraz związków zawodowych (reprezentujący pracowników). Podstawą przyznania świadczenia socjalnego w określonej wysokości jest dochód przypadający na członka rodziny osoby ubiegającej się o dofinansowanie. Może ono wynieść nawet 100% wartości kosztów uczestnictwa w szeroko rozumianym wypoczynku.

4. Własna baza rekreacyjno-wypoczynkowa

Oprócz istniejącego w każdym z opisywanych zakładów pracy systemu świadczeń socjalnych niektóre z nich dysponują własną bazą wypoczynkową. Określenie „własną” ma przy tym znaczenie umowne, bowiem w sensie prawnym obiekty te należą najczęściej do tzw. spółek-córek, w których zakłady pracy są jedynymi udziałowcami. Dokonana dalej krótka charakterystyka bazy wypoczynkowej z różnych przyczyn już nie-wykorzystywanej, tj. sprzedanej bądź przygotowywanej do sprzedaży i nieużytkowanej.

Zakład Maszyn Elektrycznych Emit S.A. w Żychlinie jest od 1975 r. właścicielem ośrodka wczasowego w Rowach. Wówczas to na zakupio-

nym na własność gruncie wybudowano 12 domków murowanych i dwa drewniane oferujące łącznie 56 miejsc noclegowych. Każdy przewidziany jest na wypoczynek dla czterech osób. Oprócz domków na terenie ośrodka znalazły się również umywalnie z prysznicami i toalety dla osób, które wypoczywają na terenie ośrodka pod namiotami. Do 1999 r. korzystały z nich również (a może przede wszystkim) osoby mieszkające w domkach. Od lata 2000 r. osoby wypoczywające w ośrodku w Rowach mogą korzystać z węzłów sanitarnych zainstalowanych w domkach, oczywiście tylko tych murowanych, co jest dla wypoczywających tam osób znacznym udogodnieniem. Nie było i nie ma na terenie ośrodka jadalni. W końcu lat 80. XX w. pojawiły się plany wybudowania na terenie ośrodka nowego pawilonu wczasowego. Plany te częściowo nawet zrealizowano poprzez wybudowanie w 1989 r. fundamentów pod zamierzoną inwestycję. Niestety z powodu braku środków finansowych w kolejnych latach budowa nie posunęła się naprzód. W dyspozycji zakładu był również ośrodek wczasowy w Zdworzu na Pojezierzu Gostynińsko-Włocławskim (31 domków drewnianych i murowanych, 124 miejsca noclegowe). Z powodów ekonomicznych został on jednak sprzedany.

Ofertę wypoczynku w podległej sobie bazie wypoczynkowej kierują do swoich pracowników również **Elektrownia Bełchatów** oraz **Kopalnia Węgla Brunatnego w Bełchatowie**. Obydwa zakłady na bazie będących w ich posiadaniu obiektów rekreacyjno-wypoczynkowych utworzyły spółki, na własny rachunek gospodarujące przekazanym im majątkiem.

Fot. 1. Dom Wypoczynkowy Bełchatów
w Szklarskiej Porębie
(www.dwbelchatow.pl)

Fot. 2. Hotel Wolin w Międzyzdrojach
(www.hotelwolin.pl)

W przypadku **Kopalni Węgla Brunatnego w Bełchatowie** powołana została spółka z o.o. Bestur. Ma ona w swojej dyspozycji kilka obiektów,

z których na szczególną uwagę, z racji wykorzystywania w ofercie socjalnej zakładu, zasługuje **Dom Wypoczynkowy Bełchatów w Szklarskiej Porębie**. Dysponuje łącznie 45 miejscami noclegowymi w 21 pokojach (1-, 2- i 3-osobowych oraz 1 apartamencie 4-osobowym). Ośrodek ma w swojej ofercie usługi gastronomiczne oraz duży wybór usług rekreacyjnych.

Oprócz DW Bełchatów Bestur sp. z o.o. zarządza również trzema obiektami zlokalizowanymi w Bełchatowie bądź jego okolicach. Są to:

1) **Sport Hotel** – 100 miejsc noclegowych w 52 pokojach, boiska sportowe, pływalnia, kręgielnia, siłownia etc.;

2) **Ośrodek Sportu i Rekreacji Wawrzkowizna** – hotel oraz całoroczne i sezonowe domki letniskowe – łącznie ok. 370 miejsc noclegowych; stadnina koni, park linowy, kąpielisko, wypożyczalnia sprzętu wodnego, „Zielone Zajęcia” etc.;

3) **Góra Kamieńsk** – usypana z wierzchniej warstwy ziemi przykrywającej pokłady węgla; powstała na niej sztucznie naśnieżana trasa narciarska, kolej krześlekowa, dwa wyciągi talerzykowe, trasy rowerowe, mini park rozrywki, noclegi.

Elektrownia Bełchatów na tej samej zasadzie powołała spółkę z o.o. „Elbest”. Z zarządzanego przez nią majątku na szczególną uwagę zasługują dwa hotele, w których pobyty podlegają refundacji z ZFŚS:

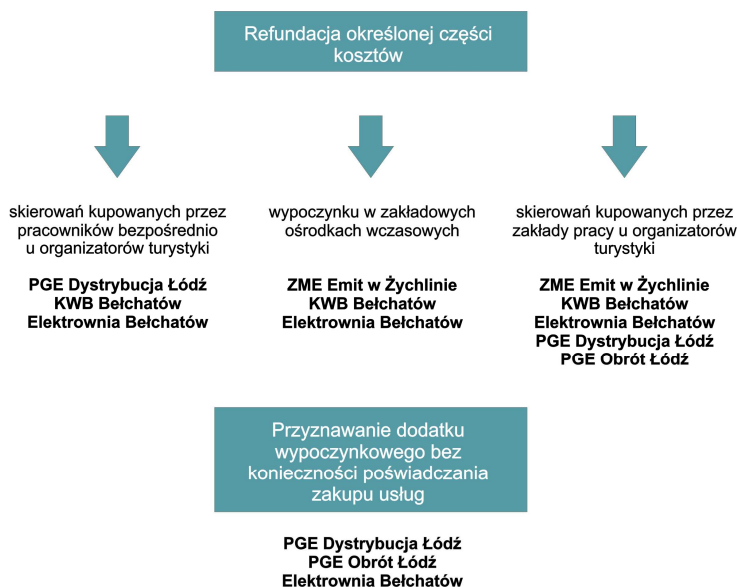
1) **Hotel Wolin w Międzyzdrojach** – oferuje łącznie 299 miejsc noclegowych w 156 pokojach (1- i 2-osobowych oraz apartamentach), do tego baza rekreacyjna, sale konferencyjne i baza gastronomiczna (restauracja, kawiarnia);

2) **Hotel Krynica w Krynicy Zdrój** – oferuje łącznie 306 miejsc noclegowych w 147 pokojach (1- i 2-osobowych oraz apartamentach), do tego SPA, sale konferencyjne i baza gastronomiczna (restauracja, kawiarnia).

Dla porządku należy również wspomnieć o należącym do PGE Dystrybucja w Łodzi ośrodku wczasowym „Grotniki” (36 domków murowanych, 95 miejsc noclegowych). Nie ma o nim jednak bliższych informacji. Pobytu w nim nie są już w żaden sposób wspierane i, według uzyskanych informacji, ma on wkrótce zostać sprzedany.

5. Stosowane formy wsparcia turystyki i wypoczynku

Kwerenda przeprowadzona w badanych zakładach pracy ujawniła pewne prawidłowości w udzielaniu świadczeń w zakresie wspierania uczestnictwa w turystyce i wypoczynku. Dominującym sposobem jest refundacja określonej części kosztów zakupu skierowań przez zakład pracy lub indywidualnie przez osoby uprawnione do korzystania ze świadczeń funduszu socjalnego. W tej kategorii mieści się również dofinansowanie pobytów w zakładowych ośrodkach wczasowych.

Rys. 1. Stosowane formy wsparcia uczestnictwa w turystyce ze środków ZFŚS (opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z zakładów pracy)

Trzy spośród badanych zakładów pracy oferują również dofinansowanie do wypoczynku bez konieczności poświadczania jego zakupu. Ta forma jest z reguły dostępna dla pracowników raz na dwa lata i jest powiązana z koniecznością wzięcia urlopu wypoczynkowego. Nie gwarantuje jednak rzeczywistego przeznaczenia otrzymanych środków finansowych na cele związane z uczestnictwem w turystyce i wypoczynku. Jak pokazuje prezentowane dalej zestawienie, ta forma dofinansowania cieszy się jednak relatywnie największym zainteresowaniem pracowników.

6. Uczestnictwo

Kolejnym ważnym aspektem analizowanego zjawiska jest poziom uczestnictwa pracowników w proponowanych formach wsparcia ich aktywności turystyczno-wypoczynkowej. Jak wynika z tabeli 1, w skali każdego roku różne rodzaje wsparcia finansowego z przeznaczeniem na wspomniany cel trafiają do ok. 30 tys. osób. W każdym z zakładów ich liczba jest zależna w dużej mierze od liczebności załogi, niemniej jednak w skali badanej grupy możemy taki poziom potraktować jako znaczny. Pozwala to na dokonywanie optymistycznych szacunków regionalnej czy krajowej skali tak rozumianego uczestnictwa w turystyce i wypoczynku.

Tabela 1. Liczba osób korzystających z dofinansowania uczestnictwa w turystyce i wypoczynku z Zakładowych Funduszy Świadczeń Socjalnych badanych zakładów pracy

Zakład pracy	2006	2007	2008	2009	2010 ^a
Elektrownia Bełchatów	11 274	9 171	10 618	10 023	-
KWB Bełchatów	16 425	16 603	16 814	18 127	12 759
PGE Dystrybucja	-	544	2 183	3 374	2 074
PGE Obrót	706	407	155	157	116
ZME Emit	407	420	420	436	444
Ogółem	28 812	27 145	30 190	32 117	15 393

^a W zależności od zakładu pracy dane uwzględniają okres od 01 do 09–10. 2010 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z zakładów pracy.

Kolejnym ważnym elementem badanego zjawiska jest popularności poszczególnych rodzajów wsparcia udziału w turystyce i wypoczynku (tab. 2). Wpisują się one generalnie w schemat zaprezentowany na rysunku 1, choć w każdym z zakładów pracy mogą przybierać różne formy. I tak w **ZME Emit w Żychlinie** dostępne są dwie możliwości uzyskania wsparcia finansowego: na pobyty w zakładowym ośrodku wczasowym w Rowach oraz kolonie dla dzieci i młodzieży. Te drugie mają postać imprez kupowanych przez zakład pracy bezpośrednio u organizatorów turystyki. Nie ma zatem w przypadku tego przedsiębiorstwa chociażby możliwości refundacji indywidualnego zakupionych ofert. Nie ma również

możliwości uzyskania dofinansowania bez konieczności potwierdzania zakupu skierowania, co z kolei stanowi podstawową formę wsparcia stosowaną w **PGE Obrót w Łodzi**. Ta forma współfinansowania udziału w turystyce i wypoczynku z ZFŚS została nazwana „wczasami pod gruszą”. Z uwagi na niepełny zakres uzyskanych danych trudno rzeczowo ocenić zakres uczestnictwa w drugiej z proponowanych form, czyli wycieczkach kupowanych bezpośrednio od organizatorów turystyki. Były one organizowane do 2008 r., do czasu podziału Łódzkiego Zakładu Energetycznego na dwie spółki (PGE Obrót i PGE Dystrybucja). W 2008 r., z tego samego powodu, zaprzestano dofinansowania pobytów w Ośrodku Wypoczynkowym w Grotnikach. Dane na temat skali uczestnictwa w tej formie wypoczynku w latach 2006–2007 również nie zostały udostępnione.

Tabela 2. Liczba osób korzystających z dofinansowania uczestnictwa w turystyce i wypoczynku z Zakładowych Funduszy Świadczeń Socjalnych badanych zakładów pracy

Zakład Maszyn Elektrycznych Emit w Żychlinie					
Rodzaj wsparcia	2006	2007	2008	2009	2010
Pobyt w zakładowym ośrodku wczasowym	350	380	389	414	417
Kolonie	57	40	31	22	27
Ogółem liczba korzystających	407	420	420	436	444
PGE Obrót Oddział I w Łodzi					
Rodzaj wsparcia	2006	2007	2008	2009	2010
„Wczasy pod gruszą”	706	407	115	157	116
Wycieczki	-	-	40	-	-
Ogółem liczba korzystających	706	407	155	157	116
PGE Dystrybucja w Łodzi					
Rodzaj wsparcia	2006	2007	2008	2009	2010
„Wczasy pod gruszą”	-	374	593	649	534
Kolonie i zimowiska	-	70	197	181	189
Dodatek wypoczynkowy	-	41	1257	2482	1257
Wycieczki	-	59	136	62	184
Ogółem liczba korzystających	-	544	2183	3374	2074

Kopalnia Węgla Brunatnego w Bełchatowie					
Rodzaj wsparcia	2006	2007	2008	2009	2010
Kolonie i obozy	1 185	1 684	1 795	1 696	1 515
Świadczenia na sfinansowanie wypoczynku zakupionego indywidualnie	11 445	11 358	11 530	11 667	7 198
Wypoczynek weekendowy	661	1 260	1 381	2 601	1 932
Sanatoria i wypoczynek rehabilitacyjno-zdrowotny	-	209	170	219	145
Ogółem liczba korzystających	16 425	16 603	16 814	18 127	12 759
Elektrownia Bełchatów					
Rodzaj wsparcia	2006	2007	2008	2009	2010
„Wczasy pod gruszą”	6 000	8000	8 000	8 000	-
Kolonie i zimowiska	1 820	750	1 540	1 425	-
Wczasy	3 500	1450	1 470	1 200	-
Wycieczki	1 080	1070	881	947	-
Sanatoria i wypoczynek rehabilitacyjno-zdrowotny	10	10	10	10	-
Ogółem liczba korzystających	11 274	9171	10 618	10 023	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z zakładów pracy.

Szerszą w porównaniu z wyżej opisanymi ofertę w zakresie dofinansowania turystyki i wypoczynku oferuje **PGE Dystrybucja w Łodzi**. Możliwy jest tutaj zwrot określonej części kosztów wypoczynku osób dorosłych (w ramach tzw. „wczasów pod gruszą”) bądź dzieci i młodzieży (kolonie i zimowiska). Do uzyskania refundacji konieczne jest przedstawienie dowodu poniesienia kosztów indywidualnego zakupu skierowania. Oprócz tego istnieje jeszcze tzw. dodatek wypoczynkowy, najbardziej popularny wśród pracowników. Korzystanie z dodatku wypoczynkowego jest możliwe raz na dwa lata i nie wiąże się z potwierdzaniem dowodu zakupu skierowania. Jedynym warunkiem jest korzystanie w danym roku kalendarzowym z urlopu wypoczynkowego w wymiarze co najmniej 14 kolejnych dni kalendarzowych. Ofertę ZFŚS zamykają wycieczki kupowane przez zakład pracy bezpośrednio od organizatorów turystyki.

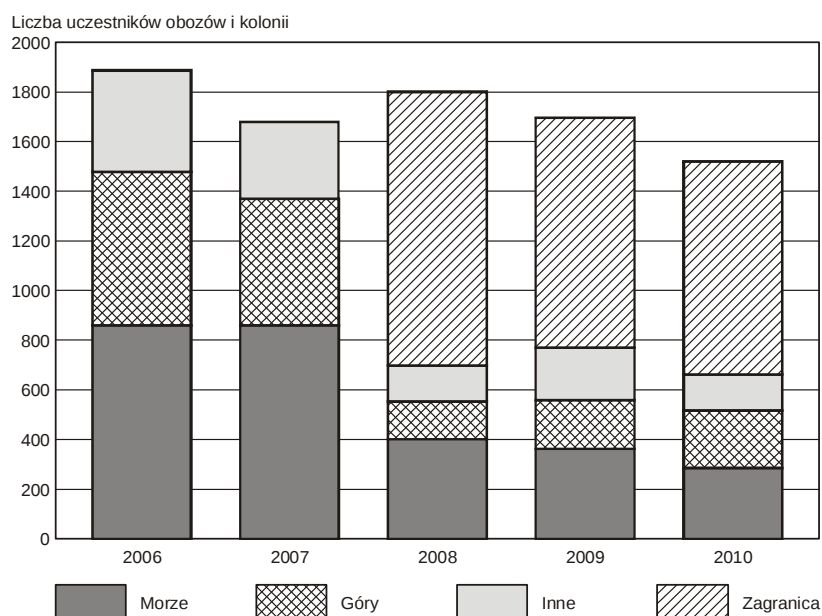
Kopalnia Węgla Brunatnego w Bełchatowie również daje swoim pracownikom możliwość skorzystania z opcji dodatku przeznaczonego na sfinansowanie wypoczynku zakupionego indywidualnie bez koniecz-

ności potwierdzania zakupu skierowania. Ta forma refundacji cieszy się największym zainteresowaniem osób uprawnionych do korzystania ze świadczeń ZFŚS, choć może budzić wątpliwości co do rzeczywistego przeznaczenia ich na cele związane z uprawianiem turystyki. Spośród pozostałych form relatywnie największym zainteresowaniem (przynajmniej w ostatnich dwóch latach) cieszy się tzw. wypoczynek weekendowy. Pod tą nazwą kryje się refundacja kosztów pobytu w należącym do spółki Bestur Domu Wypoczynkowym Bełchatów w Szklarskiej Porębie. Z uwagi na specyficzne warunki pracy istnieje również możliwość uzyskania dofinansowania na pobyty sanatoryjno-rehabilitacyjne.

Ostatni spośród badanych zakładów – **Elektrownia Bełchatów** – również wypłaca swoim pracownikom dodatek urlopowy pod nazwą „wczasy pod gruszą”, nie wymagając potwierdzenia zakupu skierowania, który cieszy się relatywnie największym zainteresowaniem. Oprócz tego dofinansowywane są pobyty w należących do spółki Elbest hotelach w Międzyzdrojach i Krynicy Zdrój, jak również refundowane indywidualnie zakupione skierowania (pozycja wczasy w tabeli 1). Całość uzupełniają kolonie i zimowiska, których koszt w określonej części jest również refundowany na podstawie dowodu zakupu. Podobnie jak w przypadku kopalni (choć w dużo mniejszym wymiarze) oferowane są również pobyty w sanatoriach.

Ciekawym elementem analizy mogą być również kierunki podejmowanych wyjazdów. Z uwagi jednak na skalę zjawiska – liczone nierzadko w tysiącach indywidualnie kupowane skierowania na wczasy czy kolonie – dokładne jego zbadanie wymagałoby bardzo drobiazgowej analizy gromadzonych w archiwach zakładowych rachunków dostarczanych przez osoby korzystające z dofinansowania. Z tej przyczyny zaprezentowane zostaną, w dodatku w uproszczonej formie, zestawienia dotyczące dwóch zakładów pracy: Kopalni Węgla Brunatnego w Bełchatowie oraz ZME Emit w Żychlinie.

W początkowych latach badanego okresu w strukturze wyjazdów kolonijnych zrealizowanych przy wsparciu z funduszu socjalnego Kopalni Węgla Brunatnego w Bełchatowie dominowały pobyty krajowe nad morzem i w górach (rys. 2). Później jednak coraz większą popularnością zaczęły cieszyć się wyjazdy zagraniczne, osiągając nawet pozycję dominującą. Wśród odwiedzanych krajów znalazły się: Włochy, Francja, Hiszpania (odwiedzane corocznie), jak również kraje środkowoeuropejskie, jak: Węgry, Bułgaria czy Bośnia.

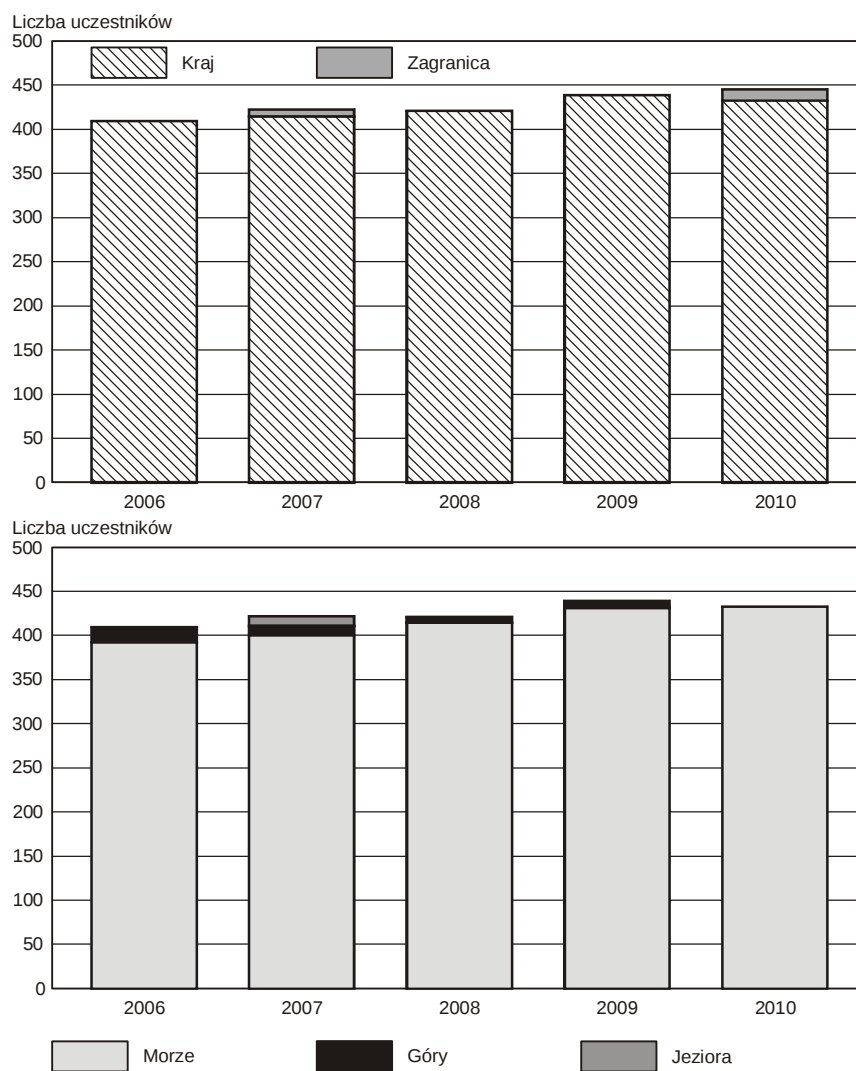

Rys. 2. Struktura wyjazdów na kolonie i obozy odbywanych w ramach oferty ZFŚS Kopalni Węgla Brunatnego w Bełchatowie (opracowanie własne na podstawie danych KWB Bełchatów)

Z kolei w ofercie turystyczno-wypoczynkowej Zakładu Maszyn Elektrycznych Emit w Żychlinie (rys. 3) dominują wyjazdy krajowe i dotyczą w dużej mierze dominujących w ofercie socjalnej pobytów w zakładowym ośrodku wczasowym w Rowach. Pobyty zagraniczne (Chorwacja, Włochy), jak również krajowe pobyty w górach (Sosnówka, Zakopane, Krynica Zdrój, Szczyrk), nad jeziorami (Elk) czy innych niż Rowy miejscowościach nadmorskich (Kołobrzeg, Władysławowo, Jastrzębia Góra, Mrzeżyno, Kąty Rybackie) pojawiają się w kierunkach wyjazdów w przypadku kolonii.

Z uczestnictwem w turystyce jest również ściśle powiązany poziom zaangażowania kapitału ZFŚS. Co prawda, tylko w jednym przypadku zostały udostępnione dokładne wartości przeznaczonych na ten cel środków pieniężnych², to jednak w trzech przypadkach udało się określić udział procentowy.

² PGE Obrót w Łodzi na cele związane ze wsparciem turystyki i wypoczynku przeznaczają w ostatnich latach ok. 250–300 tys. zł rocznie.

Rys. 3. Struktura wyjazdów odbywanych w ramach oferty ZFŚS Zakładu Maszyn Elektrycznych Emit w Żychlinie (opracowanie własne na podstawie danych ZME Emit w Żychlinie)

Jak wynika z rozkładu wartości zawartych w tabeli 3, sięgają one nawet 113,82% wartości środków ZFŚS, co oznacza, że działalność ta została dofinansowana ze środków własnych zakładu.

Tabela 3. Udział wydatków przeznaczonych w wybranych zakładach pracy na wsparcie turystyki i wypoczynku w całości wydatków z ZFŚS w latach 2006–2010 (%)

Rok	ZME Emit w Żychlinie	KWB Bełchatów	PGE Dystrybucja Łódź
2006	38	69,60	-
2007	32	54,31	66,61
2008	28	63,55	97,71
2009	25	64,95	113,82
2010	26	68,15	76,55

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z zakładów pracy.

Z najmniejszym procentowym udziałem funduszy przeznaczonych na wsparcie uczestnictwa w turystyce i wypoczynku mamy do czynienia w ZME Emit w Żychlinie, co może wynikać z relatywnie mniejszej zamożności tamtejszej społeczności wymagającej innego wsparcia materialnego (np. pożyczki).

7. Podsumowanie

Działalność badanych zakładów pracy w zakresie wsparcia uczestnictwa w turystyce i wypoczynku ma jak widać dość szeroki zakres. Pozwala na dokonywanie optymistycznych założeń dotyczących stanu zjawiska w skali regionu bądź kraju, nawet przy wspomnianym zniesieniu obowiązku prowadzenia działalności socjalnej. Sumy przeznaczane każdego roku w zakładach pracy na dofinansowanie uczestnictwa w turystyce i wypoczynku mogą, przynajmniej w założeniu, stanowić znaczący poziom dochodów branży turystycznej. Co prawda, nie wszystkie formy wsparcia należy uznać za równoznaczne z rzeczywistym przeznaczaniem przez beneficjentów otrzymywanych środków na cele turystyczne, ale i tak skala dofinansowania wydaje się być znacząca. Dodatkowo część z pieniędzy otrzymywanych przez beneficjentów jest przeznaczana na finansowanie wyjazdów zagranicznych, co z kolei oznacza pomniejszenie zysków krajowego sektora turystycznego.

O ile jednak ostatnia kwestia jest pochodną różnic w potencjale konkurencyjnym, o tyle sposób wydatkowania pieniędzy na wsparcie uczestnictwa w turystyce wymaga jedynie dopracowania szczegółów systemu.

Pisząc o organizowaniu turystyki w zakładach pracy nie wolno zapominać o działających tam związkach zawodowych, również będących organizatorami imprez turystycznych dla pracowników zakładów pracy (wycieczki krajoznawcze, wyjazdy na grzybobrania, pielgrzymki). Nabywanie wiedzy o skali tego rodzaju przedsięwzięć wymaga jednak uzyskania od każdej organizacji związkowej odrębnych danych.

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenie*, 2007, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Grabowski J., 2001, *Rola zakładów EMIT w Żychlinie jako organizatora turystyki i wypoczynku*, maszynopis pracy magisterskiej w Katedrze Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego.
- Marek E., 1980, *Zakładowa działalność socjalna. Organizacja, planowanie, finansowanie*, Książka i Wiedza; Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 9 marca 2009 roku w sprawie sposobu ustalania przeciętnej liczby zatrudnionych.*
- Ustawa z dnia 4 marca 1994 roku o zakładowym funduszu świadczeń socjalnych z późniejszymi zmianami* (DzU nr 70 z 1996 r., poz. 335).
- Zeszyty Metodyczne Rachunkowości*, 2010, nr 6 (270), Wydawnictwo Podatkowe Gofin, Gorzów Wielkopolski.

Małgorzata Karolczak*

TURYSTYKA SPOŁECZNA W DZIAŁALNOŚCI LUDOWYCH ZESPOŁÓW SPORTOWYCH

1. Wstęp

Wśród organizatorów turystyki społecznej w Polsce szczególne miejsce zajmują podmioty niekomercyjne – organizacje i stowarzyszenia, których domeną działania nie jest zysk, ale upowszechnianie oraz wspieranie aktywności turystycznej i krajoznawczej różnych grup społecznych. Do takich organizacji zaliczyć należy Ludowe Zespoły Sportowe, działające na rzecz mieszkańców wsi i małych miast już od ponad 60 lat.

Celem opracowania jest przedstawienie działalności Zrzeszenia LZS w regionie łódzkim w zakresie turystyki społecznej – organizowanej i dofinansowywanej przez LZS-y. Badaniami objęte zostały więc tylko inicjatywy typowo turystyczne, natomiast pominięto działania dotyczące kultury fizycznej i sportu. Po ogólnej charakterystyce Zrzeszenia w Polsce i w województwie łódzkim oraz jego bazy noclegowej omówiono sekcje turystyczne w LZS-ach regionu łódzkiego. Następnie poddano analizie uczestnictwo członków Zrzeszenia w turystyce w latach 2006–2009. Turystyka społeczna w 2010 r. została omówiona w podziale na wyjazdową i przyjazdową, a szczególny nacisk położono na natężenie i formy zjawiska, dywersyfikację obszarów docelowych i źródłowych oraz sezonowość turystyki. Przedstawiono też główne źródła oraz strukturę finansowania turystyki w łódzkich LZS-ach. W podsumowaniu znalazła się krótka ocena obecnego stanu turystyki społecznej w Zrzeszeniu LZS w regionie łódzkim.

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: malgorzata.karolczak@wsth.edu.pl

Wykorzystane w opracowaniu informacje i dane statystyczne autorka pozyskała w Wojewódzkim Zrzeszeniu LZS w Łodzi (m.in.: sprawozdania zbiorcze za lata 2006–2009, kalendarz imprez, komunikaty z imprez turystycznych w 2010 r.). Kolejnym źródłem były publikacje książkowe i sprawozdawcze Rady Wojewódzkiej i Krajowej LZS. Część informacji pochodzi z KZ LZS w Warszawie, Ośrodka Szkoleniowo-Sportowego w Ręcznie oraz z oficjalnych stron internetowych wymienionych instytucji.

2. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Polsce

Zespoły Sportowe na terenach wiejskich w Polsce powstawały już w okresie międzywojennym w ramach ZMW RP „Wici”, CZMW „Siew”, przy uniwersytetach ludowych i szkołach rolniczych. Pierwsze Ludowe Zespoły Sportowe zarejestrowano natomiast w 1946 r. Podlegały one Inspektoratowi Wychowania Fizycznego i Sportu przy ZG Związku „Samopomoc Chłopska”. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe powołano 19.04.1952 r. uchwałą Głównego Komitetu Kultury Fizycznej. W tym samym roku powstała Rada Główna Zrzeszenia LZS (Mazur 2006).

Rys. 1. Logo LZS (www.lzs.pl)

Zrzeszenie LZS jest związkiem stowarzyszeń kultury fizycznej działającym w zakresie sportu, rekreacji i turystyki na rzecz mieszkańców wsi i mniejszych miast. Obszarem działania tej powszechnej organizacji o osobowości prawnej i celach niezarobkowych jest terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Zrzeszenie reprezentuje kraj na arenie międzynarodowej jako członek Międzynarodowego Stowarzyszenia Sportu i Kultury (ISCA).

*Statut Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe*¹ wśród celów organizacji w zakresie turystyki podaje:

¹ www.lzs.pl.

- upowszechnianie i rozwijanie kultury fizycznej i sportu,
- rozwój krajoznawstwa oraz wypoczynku dzieci i młodzieży,
- działanie w zakresie kultury fizycznej i sportu na rzecz osób niepełnosprawnych,
- rozwijanie poprzez sport m.in.: edukacji, wychowania, ochrony dóbr kultury i tradycji.

Swoje statutowe cele Zrzeszenie realizuje poprzez szeroki wachlarz działań. Do najważniejszych należy zaliczyć promowanie i rozwijanie sportu, rekreacji i turystyki, opierając się na pomocy organów samorządowych, państwowych i innych organizacji i instytucji. Stowarzyszenie organizuje zawody oraz imprezy rekreacyjne, sportowe, turystyczne i krajoznawcze dla swych członków oraz w środowisku działania, a także bierze udział w imprezach o podobnym charakterze, które organizują organy samorządowe, państwowe i inne organizacje i stowarzyszenia.

Ważną dziedziną funkcjonowania LZS-ów jest też działalność kulturalno-oświatowa w zakresie krajoznawstwa i ekologii (propagowanie piękna i ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego kraju). Zrzeszenie organizuje działania na rzecz integracji europejskiej oraz współpracy międzynarodowej w zakresie promocji zdrowia, sportu, rekreacji i turystyki. Wykonuje ponadto zlecone w tym zakresie zadania publiczne.

Zrzeszenie ma własny organ prasowy (*Wiadomości Sportowe*) oraz bazę szkoleniowo-turystyczną, którą tworzy Centralny Ośrodek Szkolenia LZS w Mielnie i 4 ośrodki: w Ręcznie, Opolu, Nowej Bystrzycy i Pile².

Struktura organizacyjna Zrzeszenia LZS jest hierarchiczna: od Zrzeszenia Krajowego, przez 16 zrzeszeń wojewódzkich, zrzeszenia szczebla powiatowego, gminnego, do ogniw podstawowych, którymi są ludowe kluby i zespoły sportowe i turystyczne oraz uczniowskie ludowe kluby sportowe.

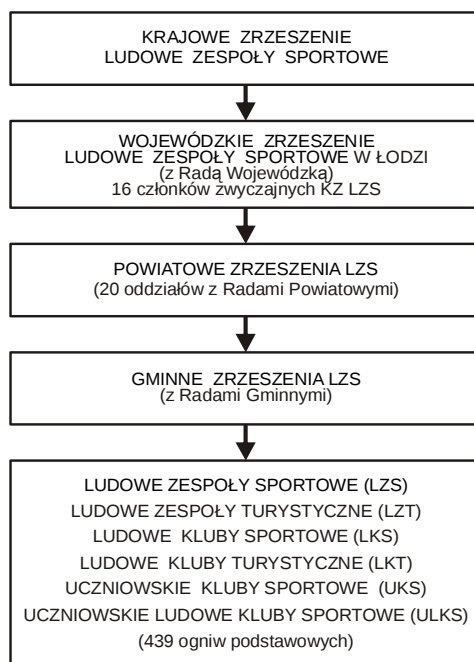
Z informacji uzyskanych w KZ LZS wynika, iż w 2009 r. w Polsce działało 9117 ogniw podstawowych, zrzeszających łącznie 295 488 członków. Wszystkie jednostki organizacyjne LZS przygotowały łącznie 7041 imprez turystycznych, w których uczestniczyły 364 904 osoby. W 2010 r. Krajowe Zrzeszenie zorganizowało łącznie 11 turystycznych imprez ogólnopolskich oraz 6 szkoleń – kursów organizatorów turystyki wiejskiej (*Kalendarz imprez i szkoleń...* 2010). Należy jednak podkreślić, że za-

² www.lzs.pl.

równy w Krajowym, jak i Wojewódzkim Zrzeszeniu LZS autorka uzyskała informację, że nie są prowadzone odrębne statystyki dotyczące wielkości i struktury turystyki organizowanej przez stowarzyszenie.

3. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w regionie łódzkim

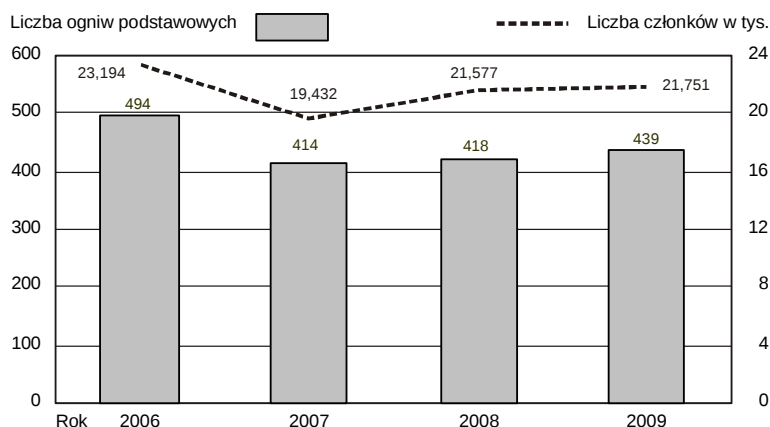
Na terenie województwa łódzkiego Ludowe Zespoły Sportowe działają od 1946 r.³. Za początek istnienia Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Łodzi przyjmuje się 1953 r., kiedy to powołano Radę Wojewódzką i odbył się I Zjazd Wojewódzki LZS (Mazur 2006). Dziś Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Łodzi jest członkiem zwyczajnym KZ LZS (rys. 2) i przestrzega przepisów statutu oraz uchwał i postanowień władz krajowych Zrzeszenia.

Rys. 2. Struktura organizacyjna Zrzeszenia LZS w województwie łódzkim w 2009 r.
(opracowanie własne)

³ Przeprowadzony w 1949 r. spis zespołów sportowych w Polsce wykazał, że na terenie ówczesnego województwa łódzkiego działało 47 ogniw LZS (Mazur 2006).

Terenowymi oddziałami LZS w regionie łódzkim jest 20 zrzeszeń powiatowych (tylko powiat brzeziński nie ma Rady Powiatowej), zrzeszenia gminne oraz 439 ogniw podstawowych. Zrzeszenie łódzkie LZS skupia 21 751 członków (stan na 31.12.2009 r.).

Rys. 3. Stan organizacyjny LZS w województwie łódzkim w latach 2006–2009
(opracowanie własne na podstawie sprawozdań zbiorczych WZ LZS z lat 2006–2009)

W ciągu ostatnich kilku lat stan organizacyjny LZS w województwie ulegał zmianom (rys. 3). Po dość wyraźnym spadku liczby podstawowych jednostek terenowych oraz członków Zrzeszenia (o 16%), od 2007 r. zauważa się powolną tendencję wzrostową. Wskazywać to może na odzyskiwanie dawnego znaczenia organizacji w aktywizacji sportowej i turystycznej społeczności wsi i mniejszych miast regionu łódzkiego. Należy również podkreślić, że w strukturach łódzkich LZS-ów nadal najliczniejszą grupę stanowi młodzież do 18 lat, choć jej udział rokrocznie maleje (73,6% – 2007 r., 67,7% – 2008 r. i 63,7% w 2009 r.).

4. Baza noclegowa LZS w regionie łódzkim

Na terenie województwa znajduje się tylko jeden obiekt bazy noclegowej, będący w gestii Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Łodzi – Ośrodek Sportowo-Szkoleniowy w Ręcznie. Jako pierwsze w czynie społecznym w 1970 r. zbudowano urządzenia sportowe ośrodka. Część noclegowa (hotel z 17 pokojami) powstała kilka lat później (Mazur 2006).

Obecnie jest to placówka funkcjonująca przez cały rok, dysponująca 84 miejscami noclegowymi i odpowiednio pojemnym zapleczem żywieniowym (kuchnia i stołówka). Obiekt jest wyposażony w podstawowe urządzenia sportowo-rekreacyjne: stadion piłkarski z bieżnią, boiska do piłki siatkowej i koszykówki oraz siłownię. Ośrodek w Ręcznie jest nastawiony głównie na przyjmowanie zorganizowanych grup sportowców (obozы szkoleniowe).

5. Sekcje i dyscypliny turystyczne w LZS województwa łódzkiego

Domeną działalności LZS-ów województwa łódzkiego jest przede wszystkim upowszechnianie i rozwój sportu oraz rekreacji wśród mieszkańców wsi i mniejszych miast regionu. Turystyka zajmuje dużo mniej znaczące miejsce. Świadczy o tym chociażby duża dysproporcja między liczbą organizowanych imprez sportowych oraz turystycznych (2009 r.): prawie 20 razy więcej imprez sportowych i 36 razy większe uczestnictwo niż w imprezach turystycznych. Również wśród wszystkich dyscyplin uprawianych przez łódzkie kluby i zespoły LZS, turystyka ma mniejsze znaczenie.

Potwierdza się to w strukturze specjalizacji sekcji oraz liczbie ich członków. Na podstawie *Sprawozdania zbiorczego z działalności WZ LZS w Łodzi za 2009 r.* ustalono, że w ogólnej liczbie 1029 sekcji LZS w regionie zdecydowanie przeważają specjalności sportowe (m.in.: piłka nożna, lekkoatletyka, tenis stołowy). Dyscypliny turystyczne znajdują się dopiero na szóstej lokacie pod względem liczby sekcji (46) oraz na czwartej – jeśli chodzi o liczbę członków (1643 osoby). W obu przypadkach daje to zaledwie 4,5% udział. Istotną cechą grup turystycznych w LZS jest natomiast wysoki udział dzieci i młodzieży do 18 lat – ponad 65% oraz ich bardzo silna maskulinizacja – 76,3%.

Sekcje łódzkich LZS-ów uprawiają przede wszystkim różne dyscypliny turystyki kwalifikowanej. Ważnym aspektem ich działania jest ponadto turystyka krajoznawcza oraz udział w olimpiadach wiedzy turystyczno-krajoznawczej o regionie i kraju (przyrodzie, historii i miejscach pamięci narodowej oraz ekologii). Imprezy turystyczne, w których uczestniczą omawiane sekcje, mają charakter krótkotrwały. Są to zwykle wędrownie

formy turystyki kwalifikowanej: pieszej, rowerowej, narciarskiej oraz kajakowej.

Do najprężniej funkcjonujących sekcji turystycznych LZS w regionie łódzkim zaliczany jest zespół z LKS Koluszki, LUKS „Gryf” Bujny, LZS Gorzkowice, LKS Moszczenica i LZS Tomawa (Mazur 2006).

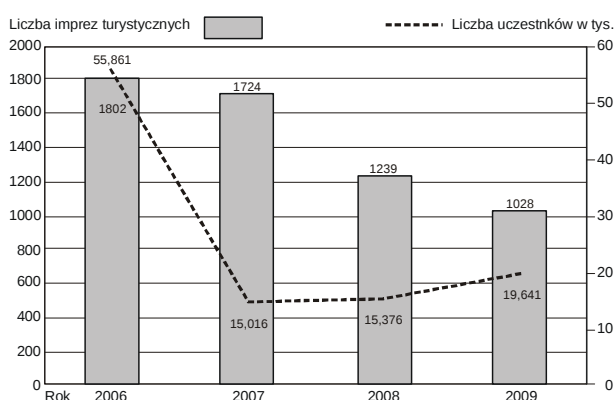
6. Turystyka społeczna w Zrzeszeniu LZS województwa łódzkiego w latach 2006–2009

Wraz z rosnącym w polskim społeczeństwie zainteresowaniem turystyką nieorganizowaną, uprawianą indywidualnie, w ostatnich latach stopniowo zmniejsza się udział ludności w wyjazdach grupowych i zorganizowanych. Taka ogólna tendencja dotyczy również mobilności turystycznej środowisk wiejskich w Polsce. Coraz więcej mieszkańców wsi i małych miast dąży do uczestnictwa w niewielkich imprezach lokalnych, a turystykę wyjazdową, zwłaszcza dłuższe pobyty, organizuje we własnym zakresie. Przy takiej ogólnej tendencji oraz rosnących trudnościach w pozyskiwaniu środków finansowych na cele typowo turystyczne, Zrzeszenie LZS zmuszone zostało do stopniowego ograniczania liczby organizowanych imprez turystycznych (*Rada Główna Krajowego...* 2007).

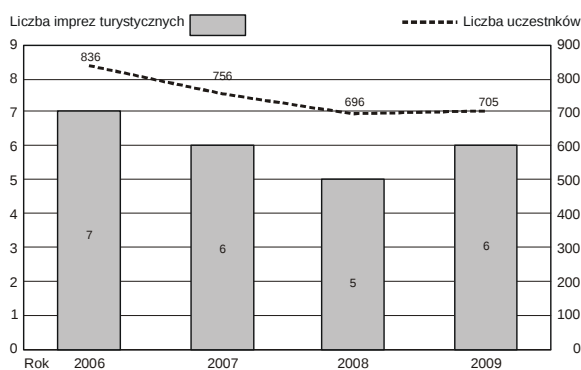
W regionie łódzkim zauważa się podobne ogólne tendencje rozwoju turystyki społecznej w Zrzeszeniu LZS. Podstawową formą działalności turystycznej stowarzyszenia jest przede wszystkim popularyzowanie i dofinansowywanie zorganizowanych form turystyki aktywnej z bogatym programem krajoznawczym i edukacyjnym. Preferowane jest głównie organizowanie krótkoterminowych, weekendowych imprez turystyczno-krajoznawczych – rajdów, spływów, zlotów, zjazdów i wycieczek. Należy również podkreślić, że chociaż ofertę turystyczną Zrzeszenie LZS kieruje do wszystkich grup wiekowych swoich członków, to zasadniczą część uczestników imprez stanowią dzieci i młodzież szkół podstawowych, gimnazjalnych oraz średnich, wśród których ważne miejsce zajmują szkoły rolnicze.

Rozpatrując udział członków LZS-ów w imprezach turystycznych organizowanych ogółem przez wszystkie jednostki organizacyjne regionu łódzkiego (na szczeblu podstawowym, gminnym, powiatowym oraz wo-

jewódzkim)⁴ na przestrzeni ostatnich kilku lat (rys. 4), zauważa się znaczny spadek ogólnej liczby imprez turystycznych (o 43% w porównaniu z 2006 r.) oraz uczestniczących w nich osób (o 65%). Tendencja zniżkowa liczby turystów z łódzkich klubów i zespołów LZS została jednak zahamowana, a nawet (po 2007 r.) widoczny jest powolny wzrost uczestnictwa w turystyce. Dawać to może nadzieję na przyszły rozwój turystyki społecznej organizowanej dla swoich członków przez LZS-y w regionie łódzkim.

Rys. 4. Uczestnictwo członków Zrzeszenia LZS województwa łódzkiego w imprezach turystycznych w latach 2006–2009 (opracowanie własne na podstawie sprawozdań zbiorczych WZ LZS)

Rys. 5. Uczestnictwo w imprezach turystycznych organizowanych przez WZ LZS w Łodzi w latach 2006–2009 (opracowanie własne na podstawie sprawozdań zbiorczych WZ LZS)

⁴ Imprezy własne w regionie łódzkim (organizowane samodzielnie przez oddziały terenowe LZS-ów lub współorganizowane z PTTK).

Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Łodzi od wielu lat szczególnie naciska na organizację i finansowanie udziału swoich członków w imprezach turystycznych o zasięgu regionalnym i krajowym. Trudności z pozyskaniem funduszy na dofinansowanie inicjatyw typowo turystycznych w ostatnich latach wpłynęły jednak na spadek liczby organizowanych w regionie imprez i uczestniczących w nich osób (rys. 5). Wielkości te kształtują się na poziomie 5–6 imprez własnych w skali roku z udziałem ok. 700 turystów z LZS.

7. Turystyka wyjazdowa w Zrzeszeniu LZS województwa łódzkiego w 2010 r.

Z uwagi na sportowe ukierunkowanie działalności programowej Zrzeszenia LZS Województwa Łódzkiego oraz brak dotacji zewnętrznych na imprezy turystyczne, na 42 pozycje zamieszczone w *Kalendarzu imprez sportowo-turystycznych...* (2010), aż 39 imprez to wydarzenia sportowe i sportowo-rekreacyjne – zaliczane głównie do współzawodnictwa LZS województwa łódzkiego: mistrzostwa, turnieje, igrzyska, spartakiady⁵.

Typowo turystyczny charakter miały tylko 3 imprezy o zasięgu krajowym: Złoty Turystyczno-Ekologiczny „Szlakiem Nadpilicznym”, Spływ Kajakowy Rzeką Pilicą oraz Gwiazdzisty Rajd Rowerowy (tab. 1). Podkreślić należy, że łódzkie Zrzeszenie LZS w ogóle nie organizuje wyjazdów pobytowych typowo turystycznych czy wypoczynkowych. Długotrwałe formy pobytowe to wyłącznie obozy sportowo-szkoleniowe (12-dniowe) dla swoich zawodników.

Dzięki staraniom Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Łodzi, w 2010 r. 762 członków łódzkich LZS-ów mogło uczestniczyć łącznie w 10 wyjazdowych imprezach turystycznych o randze krajowej. Były to 3 imprezy Wojewódzkiego Zrzeszenia LZS w Łodzi zorganizowane w regionie łódzkim oraz 7 poza regionem, przygotowane przez Krajowe Zrzeszenie w Warszawie.

Turystyka wyjazdowa członków łódzkich LZS-ów to grupowe, zorganizowane formy turystyki aktywnej (złoty, rajdy i spływy). Najbardziej popularna jest kwalifikowana turystyka piesza – uczestniczyło w niej ponad

⁵ www.lodzkie.lzs.pl

55% turystów oraz kolarska (ok. 20% osób) i kajakowa (16%). Należy podkreślić, że oprócz popularyzacji turystyki specjalistycznej, ważnym elementem każdego wyjazdu były wycieczki krajoznawcze – poznawanie specyfiki przyrodniczych i kulturowych walorów odwiedzanego regionu oraz edukacja ekologiczna i morska młodzieży szkolnej (*Wiadomości Sportowe* 2010).

Tabela 1. Turystyka wyjazdowa członków LZS województwa łódzkiego na imprezy ogólnopolskie w 2010 r.

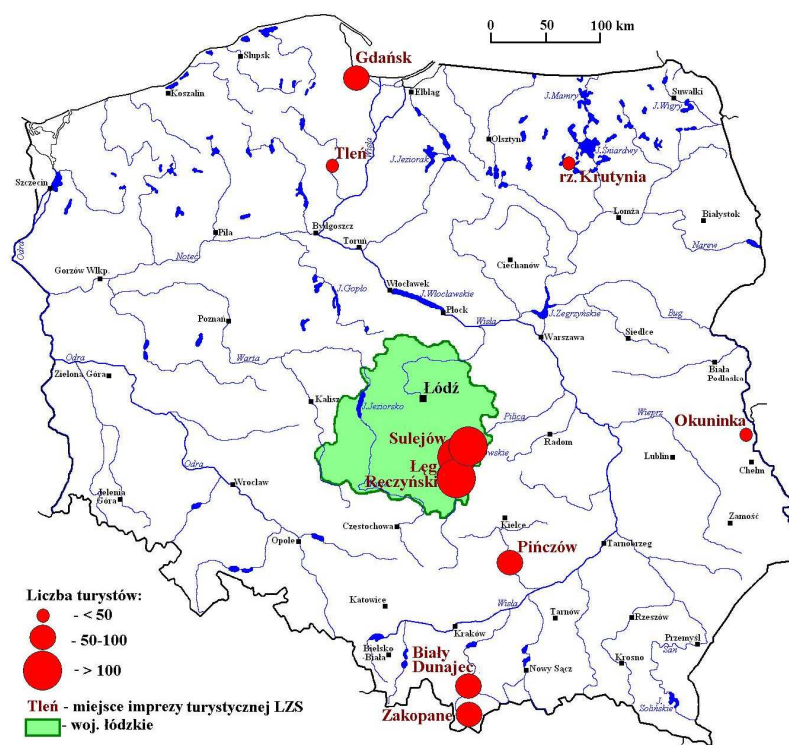
Lp.	Nazwa imprezy turystycznej	Miejscowość	Termin	Liczba uczestników
1	Ogólnopolski Podhalański Rajd Narciarski LZS „Biały Dunajec”	Biały Dunajec	04–07.03	69
2	Ogólnopolski Rajd Pieszy „Szlakami Kultury, Szlakami Cystersów”	Pińczów	07–09.05	50
3	XI Ogólnopolski Zlot Turystyczno-Ekologiczny „Szlakiem Nadpilicznym” LZS im. Wiesława Gajzlera	Sulejów	21–23.05	183
4	Ogólnopolski Zlot Turystów LZS na Lubelszczyźnie	Okuninka	27–30.05	40
5	VI Spływ Kajakowy Rzeką Pilicą	Łęg Ręczyński – Biała – Sulejów	10–11.07	114
6	Ogólnopolski Spływ Kajakowy „Krutynia 2010”	rzeka Krutynia	12–17.07	10
7	Ogólnopolski Wielodyscyplinowy Zlot Turystyczny na Westerplatte	Gdańsk	03–05.09	50
8	VI Gwiazdzisty Rajd Rowerowy	Sulejów	17.09	148
9	Ogólnopolski Pieszy Zlot Ekologiczny „Bory Tucholskie 2010”	Tleń	24–26.09	48
10	Ogólnopolski Rodzinny Zlot LZS i Finał Ogólnopolskiej Olimpiady Wiedzy Turystyczno-Krajoznawczej	Zakopane	05–07.11	50
Razem				762

Uwaga: pogrubioną czcionką zaznaczono imprezy turystyczne zorganizowane przez WZ LZS w Łodzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Komunikaty z imprez turystycznych LZS w 2010 r.*; *Wiadomości Sportowe* 2010.

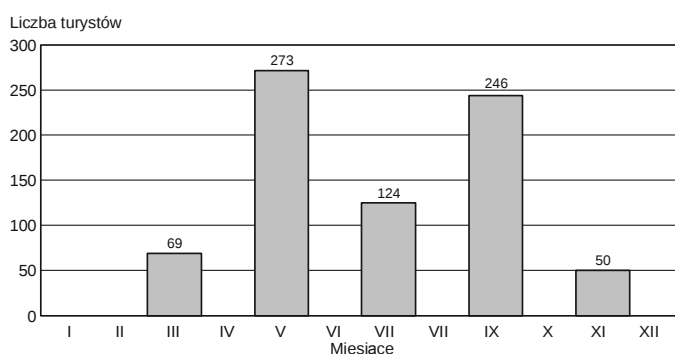
Cechą charakterystyczną społecznej turystyki wyjazdowej w LZS-ach jest ponadto jej krótkoterminowość. Najczęściej wyjazd trwa 2–3 dni (6 imprez) i odbywa się w czasie weekendu, co jest dogodne z uwagi na dominujące uczestnictwo dzieci i młodzieży ze szkół podstawowych, gimnazjów i szkół rolniczych. Tylko jeden wyjazd (na spływ kajakowy Krutynią) trwał 7 dni.

Zdecydowanie największa część turystów (445 osób – prawie 60% wszystkich wyjeżdżających) uczestniczyła w imprezach odbywających się w 2010 r. na terenie województwa łódzkiego. Głównym obszarem recepcyjnym był Sulejów (rys. 6), w którym odbyły się 2 imprezy, przyciągając 331 turystów z łódzkich LZS-ów. Drugi rejon to rzeka Pilica (od Łęgu Ręczyńskiego do Sulejowa) – na spływ kajakowy przyjechało tam 114 osób. Podczas wyjazdów regionalnych turyści korzystali z noclegów w Ośrodku Wypoczynkowym Dresso w Sulejowie.

Rys. 6. Kierunki i natężenie wyjazdów turystycznych organizowanych w 2010 r. przez WZ LZS województwa łódzkiego dla swoich członków (opracowanie własne)

W turystyce wyjazdowej poza województwo w 2010 r. uczestniczyło łącznie 317 członków łódzkiego Zrzeszenia LZS, a miejscowości docelowe skupiały średnio po 6–7% ruchu turystycznego. Najważniejszym obszarem recepcyjnym były atrakcyjne przyrodniczo Tatry i Podhale (Zakopane i Biały Dunajec przyjęły 37,5% turystów z LZS-ów regionu łódzkiego) oraz dwa ośrodki z bogactwem walorów kulturowych: Gdańsk i Pińczów (po 16%).

Rys. 7. Sezonowość turystyki wyjazdowej w Zrzeszeniu LZS regionu łódzkiego w 2010 r. (opracowanie własne)

Regionalne i krajowe wyjazdy turystyczne, w których brali udział członkowie łódzkich LZS-ów, w 2010 r. odbywały się w okresie od marca do listopada (rys. 7). Zdecydowanie najsilniej rozwinięta jest turystyka pozasezonowa, zwłaszcza wyjazdy majowe (3 imprezy, skupiające aż 36% turystów) oraz wrześniowe (4 imprezy i 39% wyjeżdżających). Specyficzną cechą turystyki społecznej w Zrzeszeniu LZS jest brak wyjazdów w sezonie zimowym oraz słabo rozwinięty sezon letni (tylko 2 spływy kajakowe w lipcu – 16% turystów).

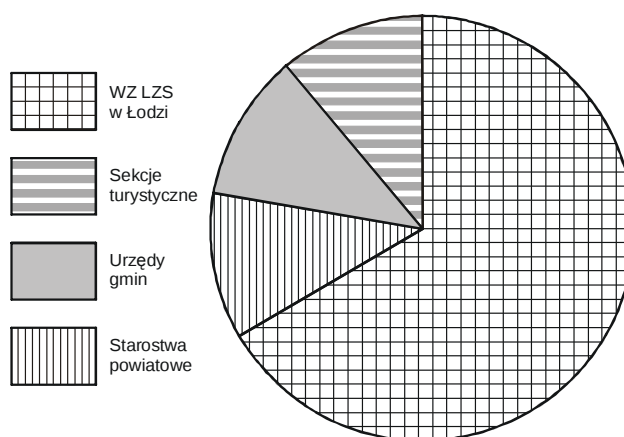
8. Dofinansowanie turystyki społecznej w Zrzeszeniu LZS regionu łódzkiego

Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, będąc organizacją o charakterze niezarobkowym, swoje cele i zadania statutowe realizuje przede wszystkim dzięki zewnętrznemu wsparciu finansowemu. Jako stowarzyszenie kultury fizycznej i sportu LZS-y otrzymują dofinansowanie wyłą-

cznie na organizację imprez sportowych i sportowo-rekreacyjnych. Brak odrębnych funduszy na inicjatywy turystyczne utrudnia realizację zaplanowanego kalendarza imprez i ogranicza rozwój aktywności turystycznej w środowisku wiejskim. Realizacja zadań turystycznych w LZS-ach regionu łódzkiego możliwa jest więc w ramach dofinansowanych zadań sportowo-rekreacyjnych.

Dotacje zewnętrzne, z których Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Łodzi dofinansowuje imprezy turystyczne, pochodzą najczęściej z 3 źródeł:

- rządowych: Ministerstwa Sportu i Turystyki (Fundusz Rozwoju Kultury Fizycznej) i Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi,
- samorządowych: Urzędu Marszałkowskiego w Łodzi,
- unijnych – Europejskiego Funduszu Społecznego (Program Operacyjny Kapitał Ludzki).

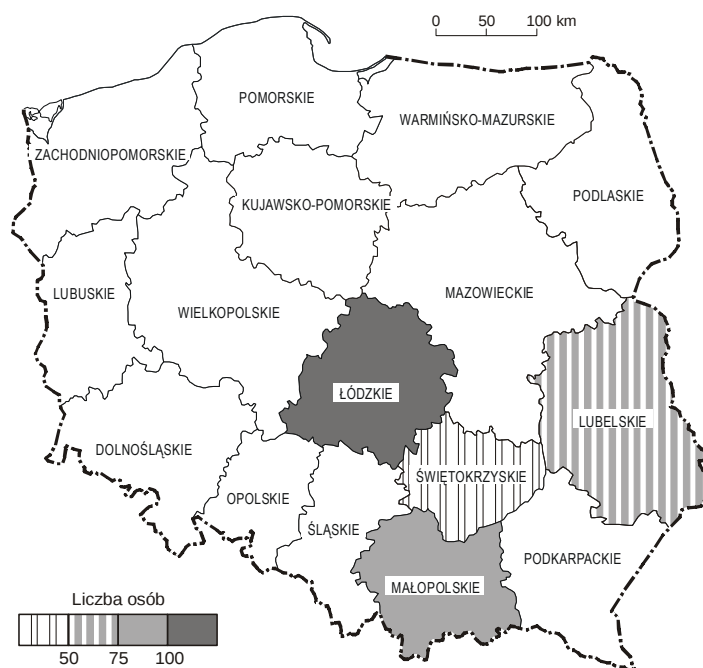
Rys. 8. Główne źródła dofinansowania turystyki społecznej w LZS-ach regionu łódzkiego w 2010 r. (opracowanie własne)

Do 65% kwoty dofinansowania imprez turystycznych organizowanych przez poszczególne LZS-y i odbywających się na terenie województwa łódzkiego pokrywa Wojewódzkie Zrzeszenie LZS (rys. 8). Pozostała część subwencji pochodzi ze starostw powiatowych, urzędów gmin i miast oraz lokalnych sekcji turystycznych (średnio po 1/3). W przypadku imprez wyjazdowych (poza region łódzki), WZ LZS finansuje ok. 50% kosztu wyjazdu (głównie wyżywienie i noclegi). Uczestnicy partycypują tylko w koszcie transportu i wpisowego, a kwota ta nie przekracza zwykle 100 zł na osobę.

9. Turystyka przyjazdowa członków Zrzeszenia LZS do regionu łódzkiego

Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w Łodzi podczas organizacji imprez turystycznych nie korzysta z własnej bazy noclegowej – Ośrodka Sportowo-Szkoleniowego w Ręcznie. Jest to spowodowane niedogodną lokalizacją ośrodka w stosunku do miejsca realizacji przedsięwzięć turystycznych. W obiekcie w Ręcznie organizowane są wyłącznie imprezy i obozy typowo sportowe i sportowo-rekreacyjne łódzkich LZS-ów.

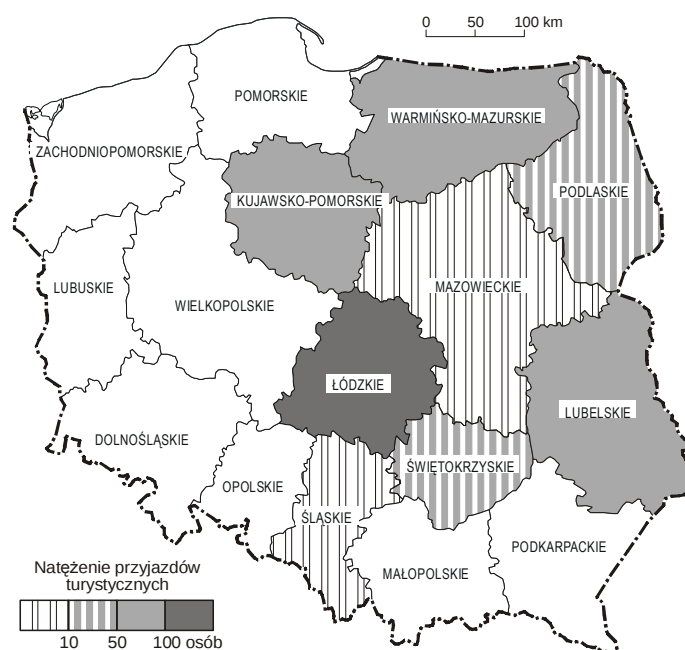
W 2010 r. z noclegów w ośrodku w Ręcznie skorzystało 1618 osób, wśród których zdecydowaną większość (ponad 3/4) stanowili uczestnicy 12-dniowych obozów sportowo-szkoleniowych (najczęściej członkowie klubów sportowych z regionu łódzkiego). Pozostali to pełnopłatni turyści indywidualni, przyjeżdżający do Ręczna na zasadach czysto komercyjnych. Przyjazdy do tego ośrodka odbywają się w ciągu całego roku.

Rys. 9. Pochodzenie terytorialne osób korzystających z Ośrodka Sportowo-Szkoleniowego LZS w Ręcznie w 2010 r. (opracowanie własne)

Analizując obszary źródłowe tych przyjazdów (rys. 9) zauważa się, że niemal 90% gości pochodzi z regionu łódzkiego (1448 osób). Pozostali to mieszkańcy 3 województw: świętokrzyskiego (90), lubelskiego (50) i małopolskiego (30 osób).

W imprezach turystycznych w regionie łódzkim w 2010 r., zorganizowanych przez WZ LZS w Łodzi, uczestniczyło łącznie 636 osób. Zdecydowaną większość (445 osób – 70%) stanowili członkowie łódzkich jednostek organizacyjnych LZS⁶. W dalszej analizie turystyki przyjazdowej wzięto pod uwagę tylko turystów spoza regionu łódzkiego. Było to łącznie 191 członków LZS-ów z 7 województw (rys. 10). Turyści ci wzięli udział w 2 imprezach o randze ogólnopolskiej: majowym Zlocie Turystyczno-Ekologicznym „Szlakiem Nadpilicznym” LZS (183 osoby) oraz lipcowym Spływie Kajakowym Rzeką Pilicą (8 turystów). Gwiazdzisty Rajd Roworowy w Sulejowie przyciągnął wyłącznie turystów z województwa łódzkiego (z gmin powiatu piotrkowskiego).

Rys. 10. Zasięg przestrzenny turystyki przyjazdowej Zrzeszenia LZS do regionu łódzkiego w 2010 r. (opracowanie własne)

⁶ Grupa tych osób ujęta już była jako uczestnicy turystyki wyjazdowej w regionie łódzkim.

Wśród innych obszarów Polski generujących ruch turystyczny na imprezy organizowane przez WZ LZS w regionie łódzkim największy udział ma województwo warmińsko-mazurskie oraz lubelskie i kujawsko-pomorskie. Przyjechało z nich po 1/4 turystów (łącznie 150 osób). W dalszej kolejności znalazło się województwo świętokrzyskie i podlaskie – po 8% turystów (razem 30 osób). Pozostałe 2 regiony (województwo mazowieckie i śląskie) reprezentowały 5–6-osobowe grupy. Najbardziej odległym obszarem źródłowym był powiat augustowski.

Z informacji uzyskanych w WZ LZS w Łodzi wynika, że od kilku lat utrzymuje się zbliżony poziom natężenia i zasięgu przestrzennego społecznej turystyki przyjazdowej członków LZS do regionu łódzkiego.

10. Podsumowanie

Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe w województwie łódzkim od początku swego istnienia aktywnie zajmowało się problematyką rozwoju sportu i turystyki w środowisku wiejskim regionu. Współcześnie jest nadal ważnym organizatorem turystyki społecznej, w której dominują formy kwalifikowane i krajoznawcze dla dzieci i młodzieży szkolnej. Stowarzyszenie umożliwia im rocznie uczestnictwo w 10 imprezach turystycznych o randze krajowej, dzięki którym mogą nie tylko aktywnie wypoczywać, rozwijać swoje pasje, ale i poznawać własny region oraz kraj.

Turystyka społeczna łódzkich LZS-ów to wyjazdy pozasezonowe (wiosenne i jesienne), krótkoterminowe, głównie sobotnio-niedzielne w celu uczestnictwa w imprezach turystyczno-krajoznawczych. Są tu preferowane grupowe, zorganizowane formy turystyki aktywnej: pieszej, rowerowej, kajakowej i narciarskiej. Głównym obszarem realizacji turystyki społecznej LZS-ów jest region łódzki (imprezy w Sulejowie i okolicy). Dalej leżące rejony recepcyjne to przede wszystkim atrakcyjne turystycznie Tatry, Podhale i Wybrzeże Gdańskie. Najważniejszym obszarem źródłowym turystyki społecznej jest sam region łódzki – stąd pochodzi 70% ruchu turystycznego. Spośród innych regionów emisyjnych najwięcej turystów przyjeżdża z Kujaw, Warmii i Mazur oraz Lubelszczyzny.

Turystyka w LZS-ach regionu łódzkiego jest finansowana w 50–65% przez Wojewódzkie Zrzeszenie LZS w Łodzi (ze środków ministerialnych, samorządowych i unijnych). W pozostałej części kosztów partycypują

przeważnie lokalne instytucje (gminne, miejskie i powiatowe), sekcje turystyczne, a w niewielkim stopniu – sami turyści.

Ze względów formalnych problemem jest pozyskiwanie przez LZS-y odrębnych funduszy na realizację imprez typowo turystyczno-krajoznawczych. Zrzeszenie Wojewódzkie LZS stara się zdobywać środki zewnętrzne na realizację programu imprez ogólnopolskich przynajmniej na dotychczasowym poziomie, a jednocześnie współuczestniczyć w finansowaniu imprez mniejszych – lokalnych. Również terenowe jednostki organizacyjne łódzkich LZS-ów, szukając wsparcia finansowego we własnym zakresie, współpracują z innymi podmiotami działającymi na rzecz rozwoju turystyki na terenach wiejskich w województwie, m.in.: z oddziałami PTTK, Lokalnymi Grupami Działania (LGD), ZHP czy podmiotami komercyjnymi. Stowarzyszenie LZS w województwie łódzkim jest dziś nadal wiodącą organizacją wspierającą aktywność sportową dzieci i młodzieży wiejskiej oraz małomiasteczkowej. Jednakże w zakresie turystyki społecznej, bez systematycznego, odrębnego dofinansowania zewnętrznego, znaczenie LZS-ów będzie się zmniejszać.

Literatura

- Kalendarz imprez i szkoleń sportowych i turystycznych na 2010 r.*, 2010, Krajowe Zrzeszenie LZS, Warszawa.
- Kalendarz imprez sportowo-turystycznych na 2010 r.*, 2010, Wojewódzkie Zrzeszenie LZS, Łódź.
- Komunikaty z imprez turystycznych LZS w 2010 r.*, 2010, Wojewódzkie Zrzeszenie LZS, Łódź.
- Mazur M., 2006, *Ludowe Zespoły Sportowe w regionie łódzkim w latach 1946–2006*, Wydawnictwo Wojewódzkiego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe, Radomsko.
- Rada Główna Krajowego Zrzeszenia Ludowe Zespoły Sportowe – sprawozdanie z działalności za lata 2004–2007*, 2007, Wydawnictwo Ludowe Zespoły Sportowe, Warszawa.
- Sprawozdania zbiorcze z działalności LZS, LZT, LKS, LKT, ULS, ULKS za lata 2006–2009*, 2009, Wojewódzkie Zrzeszenie LZS, Łódź.
- Wiadomości Sportowe*, 2010 (październik), Krajowe Zrzeszenie LZS, Warszawa.

Strony internetowe

- www.lodzkie.lzs.pl (30.11.2010).
- www.lzs.pl (03.12.2010).

Turystyka społeczna w regionie łódzkim

Piotr Rzeńca*

TURYSTYKA SPOŁECZNA A SAMORZĄDY GMIN WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

1. Wstęp

Według Międzynarodowego Biura Turystyki Społecznej (BITS) turystyka społeczna oznacza „wszelkie koncepcje i zjawiska związane z udziałem w turystyce grup społecznych o niskich dochodach, możliwym dzięki dokładnie określonym instrumentom socjalnym”.

Główną cechą charakteryzującą turystykę społeczną jest zespół relacji i procedur wynikających z realizacji programów finansowanych przez państwo, umożliwiających udział w turystyce warstwom obywateli o niższych dochodach. Do takiego poglądu nawiązuje także dokumentacja Unii Europejskiej, określając w *Planie Działania dla Rozwoju* turystykę społeczną jako „wspomagana formę aktywności grup ludzi, którzy z wielu powodów – głównie społecznych i zdrowotnych – mają trudności z organizowaniem swoich wakacji”. Turystyka społeczna integruje nie tylko działania wspierające oparte na systemie subwencji sektora publicznego i nakierowane na grupy wykluczone przez los, ale także działania zmierzające do włączenia innych osób nieuczestniczących w ruchu turystycznym, podmiotów statutowo propagujących uczestnictwo w turystyce oraz dostępnej przestrzeni i infrastruktury (*Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce...* 2007).

Ze względu na brak spójnej, powszechnej definicji, Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny określił charakterystyczne warunki, przy których

* WSTH w Łodzi, ul. Senatorska 11, 93-192 Łódź, e-mail: piotr.rzenca@wsth.edu.pl

spełnieniu określoną działalność w zakresie turystyki można nazwać turystyką społeczną, tj.:

- sytuacja życiowa całkowicie lub częściowo uniemożliwia korzystanie w pełni z prawa do turystyki (może to wynikać z przyczyn gospodarczych, niepełnosprawności fizycznej lub umysłowej, izolacji poszczególnych osób lub całych rodzin, ograniczonej mobilności czy trudności związanych z położeniem geograficznym);
- określone podmioty podejmują działania na rzecz likwidacji lub ograniczenia barier uniemożliwiających zainteresowanym osobom korzystanie z turystyki;
- powyższe działania są skuteczne i faktycznie umożliwiają określonej grupie osób udział w turystyce w sposób zgodny z zasadami zrównoważonego rozwoju, dostępności i solidarności.

Teoretycznie turystyka społeczna obejmuje wszystkie grupy społeczne, jednak w krajowych warunkach do podstawowych grup społecznych oczekujących wsparcia przy organizacji wyjazdów turystycznych zalicza się:

- dzieci i młodzież,
- rodziny w specjalnej sytuacji,
- osoby niepełnosprawne oraz ich opiekunów,
- osoby starsze (*Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce...* 2007; *Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce* 2010).

Stan turystyki społecznej i perspektywy jej rozwoju w środowisku lokalnym nie były dotychczas przedmiotem poważniejszych badań naukowych, a w literaturze nie pojawiają się bardziej znaczące prace naukowe z tego zakresu.

W niniejszym opracowaniu, które choć częściowo powinno wypełnić tę lukę, podjęto próbę skwantyfikowania turystyki społecznej wspieranej przez samorządy gminne województwa łódzkiego ze środków budżetowych w latach 2006–2009. W tym celu do wszystkich urzędów miast i gmin drogą elektroniczną wysłano kwestionariusz ankiety¹.

Spośród 177 gmin informacje o formach i zakresie wsparcia turystyki społecznej przedstawiło jedynie 18 (ok. 10%). Tak niewielką liczbę odpowiedzi częściowo może usprawiedliwiać zaangażowanie pracowników

¹ Badania zostały przeprowadzone w październiku i listopadzie 2010 r. Wstępną analizę zebranych danych przedstawiono podczas konferencji „Turystyka społeczna w województwie łódzkim”, która odbyła się 18 listopada 2010 r. w Łodzi.

urzędów w zbliżające się wybory do rad miast i gmin oraz w prace nad budżetami na 2011 r. Zebrane dane, choć fragmentaryczne, są jednak wystarczające do zaprezentowania podstawowych cech turystyki społecznej, kreowanej przez jednostki samorządowe najniższego szczebla podziału administracyjnego kraju.

2. Miejsce turystyki społecznej wśród zadań samorządów na poziomie gminy w Polsce

Samorząd terytorialny jako myśl polityczna, a następnie instytucja prawna, pojawił się w kilku państwach europejskich z końcem XVIII w., by w XIX w. stać się powszechnie występującą formą zdecentralizowanej administracji publicznej w społecznościach lokalnych (gminach i innych jednostkach podziału terytorialnego państwa). W drugiej połowie XX w. samorząd terytorialny stał się w krajach europejskich niemal powszechnie występującą postacią zdecentralizowanej, uspołecznionej i demokratycznej władzy lokalnej. Jest konsekwencją lokalizmu, określanego jako typ ładu społecznego opierającego się na koncentracji życia społecznego i gospodarczego w społecznościach lokalnych (Piekara 2000).

Samorząd terytorialny jako podmiot uczestniczący w sprawowaniu władzy publicznej, wyposażony został w szeroki zakres uprawnień co do wykonywania części zadań publicznych (Byjoch, Sulimierski, Tarno 2000). Dzięki uzyskanej osobowości prawnej, posiada możliwości działania we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność, jest autonomiczną i samodzielną jednostką. Kreuje rzeczywistość społeczno-gospodarczą jednostki terytorialnej w zależności od potrzeb społeczności lokalnej i ustanowionego obowiązku prawnego. Jest jednocześnie koordynatorem działań na rzecz szeroko pojętego rozwoju lokalnego (Rzeńca 2006).

Do zakresu działań samorządu terytorialnego należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów². Podstawowym celem polityki władz lokalnych jest realizacja zadań własnych, obejmujących zarówno bieżące, jak i perspe-

² Zadania i kompetencje gmin zawarte są w *Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (DzU z 2001 r., nr 142, poz. 1591 z późniejszymi zmianami).

ktywiczne działania na rzecz poprawy warunków życia społeczności lokalnej. W ramach zadań własnych gmina realizuje grupy zadań dotyczące:

- 1) infrastruktury technicznej (drogi, gospodarka wodno-ściekowa, zaopatrzenie w energię),
- 2) infrastruktury społecznej (oświata, służba zdrowia, opieka społeczna, kultura fizyczna),
- 3) porządku i bezpieczeństwa publicznego (ochrona przeciwpowodziowa i przeciwpożarowa, bezpieczeństwo sanitarne),
- 4) ładu przestrzennego i ochrony środowiska (utrzymanie czystości i porządku, zagospodarowanie przestrzeni, utrzymania zieleni komunalnej),
- 5) promocji gminy i współpracy.

Wskazanie zadań własnych, a następnie wyróżnienie wśród nich zadań własnych obligatoryjnych i fakultatywnych, z jednej strony zapewnia realizację niezbędnych zadań na rzecz społeczności lokalnej, a z drugiej stwarza możliwość podejmowania dobrowolnie inicjatyw w zależności od potrzeb i możliwości. Warto zauważyć i podkreślić, że wśród ogólnie nakreślonych zadań własnych nie wskazano działań na rzecz kształtowania aktywności fizycznej i zaspokajania potrzeb turystycznych społeczności lokalnych.

Katalog zadań gminnych nie jest jednak konstytucyjnie zamknięty. Oznacza to, że możliwe jest podejmowanie przez nie samodzielnie zadań, jeżeli mieszczą się w klauzuli interesu lokalnego (*Podstawy prawne funkcjonowania administracji publicznej w RP 2002*). Władze lokalne według własnego uznania mogą podejmować działania na rzecz stymulacji działań prorozwojowych, rozwiązywania konfliktów, likwidacji barier przede wszystkim o charakterze lokalnym (Regulski, Kocon, Ptaszyńska-Wołózkowicz 1988).

Problemy społeczne, wynikające z ubożenia społeczeństwa w efekcie zmian ustrojowych i trudnych sytuacji życiowych (utrata zdrowia, nieprzystosowanie społeczne), wymagają od władz lokalnych działań pomocowych i opiekuńczych, kompensacyjnych oraz profilaktycznych (Noworól 1998). Pomoc społeczna powinna koncentrować się na podejmowaniu akcji na rzecz obszarów zagrożonych wykluczeniem, popieraniu społecznej integracji kobiet i mężczyzn zagrożonych permanentną biedą, eliminowaniu społecznego wykluczenia wśród dzieci i młodzieży oraz stwarzaniu im szansy integracji społecznej (Warzywoda-Kruszyńska, Gro-

towska-Leder, Krzyszkowski 2003). Jednym z podstawowych kierunków działań samorządów terytorialnych powinna być likwidacja lub przynajmniej zmniejszanie barier uczestnictwa w turystyce.

Wyzwaniem dla polityki społecznej jest również ochrona zdrowia i edukacja. Są to dziedziny, od których zależy prawidłowe funkcjonowanie społeczności lokalnej. Polityka edukacyjna wiąże się z zapewnieniem nowoczesnej bazy materialnej (sale gimnastyczne, baseny), sprawnym zarządzaniem jednostkami oświatowymi oraz optymalnym ich finansowaniem. Nakłady na wyposażenie szkół i przedszkoli, finansowanie kół zainteresowań, a zwłaszcza zajęć pozalekcyjnych, sprzyjać powinno m.in. zaszczepianiu zachowań i nawyków rekreacyjno-turystycznych wśród mieszkańców gmin. Z kolei polityka ochrony zdrowia skupia się na kwestii zarządzania leczeniem (poprawa dostępności i jakości usług medycznych itp.). Dotyczy też promocji zdrowia i profilaktyki uzależnień. Truizmem niemalże będzie stwierdzenie, że propagowanie i wspieranie aktywności fizycznej i wszelkich form turystyki stanowi skuteczny sposób przeciwdziałania przyczynom i skutkom niekorzystnych i patologicznych zjawisk społecznych.

Samorząd terytorialny w Polsce jest ogniwnem sektora finansów publicznych i powinien realizować cele o charakterze wyraźnie utylitarnym, jak np.: zaspokajanie potrzeb publicznych, maksymalizacja dobrobytu społecznego, umożliwiając członkom społeczeństwa (w tym przypadku społeczności lokalnej) uczestnictwo w tzw. konsumpcji dóbr publicznych (Kosek-Wojnar, Surówka 2007).

Zaspokajanie potrzeb społeczności lokalnych wyraźnie wpisuje się w grupę dóbr określanych przez S. Owsiaka (2005) jako społeczne (*social goods*) lub *quasi-publiczne*, dostarczane na zasadach publicznych (*publicity provided private goods*). Cechą tej grupy dóbr nazywanych też dobrami pożądanymi (*merit goods*) jest to, że mogą być świadczone zarówno w ramach sektora publicznego, jak i prywatnego. Finansowanie tych dóbr w ramach sektora publicznego sprzyja ominięciu tzw. bariery dochodowej. Dobra te stają się wówczas dostępne dla wszystkich na zasadzie równości i powszechności.

Udział sektora publicznego w ich finansowaniu zależy od wielu czynników, w tym od polityki społecznej realizowanej w danym kraju i w danym czasie. Zaliczamy do nich np. ochronę zdrowia, oświatę i wychowanie, kulturę i sztukę, sport (Kosek-Wojnar, Surówka 2007). Współczesne

przemiany społeczne, polityczne, realizowana doktryna społeczna państwa poszerzają spektrum dóbr publicznych oraz zwiększają popyt i podaż na te dobra. Postęp cywilizacyjny i ekonomiczny sprawiają, że ważne miejsce wśród nich zajmuje turystyka definiowana jako społeczna.

3. Charakterystyka turystyki społecznej realizowanej przy wsparciu samorządów gminnych województwa łódzkiego

Województwo łódzkie położone jest w środkowej Polsce, zajmuje powierzchnię 18,2 tys. km² (5,8% powierzchni kraju) i zostało podzielone na 177 gmin. Strukturę w zakresie typów oraz nazwy gmin, które wyraziły chęć uczestnictwa w badaniu zjawiska turystyki społecznej, przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Badane gminy na tle typów gmin województwa łódzkiego

Typ gminy	Liczba gmin reprezentujących dany typ	Liczba i nazwy gmin biorących udział w badaniu
Miejska	18	3 – Bełchatów, Łódź, Sieradz
Miejsko-wiejska	24	5 – Kamieńsk, Koluszki, Opoczno, Rzgów, Żelów
Wiejska	135	10 – Bedlno, Biała, Domaniewice, Kowiesy, Mokrsko, Osjaków, Ostrówek, Sędziejowice, Wolbórz, Zduny
Razem	177	18

Źródło: opracowanie własne.

3.1. Umiejscowienie wydatków na turystykę społeczną w budżetach gmin

W wyniku przeprowadzonych badań ustalono, że wśród środków przekazywanych beneficjentom na szeroko pojętą turystykę społeczną największe znaczenie miały dotacje w ramach działu *Ochrona zdrowia* (851), przeznaczone na zadania dotyczące realizacji programów profilak-

tyki i rozwiązywania problemów alkoholowych³ (851 54) oraz zwalczania narkomanii (851 53, więcej: tab. 2).

Tabela 2. Działy i rozdziały budżetów gmin, w ramach których przekazywano środki finansowe na realizację zadań turystyki społecznej

Dział	Rozdział	Nazwa	Liczba gmin
851	Ochrona zdrowia		15
	851 53	zwalczanie narkomanii	1
	851 54	przeciwdziałanie alkoholizmowi	15
	851 95	pozostała działalność	1
852	Pomoc społeczna		2
	852 14	zasiłki i pomoc w naturze oraz składki na ubezpieczenia emerytalne i rentowe	1
	852 19	ośrodki pomocy społecznej	1
	852 95	pozostała działalność	1
630	Turystyka		1
	630 95	pozostała działalność	1
926	Kultura fizyczna i sport		5
	926 05	zadania w zakresie kultury fizycznej i sportu ⁴	5
801	Oświata i wychowanie		1
	801 95	pozostała działalność	1
853	Pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej		1
	853 11	rehabilitacja zawodowa i społeczna osób niepełnosprawnych	1
854	Edukacyjna opieka wychowawcza		1
	854 12	kolonie i obozy oraz inne formy wypoczynku dzieci i młodzieży	1
900	Gospodarka komunalna i ochrona środowiska		1
	900 95	pozostała działalność	1

Źródło: opracowanie własne.

³ Gminne Programy Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych podlegają rekomendacji Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na podstawie Narodowego Programu PiRPA na lata 2006–2010 oraz Wojewódzkiego Programu PiRPA na lata 2007–2010.

⁴ Od 1 stycznia 2011 r. rozdział przyjmuje inny tytuł „926 05 Zadania w zakresie kultury fizycznej”.

Zgodnie z obowiązującymi aktami prawnymi, prowadzenie takich działań należy do zadań własnych gmin⁵. Zadania te obejmują m.in. prowadzenie profilaktycznej działalności informacyjnej i edukacyjnej w zakresie rozwiązywania problemów alkoholowych, w szczególności dla dzieci i młodzieży. Aż 15 spośród 18 gmin wykonywało je dotując wyjazdy turystyczne mieszkańców.

W większości gmin środki na realizację zadań wynikających z gminnych programów profilaktyki problemów alkoholowych pochodziły bezpośrednio z wpływów z opłat za wydanie zezwolenia na sprzedaż napojów alkoholowych. Zazwyczaj zabezpieczone na ten cel środki były: po pierwsze – niższe niż dochody z tego źródła, po drugie – w roku budżetowym nie zawsze w 100% wykorzystywane. Tym niemniej zaznacza się dość wyraźny związek pomiędzy dochodami z tytułu opłat za sprzedaż alkoholu a wysokością dotacji na turystykę społeczną realizowaną w różnych działach budżetu gminy.

Kolejnym działem wydatków budżetowych, w ramach którego dofinansowywano wyjazdy turystyczne była *Pomoc społeczna* (852). W obszarze tym samorządy terytorialne udzielają pomocy rodzinom i osobom będącym w trudnej sytuacji życiowej oraz wyrównują szanse osób zagrożonych wykluczeniem społecznym. W zakres kompetencji gmin wchodzi tutaj m.in. prowadzenie pozalekcyjnych zajęć sportowych, a także działań na rzecz dożywiania dzieci uczestniczących w pozalekcyjnych programach opiekuńczo-wychowawczych i socjoterapeutycznych, prowadzenie działań na rzecz pomocy osobom potrzebującym (np. żywności i pomocy rzeczowej) oraz organizowanie wypoczynku letniego i zimowego dla dzieci z rodzin dysfunkcyjnych i świetlic środowiskowych. W badanym okresie działania wymienione jako ostatnie podjęły dwie gminy (Domaniewice i Osjaków).

Zaskakująco mało gmin decydowało się na wydatki w dziale 630 – *Turystyka*. Jedynie miasto Bełchatów, zapewne z racji wysokiego budżetu, rezerwowało w tym dziale środki na wyjazdy turystyczne mieszkańców (w 2008 i 2009 r. było to 5 tys. zł). Podobnie kształtowało się

⁵ Samorządy terytorialne prowadzą wspomniane programy w myśl przepisów *Ustawy z 25 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi* (DzU z 2002 r., nr 147, poz. 1231 z późniejszymi zmianami) oraz *Ustawy z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (DzU z 2005 r., nr 180, poz. 1493 z późniejszymi zmianami).

zaangażowanie działań i środków na aktywność turystyczną w dziedzinie *Oświaty i wychowania* (801 – Żelów)⁶, *Rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych* (853 – Opoczno)⁷ oraz – co może być nieco zaskakujące – *Gospodarki komunalnej i ochrony środowiska* (900 – Bełchatów).

Wydatki budżetowe Urzędu Miasta Łodzi (w latach 2008–2009) koncentrowały się w ramach działu *Edukacyjna opieka wychowawcza* (854), konkretnie rozdziału *Kolonie i obozy oraz inne formy wypoczynku dzieci i młodzieży* (854 12).

Niejasny system funkcjonuje w zakresie finansowania zadań z zakresu *Kultury fizycznej i sportu* (dział 926). W wielu przypadkach praktycznie niemożliwe jest wydzielenie środków mających wspomóc wyjazdy turystyczne mieszkańców z ogólnej puli środków przeznaczonych na organizację działalności własnej uczniowskich klubów sportowych i ludowych zespołów sportowych, towarzystw i stowarzyszeń. W ramach dotacji służącej „popularyzacji różnych form sportu i rekreacji wśród dzieci i młodzieży” realizowane są kompleksowo opłaty za treningi i zawody sportowe, wyjazdy na basen czy imprezy *sensu stricto* turystyczne (obozy sportowe, rajdy turystyczne, rowerowe i spływy kajakowe) zazwyczaj bez wyróżniania poszczególnych składowych. Gminy nie prowadzą w tej materii dokładnych statystyk. Podkreślić należy, że prawie 1/3 badanych gmin wybrała ten dział wydatków jako drogę przekazania dotacji na turystykę społeczną.

Niezwykle trudno jest porównać wydatki w poszczególnych działach i ich rozdziałach (poza ich nominalnymi kwotami), zwłaszcza pomiędzy jednostkami administracyjnymi z racji zróżnicowania wagi jednostkowych działań⁸. Dofinansowania dotyczyły bowiem odmiennych zazwyczaj sposobów wykorzystania środków i ścieżek ich przekazywania, różnych form

⁶ Efektem końcowym tego działania były Wakacyjno-Ekologiczne Spotkania Integracyjne – półkolonie dla dzieci (połowa uczestników z orzeczoną stopniem niepełnosprawności) w 2006 r.

⁷ Działanie dotyczyło organizacji turnusu rehabilitacyjnego dla kobiet po mastektomii piersi.

⁸ Chcąc precyzyjniej porównać wydatki budżetowe należałoby zastosować zaawansowane metody statystyczne uwzględniające wysokość rocznego budżetu gmin i jej dochodów własnych, wysokość wydatków w poszczególnych działach i rozdziałach, liczbę mieszkańców, stopę bezrobocia oraz inne wskaźniki obrazujące sytuację społeczną i kondycję ekonomiczną mieszkańców gminy.

wyjazdów i wreszcie liczby uczestników (od 1 osoby do kilkuset osób w ramach jednego działania!).

3.2. Podmioty uczestniczące w procesie wyrównywania szans udziału w turystyce mieszkańców gmin województwa łódzkiego

Samorządy terytorialne są zobligowane do realizacji zadań własnych, zadań zleconych i zadań realizowanych na podstawie porozumień. Wydatki budżetowe, służące ich wykonaniu, można podzielić na wydatki majątkowe i wydatki bieżące, z których to właśnie te ostatnie są wykorzystywane w realizacji głównych zadań własnych gminy.

Władze lokalne nie wykonują bezpośrednio usług publicznych, ale je organizują i nadzorują, decydując o wyborze formy organizacyjnej świadczonych usług, przez co pośrednio mają wpływ na ich jakość. Zmiany legislacyjne, efektywność rozwiązań, obniżenie kosztów oraz specyfika świadczonych usług oraz warunki lokalne przemawiają za wyborem optymalnej formy organizacyjnej dla danej usługi komunalnej oraz określonym standardem usług komunalnych (Piotrowska 1996)⁹.

Względy te decydowały o tym, że w części gmin w akcję przyznawania dotacji na dofinansowanie i organizację wyjazdów turystycznych angażowane były jednostki pomocnicze, tj. szkoły podstawowe, gimnazja publiczne i zespoły szkół ogólnokształcących, miejskie i gminne ośrodki (domy) kultury i ośrodki pomocy społecznej, gminne komisje ds. rozwiązywania problemów alkoholowych. Pracownicy jednostek budżetowych posiadają konieczną do realizacji wspomnianych zadań wiedzę na temat obszarów wykluczenia społecznego w gminie. Takie rozwiązanie jest charakterystyczne dla trzech gmin: Opoczno (Miejski Dom Kultury, Zespół Szkół Samorządowych), Osjaków (Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoho-

⁹ Standardy usług komunalnych to poziom jakości świadczonych usług odpowiadających potrzebom i oczekiwaniom usługobiorców. Standardy lokalne są: 1) kompromisem pomiędzy ograniczonymi możliwościami (organizacyjnymi i ekonomicznymi) gminy a standardami państwowymi nieobligatoryjnymi, 2) efektem większych aspiracji i potrzeb konkretnych społeczności lokalnych, ponad ustalone standardy państwowe, 3) dotyczą usług nieregulowanych standardami państwowymi a realizowanych ze względu na warunki lokalne (Piotrowska 1996).

lowych) i Sędziejowice (Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, Gminny Ośrodek Kultury, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Gminy Sędziejowice).

Dużą aktywność wykazywały parafie i stowarzyszenia wyznawców religii rzymskokatolickiej, które w badanym okresie pobrały 15 dotacji na realizację konkretnych zadań. Wśród tych jednostek wymienić należy Stowarzyszenie Czcieli Miłosierdzia Bożego im. Świętej Siostry Faustyny Kowalskiej (Opoczno), Rzymskokatolicką Parafię św. Bartłomieja (Opoczno), Rzymskokatolicką Parafię Wniebowzięcia N.M.P. w Marzeninie (Sędziejowice), Rzymskokatolicką Parafię N.M.P. Nieustającej Pomocy (Bełchatów), Oratorium im. św. Jana Bosko (Łódź), Zgromadzenie Sióstr Urszulanek (Sieradz) i Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Dom Zakonny w Łodzi.

Konieczność realizacji programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych „wymusiła” zainteresowanie środkami budżetowymi wśród stowarzyszeń, które poprzez wspomniane programy realizują swoje zadania statutowe. Przykładowo, w gminie Sieradz w redystrybucji środków finansowych uczestniczyły Stowarzyszenie Abstynentów Przystań i Sieradzkie Towarzystwo Trzeźwości Przyjaźń. W Mokrsku był to Klub AA, w Koluszkach zaś Stowarzyszenie Abstynenckie Ostoja¹⁰.

Z kolei działania z zakresu kultury fizycznej i sportu były domeną uczniowskich klubów sportowych (np. Ratajczyk, Shi-kon, Żeglarski Uczniowski Klub Sportowy Młodzieży Niedostosowanej Społecznie – wszystkie Łódź, Viktoria – Kowiesy) i ludowe zespoły sportowe (np. Ludowy Klub Sportowy Polonia – Łódź, Muskador – Kowiesy).

W świetle badań nad zjawiskiem turystyki społecznej potwierdziła się znacząca rola współpracy władz lokalnych z organizacjami (stowarzyszeniami i ich związkami, fundacjami, zrzeszeniami), które prowadzą działalność społecznie użyteczną. Wiele z nich posiada status organizacji pożytku publicznego (OPP)¹¹.

Szeroki zakres sfery pożytku publicznego, pomoc społeczna, działalność na rzecz osób niepełnosprawnych i działalność edukacyjna, praca na rzecz integracji europejskiej, upowszechniania i ochrony praw kobiet

¹⁰ Przykładowo w 2009 r. Stowarzyszenie Abstynentów Ostoja w Koluszkach zorganizowało trzy wycieczki dla ok. 150 osób.

¹¹ *Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (DzU nr 96, poz. 873, art. 4, ust. 1 z późniejszymi zmianami).

i mężczyzn, upowszechniania kultury i sztuki itp., kształtują szerokie pole możliwości aktywnego uczestnictwa organizacji pozarządowych w życiu społeczno-gospodarczym jednostki terytorialnej. Organizacje te poprzez realizację projektów tematycznych pełnią funkcje wspomagające w realizacji przede wszystkim polityki społecznej.

Finansowanie turystyki społecznej oparte na dotacjach udzielanych stowarzyszeniom, fundacjom oraz innym jednostkom niezaliczanym do sektora finansów publicznych, odbywa się głównie w ramach otwartych konkursów ofert na realizację zadań bieżących. Szczególnie rozpowszechnione jest to w przypadku silnych regionalnych ośrodków, jakimi są miasta Łódź i Bełchatów¹². Z drugiej strony, nawet niewielkie gminy (np. Zduny) mają programy współpracy z organizacjami pozarządowymi, w których za priorytetowe uznaje się m.in. „inicjatywy i działania podejmowane na rzecz upowszechniania kultury fizycznej i sportu, służące rozwojowi sprawności fizycznej dzieci i młodzieży, w tym organizowanie imprez sportowo-rekreacyjnych”¹³.

W badanych gminach duże znaczenie miały działania m.in.: oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Komend Hufców i Komend Chorągwi Związku Harcerstwa Polskiego, oddziałów Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego; mniejszy udział we wspieraniu turystyki społecznej przypadł natomiast takim podmiotom, jak np.: Wolborskie Towarzystwo Kultury i Turystyki (Wolbórz), Polski Czerwony Krzyż (Łódź), Stowarzyszenie Przyjaciół Osób Niepełnosprawnych i Towarzystwo Szkolne Kociszew (oba działają w gminie Żelów).

Przykład Łodzi

W 2009 r. w stolicy województwa łódzkiego dotację, w ogólnej wysokości 430 tys. zł, przeznaczoną na realizację zadania „Organizacja wyjazdowych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży w okresie wakacji letnich 2009 r.”, przekazano w ramach konkursu ofert kilkunastu podmiotom niezaliczanym do sektora finansów publicznych¹⁴. Największą pulę otrzymał Związek Harcerstwa Polskiego (139,8 tys. zł), co stanowiło niemal jedną trzecią wszystkich środków przekazywanych tym kanałem

¹² W Urzędzie Miasta Bełchatów powołano komórkę ds. współpracy z organizacjami pozarządowymi, która w znaczącym stopniu bierze udział w przekazywaniu środków publicznych na projekty turystyczne wspierające turystykę społeczną.

¹³ Uchwała Nr XX/140/08 Rady Gminy Zduny z 18 grudnia 2008 r.

¹⁴ W 2008 r. kwota przeznaczona na ten cel wynosiła 420 tys. zł.

na turystykę społeczną. Znaczący udział odnotowały jeszcze: Caritas Archidiecezji Łódzkiej (14,7%), Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (13,3%) i Związek Harcerstwa Rzeczypospolitej (9,5%). Z kolei uczniowskie kluby sportowe i stowarzyszenia sportowe otrzymały łącznie 9,7%.

3.3. Docelowe grupy odbiorców środków publicznych wspierających uczestnictwo w ruchu turystycznym

Samorządy gmin województwa łódzkiego dobierają beneficjentów oraz instytucje pośredniczące w przekazywaniu środków publicznych zgodnie z kluczem aktualnej polityki społecznej. W pierwszym szeregu sytuują się takie dziedziny życia, jak ochrona zdrowia i edukacja, wpływające na prawidłowe funkcjonowanie społeczności lokalnych. Polityka edukacyjna narzuca nakłady m.in. na zajęcia pozalekcyjne, mające w założeniu kształtować zachowania poznawcze i nawyki rekreacyjno-turystyczne dzieci i młodzieży. Z polityki ochrony zdrowia wynika propagowanie i wspieranie aktywności fizycznej i turystyki wśród przedstawicieli grup zagrożonych patologiami społecznymi bądź wykluczeniem z życia społecznego wskutek utraty zdrowia. Z kolei pomoc społeczna w postaci umożliwienia uprawiania turystyki sprzyjać powinna społecznej integracji osób dorosłych zagrożonych permanentną biedą i eliminowaniu społecznego wykluczenia wśród dzieci i młodzieży.

Według informacji przekazanych przez urzędy gmin, odbiorcami środków publicznych przeznaczonych na wsparcie turystyki społecznej byli głównie przedstawiciele następujących grup mieszkańców:

- dzieci z rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- dzieci z rodzin dysfunkcyjnych i patologicznych oraz środowisk defaworyzowanych,
- uczniowie szkół,
- członkowie klubów sportowych,
- przedstawiciele grup „ryzyka”, zagrożeni problemem narkomanii i uzależnienia alkoholowego (członkowie Klubów AA).

Znamienny jest brak w tym zestawieniu osób starszych jako konkretnej grupy odbiorców.

Kilkakrotnie w kwestionariuszach ankiety pojawiało się zaskakujące stwierdzenie, że beneficjentem środków publicznych były jednostki pomocnicze, tj. miejskie i gminne ośrodki kultury, miejskie i gminne ośrodki

pomocy społecznej. Nie można jednoznacznie stwierdzić, bez pogłębienia przeprowadzonych badań, czy było to pokłosiem niezrozumienia pytania, czy też jednostki pomocnicze rzeczywiście występowały jako uczestnicy konkursów ofert, by następnie przekazać pozyskane środki przedstawicielom wspomnianych grup. Takie rozwiązanie powodowałoby jednak niekorzystne rozproszenie strumienia finansowego wśród „pośredników”.

3.4. Inne formy pomocy wsparcia organizacji wyjazdów turystycznych

Najczęstszą formą, w jakiej samorządy gminne przekazywały środki beneficjentom, były dotacje celowe wspomagające realizację różnych form turystyki. Ten sposób możemy określić jako instrument pomocy bezpośredniej. Nie był to jednak jedyny instrument wsparcia turystyki społecznej w przedstawianych gminach.

W dwóch przypadkach samorządy zdecydowały się na rozwiązania o charakterze pośrednim. Tak bowiem należałoby określić takie działania, jak: sfinansowanie przewodnika turystycznego, zakup artykułów spożywczych, kamizelek odblaskowych czy dyplomów i upominków w postaci książek dla dzieci uczestniczących w rajdach rowerowych. Przykładem może być gmina Wolbórz, która tylko w ten „niebezpośredni” sposób wsparła w badanym okresie działalność Wolborskiego Towarzystwa Kultury i Turystyki.

Sposobem wsparcia było też przekazywanie środków na: „wynajem autobusu, autokaru” (Mokrsko), „pokrycie kosztów dojazdu dzieci na kolonie” (Opoczno), „umowy cywilnoprawne z opiekunami” i „materiały do zajęć z dziećmi”, a nawet „zakup biletów wstępu do rezerwatów i muzeów” (Koluszki). Z kolei dzieci i młodzież z Osjakowa, które w 2009 r. skorzystały ze wsparcia środkami unijnymi, otrzymały jednolite torby i czapki z logo EFS i POKL.

3.5. Pochodzenie finansowych środków wsparcia turystyki społecznej

Środki wsparcia turystyki społecznej pochodziły z dwóch źródeł. Dominowały środki budżetowe (środki własne gmin na realizację zadań bieżą-

cych). Zdecydowanie mniejszy (wręcz symboliczny) udział miały tzw. środki unijne.

Jak już wspomniano, pewną część środków własnych przysparzają gminom wpływy z opłat za wydane zezwolenia na sprzedaż napojów alkoholowych (w dużym stopniu „cedowane” bezpośrednio na realizację zadań wynikających z gminnych programów profilaktyki problemów alkoholowych). Środki unijne w badanym okresie 2006–2009 wykorzystywano incydentalnie i na bardzo niskim poziomie. Jedynym przykładem takich funduszy były środki pozyskane przez Urząd Gminy w Osjakowie w ramach projektu „Razem poznajemy kraj”, współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach poddziałania 7.3 – Inicjatywy lokalne na rzecz aktywnej integracji Program Operacyjny Kapitał Ludzki, które w wysokości 50 tys. zł posłużyły jako dofinansowanie wyjazdu na kolonie edukacyjne¹⁵. Wsparcie przekazano w ramach działu wydatków *Pomoc społeczna* (852), rozdział *Ośrodki pomocy społecznej* (85 219).

3.6. Formy turystyki realizowane z wykorzystaniem środków budżetów gmin

Turystyka społeczna wspomagana przez samorządy gminne województwa łódzkiego w latach 2006–2009 jawi się w świetle przeprowadzonych badań jako bardzo pojemna kategoria. Liczba zinwentaryzowanych form turystyki, rekreacji i wypoczynku jest olbrzymia (ponad 40). Niestety, co należy podkreślić, w nazewnictwie, a nawet w charakterze ich realizacji panuje wielki chaos, wskutek czego niezwykle trudne jest porównywanie nawet pozornie podobnych działań.

Formy turystyki wspierane środkami publicznymi zagregowano w następujących grupach zbliżonych znaczeniowo:

- formy turystyki krajoznawczej i kwalifikowanej,
- formy turystyki o funkcjach rehabilitacyjnych i terapeutycznych,
- formy wypoczynku letniego (wakacyjnego),
- formy aktywności sportowej,
- pozostałe formy turystyki i wypoczynku (tab. 3).

¹⁵ W wyjeździe do Pogorzeliicy uczestniczyło 2 opiekunów i grupa 30 dzieci w wieku od 11 do 14 lat, mieszkających na terenie gminy Osjaków, pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych i korzystających ze świadczeń pomocy społecznej.

Tabela 3. Formy turystyki będące składowymi turystyki społecznej w wybranych samorządach gminnych województwa łódzkiego

Forma zagregowana	Przykłady form turystyki i rekreacji
Turystyka krajoznawcza i kwalifikowana	wycieczki autokarowe wycieczki (turystyka) wycieczki rowerowe rajdy rowerowe spływy kajakowe rajdy turystyczne obóz półwędrowny zajęcia pozaszkolne typu „zielona szkoła”
Turystyka o funkcjach rehabilitacyjnych i terapeutycznych	turnus rehabilitacyjny turnus korekcyjno-rehabilitacyjny obóz socjoterapeutyczny obóz terapeutyczny turnus rehabilitacyjny dla kobiet po mastektomii piersi kolonie letnie z programem profilaktycznym kolonie profilaktyczno-terapeutyczne kolonie profilaktyczne
Wypoczynek letni (wakacyjny)	wypoczynek wakacyjny / wypoczynek letni kolonie (wypoczynek letni) / kolonie letnie letni wypoczynek dla dzieci i młodzieży w wieku 7–15 lat zagrożonych patologią społeczną obóz wypoczynkowy / obóz dla dzieci z rodzin patologicznych formy wypoczynku wakacyjnego rozwijającego umiejętności interpersonalne dzieci i młodzieży ze środowisk defaworyzowanych kolonie edukacyjne kolonie letnie z programem profilaktycznym kolonie profilaktyczno-terapeutyczne kolonie profilaktyczne kolonie socjalne wędrowny obóz socjoterapeutyczny obóz z elementami profilaktyki uzależnień
Formy aktywności sportowej	obóz sportowy obóz sportowo-rekreacyjny obóz integracyjno-sportowy
Inne formy turystyki	zimowisko (wypoczynek zimowy) rekolekcje młodzieżowe obóz harcerski kolonie zachowowe organizacja czasu wolnego

Uwaga: W większości przypadków zachowano oryginalne sformułowania zapisane w dokumentach otrzymanych z gmin.

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Formy turystyki o charakterze mieszanym: obóz wypoczynkowo-profilaktyczny, obóz terapeutyczno-wypoczynkowy stanowią łącznik pomiędzy wyjazdami typowo wypoczynkowymi a turystyką o funkcjach rehabilitacyjnych i terapeutycznych.

Tak zwane inne formy turystyki, opisane przez respondentów jako: obóz młodzieżowy, rekolekcje młodzieżowe itp., pojawiały się incydentalnie, natomiast Wakacyjno-Ekologiczne Spotkania Integracyjne – w formie półkolonii – wykluczono z powyższego zestawienia, ponieważ realizowane były w miejscu zamieszkania uczestników, aczkolwiek zwłaszcza dla dzieci są autentyczną namiastką wyjazdów turystycznych. W przypadku działań samorządu miasta Łódź półkolonie i tzw. zajęcia otwarte stanowią bardzo znaczący element polityki społecznej.

4. Łódź – schemat działań podejmowanych przez samorząd gminny w zakresie turystyki społecznej mieszkańców miasta

W Łodzi zadania związane z organizacją wypoczynku dzieci i młodzieży realizuje od 2008 r. Wydział Edukacji UMŁ. Wcześniej (w badanych latach 2006–2007) zadania te pozostawały w zakresie działań Wydziału Sportu UMŁ.

Organizatorami dofinansowywanych przez Urząd Miasta Łodzi letnich wyjazdowych kolonii wypoczynkowych oraz obozów harcerskich i specjalistycznych (także dla uczniów niepełnosprawnych) są zazwyczaj organizacje pozarządowe, również wybierane w ramach otwartego konkursu ofert. Z kolei w ramach przetargu nieograniczonego dotyczącego udzielenia zamówienia publicznego (zgodnie z ustawą *Prawo zamówień publicznych*) wybierani są organizatorzy kolonii letnich dla dzieci i młodzieży bez zabezpieczenia socjalnego, typowanych do wyjazdów przez pedagogów szkolnych.

W 2009 r. przedmiotem przetargu był „wybór organizatorów kolonii letnich dla dzieci i młodzieży ze szkół podstawowych i gimnazjów prowadzonych przez Miasto Łódź, objętych pomocą finansową Miasta w 2009 r.”. Do przetargu przystępują zazwyczaj biura turystyczne i chora-

gwie Związku Harcerstwa Polskiego. Oferty organizatorów oceniane są w celu wyłonienia najkorzystniejszych¹⁶.

W zakres działań UMŁ wchodzi również nadzór nad organizacją wypoczynku dzieci i młodzieży (uczniów łódzkich szkół) w miejscu zamieszkania w formie półkolonii (z ciepłym posiłkiem, opieką wykwalifikowanej kadry pedagogicznej, bazą lokalowo-edukacyjną, sportową oraz ciekawym programem pobytu) i zajęć otwartych (bezpłatnych, o różnych profilach zainteresowań, atrakcyjnych pod względem edukacyjnym, artystycznym, sportowym, z opieką wykwalifikowanej kadry pedagogicznej, instruktorskiej i trenerskiej) zarówno w okresie letnim, jak i zimowym. Organizatorzy tych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży rekrutowani są spośród łódzkich szkół i placówek zajęć pozaszkolnych oraz organizacji pozarządowych wybieranych w ramach otwartego konkursu ofert¹⁷.

5. Podsumowanie

Jak wspomniano, korzystanie z dóbr społecznie pożądanых, zwłaszcza udział w turystyce społecznej, nie powinno mieć charakteru rywalizacyjnego, a tym samym powinno sprzyjać egalitaryzacji społeczności lokalnych i przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu poszczególnych ich członków. Przedstawione w artykule badania nad działalnością samorządów gminnych województwa łódzkiego na polu turystyki społecznej są bardzo fragmentaryczne (wciąż pozostają w fazie inicjalnej), nie pozwalając na dogłębną analizę zjawiska i postawienie ostatecznych wniosków. Można jednak z całą stanowczością stwierdzić, że środki publiczne generują różnorodne formy aktywności rekreacyjnej i turystycznej. Realizowana w różnych postaciach turystyka społeczna i formy pośrednie jej wsparcia stają się poważną metodą wyrównywania szans publicznych i sposobem na podnoszenie poziomu życia społeczności lokalnych.

Działania samorządów (poza realizacją programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych) jawią się jednak jako przypadkowe lub co najwyżej doraźne. Niewątpliwą przeszkodą w efektywnym

¹⁶ W 2009 r. w ramach wybranych tym trybem ofert wypoczynku skorzystało ok. 1300 dzieci i młodzieży.

¹⁷ Ogólna kwota wsparcia turystyki społecznej i dofinansowania form wypoczynku w miejscu zamieszkania w latach 2008 i 2009 wynosiła ok. 2 mln zł rocznie.

wykorzystaniu środków publicznych jest aktualny brak odpowiednich instrumentów legislacyjnych regulujących założenia polityki lokalnej wsparcia turystyki społecznej. System ten jest niespójny, ujednoliceniu więc powinny zostać poddane procedury i kryteria przydzielania środków budżetowych na te cele.

W przypadku turystyki społecznej na poziomie wsparcia publicznego niezbędne jest wskazanie konkretnych grup beneficjentów. Powinni być to przedstawiciele społeczności lokalnej, którzy z zgodnie z założeniami turystyki społecznej, zagrożeni są różnorodnymi formami wykluczenia społecznego.

Innym ważkim aspektem, aczkolwiek nie rozpatrywanym w niniejszym artykule, są korzyści płynące z recepcji ruchu turystycznego w ramach turystyki społecznej, których identyfikacja wymaga zupełnie innych metod badawczych. Na koniec warto więc podkreślić, że wszystkie formy turystyki wyodrębnione w ramach turystyki społecznej, realizowanej w wybranych gminach województwa łódzkiego, realizowane były także na terenie kraju, co ważne, przynosząc dochody polskim regionom i miejscowościom recepcyjnym.

Literatura

- Analiza rozwoju turystyki społecznej w Polsce. Stan, szanse i zagrożenia*, 2007, Instytut Turystyki (na zlecenie Departamentu Turystyki Ministerstwa Sportu i Turystyki), Warszawa.
- Byjoch K., Sulimierski J., Tarno J.P., 2000, *Samorząd terytorialny po reformie ustrojowej państwa*, Wydawnictwo Prawnicze PWN, Warszawa.
- Działania na rzecz rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, 2010, Ministerstwo Sportu i Turystyki, Warszawa.
- Kosek-Wojnar M., Surówka K., 2007, *Podstawy finansów samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Owsiak S., 2005, *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Noworól A., 1998, *Instrumenty zarządzania rozwojem miasta*, IGPIK, Oddział Kraków, Kraków.
- Piekara A., 2000, *Samorząd, samorządność, rozwój*, Centrum Studiów Samorządu Terytorialnego i Rozwoju Lokalnego UW, Warszawa.
- Piotrowska H., 1996, *Kształtowanie standardów usług komunalnych i ochrony środowiska jako narzędzie realizacji polityki komunalnej*, Człowiek i Środowisko.

- Podstawy prawne funkcjonowania administracji publicznej w RP*, 2002, Samorząd Terytorialny, 1–2.
- Regulski J., Kocon W., Ptaszyńska-Wołoczko M., 1988, *Władze lokalne a rozwój gospodarczy*, PWE, Warszawa
- Rzeńca A., 2006, *Polityka rozwoju gmin na obszarach prawnie chronionych (przykład gmin województwa łódzkiego, na terenie których utworzono park krajobrazowy)*, praca doktorska w Zakładzie Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym UŁ, Łódź.
- Ustawa z 25 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi* (DzU z 2002 r., nr 147, poz. 1231 z późniejszymi zmianami).
- Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym* (DzU z 2001 r., nr 142, poz. 1591 z późniejszymi zmianami).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* (DzU nr 96, poz. 873, art. 4, ust. 1., z późniejszymi zmianami).
- Ustawa z 29 stycznia 2004 r. – prawo zamówień publicznych* (DzU z 2010 r., nr 113, poz. 759).
- Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (DzU z 2005 r., nr 180, poz. 1493 z późniejszymi zmianami).
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., Krzyszowski J., 2003, *Lokalna polityka wobec biedy. Bieda poza granicami wielkiego miasta*, Instytut Socjologii UŁ, Łódź.